

- **Hacı Bektaş Hala Sultan Sahak İken**
Martin Van BRUÏNESSEN Türkçesi: Ayşegül KARATAŞ
- **Metin, Beklentiler ve Eleştiri**
Remezan ALAN
- **Kürt Seyirlik Oyunları ve Tiyatro**
Bengin AMEDÎ
- **Kürt Bibliyografyası: Bir Çağın ve Mütevazî Bir Adım**
M. GÜNEŞ
- **Zembîfiroşa Feqiyê Teyran**
Prof. Maruf XEZNEDAR
- **Hunerê Nexş û Kolana Kurdî**
Abdureqîb YÛSIF Wergêr: M.Xalid SADINÎ
- **Kalê Rind**
Lokman POLAT
- **Însan û Dîn**
Abdurrahman UÇAMAN
- **Seydayê Hêja Mela Ebdirehmanê Liceyî**
Beydabayê Kurdan bû
KALECIWAN
- **FERHENG-VAJNAME:**
Kurmancî-Hewramî-Dimilî-Senendajî
Abdurrahman UÇAMAN-Seîd VERROJ
- **Li Ser Salvegera 100 Saliya**
Rojnamegeriya Kurdî Çend Gotin
WAR
- **Hacî Qadrî Koyî**
Mikail Canpolat
- **Vatey Verênan; Vatey Ceribnayey û Şîretê Kal û Pîrandê Ma**

Cîh di refên xwe de vekin

6 kitêb

Sabah Kara
**MERSIYËN
ROJHILAT
DOĞU
AĞITLARI**

Nûbihar

*Mersiyên Rojhilat
Doğu Ağıtları*

Sabah Kara

Şiir

Nima Yusic'ten Devrim'e
**ÇAĞDAŞ İRAN ŞİİRİ
ANTOLOJİSİ**
Sabah Kara

Nûbihar

*Çağdaş İran Şiiri
Antolojisi*

Sabah Kara

Şiir

Sabah Kara
**NAMEYËN
BÛCEWAB
KARŞILIKSIZ
MEKTUPLAR**

Nûbihar

*Nameyên Bêcewab
Karşılıksız Mektuplar*

Sabah Kara

Şiir

Baba Tahirê Uryan
DUBEYTÎ

بابا تھیر یوریان
دیوبیتی
بە ئێوە
سەباح کەرا

Nûbihar

Dubeyti

Baba Tahirê Uryan

Şiir

Omer Xeyyam
RUBAIYAT

رباعیات
عمر خیام
بە ئێوە
سەباح کەرا

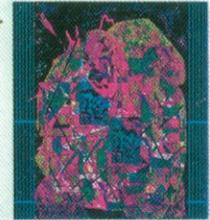
Nûbihar

Rubaiyat

Omer Xeyyam

Şiir

Sabah Kara
**ÇARÎN
Jİ ÇEM BI DERYA**

Nûbihar

*Çarîn
Ji Çem Bi Derya*

Sabah Kara

Şiir

derketin

Kızıtaşı Cad. Kuriş Apt. 51/3 Fatih-İstanbul
Tel: (0212) 533 75 88 • Faks: (0212) 524 00 38

Kovara Lêkolîn û Lêgerînê

WAR

Araştırma-İnceleme Dergisi

HÛR BİNÊRE
KÛR BİNÊRE
DÛR BİNÊRE

Kovara Lêkolîn û Lêgerînê

WAR

Araştırma-İnceleme Dergisi

Sê Mehan Carekê Tête Weşandin
Üç Ayda Bir Yayimlanir • 1.000.000. TL

**KOR Reklamcılık Basın - Yayın
Tic. ve San. Ltd. Şti. Adına**
Sahibi ve sorumlu Yazışleri Müdürü:
Kamber Soypak

Berpirsyarê Austria
Can Amedî
Postfach 70
1024 Wien / AUSTRIA

Dizgi-İç düzen
Nûbihar

Baskı ve Cilt:
Üzener Matbaacılık Ltd. Şti.

Kapak Tasarım:
WAR

Yönetim Yeri:
Kazım İsmail Gürkan Cad. Hamam Sk.
YavuzHan No: 2 Kat: 3/3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0. 212) 522 21 02

Abone Koşulları:
1 Yıllık Yurtiçi: 4.000.000 TL
Yurddışı: 100 DM
(veya karşılığı bulunduğu ülke parası)

İÇİNDEKİLER - NAVEROK

- Pêşkêş 5
- Hacı Bektaş Hala Sultan Sahak İken 7
Martin Van BRUÏNESSEN *Türkçesi: Ayşegül KARATAŞ*
- Metin, Beklentiler ve Eleştiri 30
Remezan ALAN
- Kürt Seyirlik Oyunları ve Tiyatro 37
Bengîn AMEDÎ
- Kürt Bibliyografyası: Bir Çağrı ve Mütevazi Bir Adım 41
M. GÜNEŞ
- Zembîfiroşa Feqiyê Teyran 48
Prof. Maruf XEZNEDAR
Wergêr: Mîkaîl CANPOLAT
- Hunerê Nexş û Kolana Kurdî 62
Abdureqîb YÛSIF *Wergêr: M.Xalid SADINÎ*
- Kalê Rind 71
Lokman POLAT
- Însan û Dîn 77
Abdurrahman UÇAMAN
- Seydayê hêja Mela Ebdirehmanê Liceyî Beydabayê Kurdan bû 83
KALECIWAN
- Ji Pozê Qelema M. Evdirehman Jiyana Wî 88
- FERHENG-VAJNAME: Kurmancî-Hewramî-Dimilî-Senendajî 100
Abdurrahman UÇAMAN-Seîd VERROJ
- Li Ser Salvegera 100 Saliya Rojnamegeriya Kurdî Çend Gotin 132
WAR
- Hacı Qadrî Koyî 135
Mîkaîl CANPOLAT
- Meal 151
Abdurrahman UÇAMAN
- Vatey Verênan; Vatey Ceribnayey û Şîretê Kal û Pîrandê Ma .. 162
Seîd VERROJ

ICHTHOLOGIE VAN NEDERLAND

1. **WAK** 100

11. **DE SAIGONSE 100** 100

12. **DE SAIGONSE 100** 100

13. **DE SAIGONSE 100** 100

14. **DE SAIGONSE 100** 100

15. **DE SAIGONSE 100** 100

16. **DE SAIGONSE 100** 100

17. **DE SAIGONSE 100** 100

18. **DE SAIGONSE 100** 100

19. **DE SAIGONSE 100** 100

20. **DE SAIGONSE 100** 100

21. **DE SAIGONSE 100** 100

22. **DE SAIGONSE 100** 100

23. **DE SAIGONSE 100** 100

24. **DE SAIGONSE 100** 100

25. **DE SAIGONSE 100** 100

26. **DE SAIGONSE 100** 100

27. **DE SAIGONSE 100** 100

28. **DE SAIGONSE 100** 100

29. **DE SAIGONSE 100** 100

30. **DE SAIGONSE 100** 100

31. **DE SAIGONSE 100** 100

32. **DE SAIGONSE 100** 100

33. **DE SAIGONSE 100** 100

34. **DE SAIGONSE 100** 100

35. **DE SAIGONSE 100** 100

36. **DE SAIGONSE 100** 100

37. **DE SAIGONSE 100** 100

38. **DE SAIGONSE 100** 100

39. **DE SAIGONSE 100** 100

40. **DE SAIGONSE 100** 100

41. **DE SAIGONSE 100** 100

42. **DE SAIGONSE 100** 100

43. **DE SAIGONSE 100** 100

44. **DE SAIGONSE 100** 100

45. **DE SAIGONSE 100** 100

46. **DE SAIGONSE 100** 100

47. **DE SAIGONSE 100** 100

48. **DE SAIGONSE 100** 100

49. **DE SAIGONSE 100** 100

50. **DE SAIGONSE 100** 100

51. **DE SAIGONSE 100** 100

52. **DE SAIGONSE 100** 100

53. **DE SAIGONSE 100** 100

54. **DE SAIGONSE 100** 100

55. **DE SAIGONSE 100** 100

56. **DE SAIGONSE 100** 100

57. **DE SAIGONSE 100** 100

58. **DE SAIGONSE 100** 100

59. **DE SAIGONSE 100** 100

60. **DE SAIGONSE 100** 100

61. **DE SAIGONSE 100** 100

62. **DE SAIGONSE 100** 100

63. **DE SAIGONSE 100** 100

64. **DE SAIGONSE 100** 100

65. **DE SAIGONSE 100** 100

66. **DE SAIGONSE 100** 100

67. **DE SAIGONSE 100** 100

68. **DE SAIGONSE 100** 100

69. **DE SAIGONSE 100** 100

70. **DE SAIGONSE 100** 100

71. **DE SAIGONSE 100** 100

72. **DE SAIGONSE 100** 100

73. **DE SAIGONSE 100** 100

74. **DE SAIGONSE 100** 100

75. **DE SAIGONSE 100** 100

76. **DE SAIGONSE 100** 100

77. **DE SAIGONSE 100** 100

78. **DE SAIGONSE 100** 100

79. **DE SAIGONSE 100** 100

80. **DE SAIGONSE 100** 100

81. **DE SAIGONSE 100** 100

82. **DE SAIGONSE 100** 100

83. **DE SAIGONSE 100** 100

84. **DE SAIGONSE 100** 100

85. **DE SAIGONSE 100** 100

86. **DE SAIGONSE 100** 100

87. **DE SAIGONSE 100** 100

88. **DE SAIGONSE 100** 100

89. **DE SAIGONSE 100** 100

90. **DE SAIGONSE 100** 100

91. **DE SAIGONSE 100** 100

92. **DE SAIGONSE 100** 100

93. **DE SAIGONSE 100** 100

94. **DE SAIGONSE 100** 100

95. **DE SAIGONSE 100** 100

96. **DE SAIGONSE 100** 100

97. **DE SAIGONSE 100** 100

98. **DE SAIGONSE 100** 100

99. **DE SAIGONSE 100** 100

100. **DE SAIGONSE 100** 100

Pêşkêş

Xwendevanên bi rûmet;

Her weşan, di destpêk û derketina xwe de, amac û seretayên (rêgezên) xwe diyar dikin. WAR'ê jî vê yeka hanê di nivîsara "Destpêk"ê de diyar kiribû. Ew seretayên ku hatine diyarkirin, di jiyane de pêk werin dê mana wan bibe. Di jiyane de pêkanîna wan seretayan, bi xîret û faaliyeta WAR'ê tenê ne mûmkun e, ancax bi alîkarî û piştgiriya xwendevanan mûmkun e. WAR, bi serê xwe, dikare bi peryodekî derçûna xwe berdewam bike. Çi heye ku, bi kur û fire pêkanîna lêgerîn û lêkolîn û belgkirina çanda Kurdî, bi desteka xwendevanên bizav (jêhatî) dibe.

WAR, bi derketina hejmara çaran, di jiyana xwe ya weşanê de salekî xwe dagirt. Bi derketina vê hejmarê, WAR ghişte peryoda xwe ya salane. Di vê pêvajokê da təkiliya di navbera WAR û xwendevanan da, wekî ku me hêvî dikir; bizavbûna (bi gûheztina) berameberê hev pêk nehat. WAR bû pêşkêşkar û belavkar, xwendevan jî tenê bû berhevkar û girtyar. Halbûko yek ji hedefên WAR'ê ew bû, ku çiqas pêşkêşê xwendevanan bike, divê ewqas jî ji wan bigre. Yanî hem tesîr li xwendevanên xwe bike û hem jî xwendevan tesîr lê bikin. Bi vê rêbazê ew dê bighîsta bizavbûna diyalektîkî. Belê, di welatê me da xwendevan bi naveroka xwe bizav nîn in, sist in. Ev gotina me jibo kesên xwenda ye. Ev, kêmasî û lawzî ye. Lê ji ber çî xwendevan sist e û tenê rola girtyarî (berhevkarî) pêşwaz (qebûl) dike. Helbet gelek (çawanîyetiyên) sebebên vê yekê hene; hin bi derve girêdayî ne û hin jî bi me ve girêdayî ne. Tiştê ku li vê derê em dixwazin diyar bikin jî, rêbaza faaliyeta weşan û çapemeniya di welatê me ye. Di welatê me da rêbaza faaliyeta weşan û çapemeniyê, li bin tesîra təkiliya bi alîkî ve girêdayî ye. Rojname û kovar dîtînen xwe pêşkêşî xelkê dikin û tiştê ku ji xwendevanan dixwazin jî, ji alî xwendevanan ve bi tevayî qebûlkirina wan dîtina ye. Vana xwendevanên sist û bêtesîr dixwazin. WAR bi xwe, rêbaza bizavbûna li hemberê hev, ji xwe re bingeh girtiye. Hedefa ku em ê bigîjin, ancax bi beşdariya rexnekarî û pêşkêşkirina materyalî mûmkun e.

Heta evro rexnekarî li ser şiklê bûye, helbet ev rexne jî girîng in û me pêsta dibin. Evan kêmasiyên, ji ber kêmbûna ceribandînen me û lawazbûna me ya teknîkî ye. Evan kêmasiyên di nava zeman da telafî dibin, lêbelê kêmasiyên me yên bi naverok ve girêdayî bê rexnekarî û alîkariya xwendevanan çareser nabin. Ji ber vê yekê, jibo ku WAR bibe warê lêkolîn û lêgerînen li ser çanda kurdî, her wekî ku me li jorê jî diyar kirye, bi mana naverokê alîkariya we divê. Her wekî ku pêşiyar gotiye "Devî zu dibin dar, xwelî li merivên bê War".

Xwendevanên bi rûmet, di hejmara sisêyan da ji gelek kêmasî û xeletiyên rê-nivîsî hebûn. Pêhesîn û balkêşiya we ya li ser vê babetê, me kêfxweş û dilşad dike. Em bawer dikin ku bi alîkarî û pêhesîna we, dê kêmasî û xeletiyên me gelek kêmbibin. Jibo vê yekê, em dixwazin hûn me bibexşînin

Di vê pêvajokê da bûyerekî gelek xemgîn bi serê me da hat; Merivekî ezîz û hêja, kurdperwerekî bi bîr û bawer, zimanzan û endamê lijna nivîsaran yê **WAR**'ê Seydayê Evdîrehman bi qezekî bêtalîh ji nava me veqetîya. Mîrina seydayê Evdîrehman, jibo gelê Kurd û Kovara **WAR** windabûnek pîrr mezin û bêhempa ye. Koçberiya wî ya ji nav me, em pîrr xemgîn kirin. Ciyê wî bihişt be. Ewê bi nivîsar û berhemên xwe, di nava me da her û her bijî.

Em dixwazin tiştêk di ji bînin bîra we; Ji aliyê dadgeha dewletê ve di derheqa Kovara **WAR**'ê ya hejmara didoyan da, dawê hate vekirin. Belê, bi vê yekê, me ji neheqî û zordariyê para xwe girt.

Di vê hejmara **WAR**'ê da nivîsara van nivîskaran heye: Martîn Van Bruînesen, Remezan ALAN, Bengîn AMEDÎ, M. GÛNEŞ, Abdurrahman UÇAMAN, Prof. Dr. Maruf XAZNEDAR, Mîkaîl CANPOLAT, Seîd VERROJ, Abdurreqîp YÛSUF, Lokman POLAT û KALECIMAN heye.

Jibo **WAR**'ekî xweştir û baştir, em ji her rexne û pêşniyazên we ra vekirî ne. Bi hêviya hevdîtina di hejmara pêncan, di nava xweşî û rindî de bimînin.

WAR

Xwendevanên bi rûmet!
Jibo ku **WAR** bibe warê lêgerîn û
lêkolînên li ser çanda Kurdî,
divê hun **WAR**'ê
bikirrin!
bixweynin!
bidin xwendin!
û abone bibin!

Hacı Bektaş Hala Sultan Sahak Adını Taşırken

Goran Bölgesindeki Ehl-i Hak İnanışına Dair Notlar

MARTIN VAN BRUNIESSEN

Sultan Sahak, son büyük İlahi Tezahür kendi gizemli öğretisinin ifşasını tamamladıktan sonra, Goranlar arasındaki ilk müritlerinden ayrıldı. Hiçbir iz bırakmaksızın Goran ülkesinden ayrıлып Hacı Bektaş şeklinde Anadolu'da yeniden ortaya çıktı. O topraklarda yaklaşık bir yüzyıl boyunca mistik öğretiler ve yöntemler (tarikât) öğretip, Goran ülkesine geri döndü. Müritlerinin algılayışında ise; O, sadece bir saatliğine oradan ayrılmıştı.

(Ehl-i Hak Efsanesi)

Hacı Bektaş'ın ünü ve etkisi büyük oranda eski Osmanlı topraklarıyla sınırlanmıştı ve öyle de kaldı. Ancak bu bütünüyle doğru değil. İran'da muhtemelen müritlerinin sayısı hepsi hepsi bir kaç milyonu bulabilen ve batıl (syncretistic) bir mezhep olan Ehl-i Hak arasında iyi tanınmaktadır.¹ Ehl-i Hak gruplarına, İran'ın bir çok yerinde ve bir çok etnik grup arasında rastlanabilir; Tebriz civarındaki Azeriler, Kuzey İran'daki Persli hatipler, Hamadan bölgesinin Kürtleri, güney ve Batı Kermanşah Lurları ve günümüzde varlıklarını sürdüren en eski Ehl-i Hak cemaati olan Bağdat-Kermanşah yolunun kuzeyindeki dağlarda yaşayan Goranlar.

Ehl-i Hak'ın en eski, kutsal metinleri Goranice'dir, (Kuzeybatı Farsça) bu dil Goranlarla bütünleştirilir, buna rağmen ne bütün Goranlar bu dili konuşur, ne de Goranice konuşan herkes Goran'dır (2). Irak'ta da kuşatık bir çok Ehl-i Hak toplulukları vardır, (orada Kakai olarak isimlendirilmişlerdir) özellikle Kerkük ve Xaneqin arasındaki bölgede. Bu Kakailerin çoğu Gorani lehçelerini yada Kürtçe konuşurlar, fakat bununla birlikte aynı bölgede Türkmen Kakaileri de bulunmaktadır.

Ehl-i Hak İnanışları: Süregiden Tanrısal Enkarnasyonlar

Birçok Ehl-i Hak cemaatleri inanışlarında, geleneklerinde, ibadetlerinde belir-

1- Ehl-i Hak mezhebi (ya da dini) Batıya ilk olarak Cont de Gobinea tarafından çöşkulu bir betimle tanıtılmıştı. V. Minorsky ve W. Ivanov tarafından derinlenmesine incelenmişti; Mokri'nin yazdığı kitap ve makaleler (bunlardan sadece bir kaç tanesinin ismi bibliyografyası geçiyor) mevcut temel kaynak materyalidir.

2. Bakınız Minorsky 1943 ve Bruinessen 1987, ch. II. 1-m'deki tartışmalar.

li bir ölçüye kadar farklılıklar gösterirler; Goranlar, bunlar arasında en “heterodoks” olanlarıdır, oysa bazı Persli kent cemaatleri eski dinleri ortodoks (ithna ashari) Şii İslam’a kabul edilmek için girişimde bulunmuşlardır. Bununla birlikte hepsinin paylaştığı net temel inanç prensipleri vardır; ölümden sonra ruhun başka bir vücuda geçmesi (tenasüh), Tanrı’nın dört melek eşliğinde insan şeklinde tezahür etmesi. Diğer bir çok, “ sözde İslami” mezhepte olduğu gibi Ehl-i Hak da Ali’yi kendilerinin ilahi enkarnasyonlarından biri olarak kabul eder. Bunun yanında, Ehl-i Hak’ın kurucusu olduğu varsayılan Sultan Sahak, önem sırası bakımından Ali’yi geride bırakır. Sözü edilen bu Sultan Sahak, 15. yüzyıl ortalarında ya da sonlarında (3) Goranlar arasında görünmüş ve Goranlar’a göre son ilahi enkarnasyondur. Bununla birlekte diğer Ehl-i Hak cemaatleri, örneğin Ehl-i Hak’ı Azerbeycan’a götüren ve orada bütün Kuzey İran’a yayılmasını sağlamış olan Ateş Bey gibi bazı dini liderleri ya da reformcuları sonraki enkarnasyonları olarak kabul ederler.

Goranlar, ilahi temel İlke, Ali olarak görüldüğünde, Ali şeriatı gösterdi; daha sonraki Şah Xuşkin olarak enkarnasyonunda da, Şah Xuşkin tarikatı gösterdi ve bir sonrakinde de Şah Fazıl marifeti getirdi derler. Tanrı tarafından bildirilen gerçeklerin açığa çıkartılması, hakikati öğretmiş olan Sultan Sahak’ın gelişle tamamlandı. Kendilerinin inandıkları son ifşanın diğerlerinden daha üstün olarak görmeye meyilliler doğal olarak. Şii komşuları için kullandıkları “şeriatı” ya da “Hakani”, (Xaneqi) (yani, Xanaqa ya da bir derviş ocağı ile birleşmiş bu nedenle bir tarikat) gibi kavramların kullanımı hafif bir küçümseme içerir ve her ne kadar başka bakımlardan üstün olsalar da, onların hala geri bir anlayış düzeyinde olduklarını ima ederler.

SULTAN SAHAK ve HACI BEKTAŞ

Hacı Bektaş’ın, Sultan Sahak’la bir çok Ehl-i Hak cemaati tarafından özdeşleştirilmesi bir çok şeyin yanısıra Bektaşileri ve Alevileri her ne kadar kendileriyle yakından ilişkili bir topluluk olarak kabul etseler de; Ehl-i Hak’ın Bektaşiliği (daha sonra göreceğimiz üzre Aleviliği) hala geri düzeydeki gizemli bir bilgi olarak gördüklerini gösteriyor. Bu öykünün Goran yorumunda: Sultan Sahak, Goranlara hakikati gösterdikten sonra ortadan kaybolur; Anadolu’daki yada bazılarının söylediklerine göre Suriye’deki Aleviler arasında tarikatı yaymak için Hacı Bektaş şeklinde tekrar ortaya çıkar. Bu Goranların epey zamandır Türkiye’deki ve Suriye’deki Alawi/Alevilerin varlığından haberdar oldukları ve mezheplerin inançları, ibadetleriyle kendilerinininki arasındaki benzerliklerin bilincinde oldukları anlamına gelir.

3. Bu tarih Bruinessen’den yakında çıkacak olan, a. üzerine temellendirilmiştir.

(Bununla birlikte, anlamlı bir şekilde Hacı Bektaş'ın sadece tarikatı öğrettiği ve böylelikle Ehl-i Hak ya da Ehl-i Hakikat'ın yüceliğinin bozulmamış olduğu söylenir.)

Çoğu , Ehl-i Hak cemaati bu hikayeyi farklı şekillerde de olsa bilir.(4) Bazılarına göre, Hacı Bektaş'a dönüşen Sultan Sahak değil, daha sonraki bir theophany olan Muhammed Bey idi (5); Ateş Beye inanan gruba ise bu mahareti gösteren kendi evliyalı olan Ateş Beydi (6).

Goran gelenekleri hakkında en çok bilgisi olanlardan biri Kalamxan Ka Karim'lı Tutshamiye göre Hacı Bektaş, Sultan Sahak gibi Tanrı'nın kendisinin enkarnasyonu değil, Tanrı'nın en güçlü ve yakın meleği olan İblis'in (7) enkarnasyonuydu. Bu yorumlar Bektaşî ve Alevi ya da Alawi'lerin Ehl-i Hak'a benzerliğinin bir defalığına mahsus olarak görünmediğini, çeşitli alt mezhepler aracılığıyla ve çeşitli zamanlarda, ya da uzunca bir dönem boyunca devamlı sürdürülmüş bir ilişki izlenimi uyandırıyor.

Öykünün başka yorumları daha net özdeşleştirmeler yapıyor. Her enkarnasyonunda Tanrı'ya beli sayıdaki melekler ve ruhani varlıklar eşlik ediyor. Mesela Ali örneğinde arkadaşları Salman Farsi, Qanbar, Xalid bin Walid ve Fatima kisvesinde ortaya çıkıyorlardı. Benzer biçimde, Sultan Sahak, Hacı Bektaş olduğunda bu meleklerin birçoğu onu ona eşlik etti. Farsça Şahname-ye Haqiqat belki daha eski olan Goran kalamlarını örnek vererek önemli ruhani varlıkların enkarnasyonu olan altı pirden sözeder: Kaygusuz Abdal, Gul Babar, Pir Kabar, Ka'Arab, Şem-seddin ve Safiuddin; diğer sözü edilen enkarnasyonlar Kalak Tawas (!) ve Zahab (8) diye bilinen birinin adı geçiyor. Bu isimlerden sadece ilk ikisinin Bektaşî evliyelerinin olduğu biliniyor, beşinci ve altıncıda Tebriz'li ve Ardabi'li, hem Aleviler hem de Ehl-i Hak gelenekleri için oldukça saygın olan mistik isimleri akla getiriyor.

Şu açıkça görülüyor ki, metnini 20. yüzyılın başlarında derleyen bu yazarın Alevilerle ya da Bektaşîlerle hiç bir direkt tanışıklığı yok ve eski metinlerden adap-

4. Bir çok kalamda yazılı olarak ya da Ehl-i Hakk'ın dini şiirlerinde aynı zamanda sözlü geleneksel kültürlerde mevcuttur. 1975 ve 1976'daki Guran köylerine ziyaretimde bu öyküyü duydum. Farklı biçimleri Khan 1927 (sözlü olarak); Suri 1344, 46-7 (Bir İlahim), Jaihunabadi 1966, 404-9 (Gorani Kalam temel alınarak 20.yüzyıl başlarındaki persçe yeni bir düzenlemesi) da kayıt edilmiştir.

5. Ivanow 1953, 144, T125 (Bir Persli Ehl-i Hakk ms. (?) Khurasan'da edinilmiştir.)

6. Azerbeycan'daki Ateş Bey cemaatlerine düzenli ziyaretler yapan Goran Kalamxan'ı Ka A'zam'le Gahwar'a göre.

7. Goranlar arasında, İblis'in bu dünyanın efendisi olarak görüp ona tapan ve kötülüğün temsilcisi olduğunu kabul etmeyen bir alt- mezhep var. Bakınız yakında çıkacak olan "Şeytan-tapınması" hakkındaki yazım. Ehl-i Hakk, panteonundaki meleklerden biri olan Davut ile İblis'i özdeş sayıyorlar. Jaihunabadi (7832-8. dizeler) Hacı hem Davut hem de Sultan Sahak ile özdeş kabul ediyorlar: O, ilkinin tam enkarnasyonu, diğeri de aynı bedende "misafir olarak" ikamet etmiştir (aşağıdaki tartışmaya bakınız).

8. Jaihunabadi 1966, 7846-7. dizeler. Yazar, Hamadan bölgesi Kürtler'indendi, sözlü ve yazılı Gorani geleneklerinde oldukça deneyimliydi, fakat bunları yeniden işleyerek tümüyle kendine ait bir senteze dönüştürüyordu.

te ettiği bu isimleri (Bazı isimler tahrif edilmiş) kabaca birleştirmiş. Edmonds'un (1969, 94) Irak'ta topladığı materyallerde de daha kesin bir bilgi yok. Kendisine bilgi veren Kaka-i alim aşağıda isimleri geçen pirlere önemli meleklerin enkarnasyonu olduğuna değinen bir kalam aktarmış. Kaygusuz Abdal, Gul Baba, Şahin Baba, Qaftan, Qizil Dede, Turabi Ormanya, Balim Sultan ya da (başka bir kelamda) Viran Abdal. (9) Bu liste Bektaşî geleneksel kültürü ile daha ilişkili imiş gibi bir izlenim yaratıyor. Eski Osmanlı topraklarında yaşayan bir toplum olduğunu düşünürsek bu hiç şaşırtıcı gelmiyor (buna rağmen burada da bazı isimler ilgisiz ya da tahrif edilmiş) ve görüntüye göre rastgele bu çalışmadan hiçbir sistem açığa çıkarılmaz. Yukarıdaki bilgilerden ne çıkarabiliriz? Pek etkileyici bir şey değil henüz. Ehl-i Hak'lar, Hacı Bektaş ve diğer Bektaşî evliyaların isimlerini biliyorlar yani; birbirlerinden bağımsız olarak bir çok kere ilişkileri olmuş olmak. Dahası, Ehl-i Hak, Bektaşîleri ve Alevileri akraba topluluklar olarak kabul ediyorlar. Bununla birlikte, öykümüz Ehl-i Hak inancının bir çok merkezi ögesini açıklığa kavuşturabilir, betimleyebilir: yapısalcı bir dünya görüşü, ilahi enkarnasyon aracılığıyla çevirimsel bir tarih anlayışı; zamanın esnekliği, çeşitli biçimde gerçekleştiği kabul edilen farklı enkarnasyon türleri ve "teolojik" açıklamalar aracılığıyla, diğer dinler ve mezhepler üzerinde kendini tanımlama süreçleri. Bu noktalara daha sonra tekrar döneceğim, şimdi Alevi-Bektaşî ilişkilerine dair bir kaç şey daha söylemek istiyorum.

EHL-İ HAK'IN BEKTAŞİLİK VE ALEVİLİKLE İLİŞKİLERİ

Irak Kakaileri, özellikle bunların arasında Türkmenlerin, Bektaşîlerle yüzyıllardır düzenli olarak ilişkilerinin olması muhtemeldir; sadece garnizon kasabalarına yerleştirilmiş yeniçeriler aracılığıyla dolaylı olarak olsa da. Fakat, İran'da bile bir kere ilişki kurmuş olmalılar. Diplomatik bir görevle batı İran'ı gezen Evliya Çelebi Nihawand ve Hamadan (10) kasabalarında Bektaşî geleneklerini görmüş, ki bu iki bölgenin yakınlarında önemli sayıda Ehl-i Hak grupları yaşamış (ve halen yaşamaktadırlar). Bu Bektaşî yerleşim alanlarının İran'da varlıklarını ne zamana kadar korudukları ya da Osmanlı Bektaşîleri ile ilişkilerinin ne derece yakın olduğu şimdiye değin açıklığa kavuşturulamamıştır. Bununla birlikte Goran bölgesi Ehl-

9. Konitza da gömülü olan bir Turabi Baba var, Epirus (Hasluck II, 536) ve köpekli de bir Şahin Baba var, Thessalia (Ibid, 533); ikisi de Irak'tan oldukça uzakta ve hiçbiri tanınmış değil. Ozan Viran Abdal ile Virani Baba anlamlandırılabilir, fakat bu isimle ilgili basit bir Hurufî metin var. (C. Huart, Textes persans relatifs a la secte des Hourofis. Leiden/London, 11909. p. xx) Qaftan gerçekte Hacı Bektaş'ın kaftanı olabilir: Ehl-i Hak ruhların aynı zamanda bazı objelerde ikamet ettiklerine (Ali'nin Zülfikar'ı gibi) ve bunların olağanüstü güçlerle donatıklarına inanırlar.

10. Seyahatname cilt. IV. MS. Bağdat Köşkü 305, Fol. 305, r. yapılan baskıda ilgili bölümler son derece kusurlu.

i Hak'larıyla Suriye ve Anadolu Alevilerinin bir yüzyıl önceki ilişkilerine dair direk delillerimiz var. Antep'te (Şimdi Gaziantep) çalışan Amerikalı misyoner Trowbridge; Alevi tanışıklarının Goran bölgesindeki bir Ehl-i Hak seyyit ailesini kendilerinin en yüce ruhani liderleri olarak kabul ettiklerini farketmiştir. 19. yüzyılın sonları sırasında bu seyitler elçilerini bu uzak bölgelere göndermişler, görünüşe bakılırsa seyitlerin yarı -Tanrısallığına ve iki inanışın temel kimliğine ikna etmekte başarılı olmuşlar. Bu seyitlerin Tutshami'deki evleri (ya da daha ziyade ocakları) hem Trowbridge'in Alevileri hem Goran Ehl-i Hak'ları için bir hac yeri haline geldi (11).

Bu oldukça tesadüfi iki gözlem (Goran) Ehl-i Hak'çılar ve Alevi-Bektaşî grupları arasında çeşitli türlerde ilişkilerin oludğunu gösteriyor. Böyle ilişkiler Hacı Bektaş'ın en büyük Ehl-i Hak Evliyası ile özdeşleştirilmesinin nedenlerini açıklayabilir; açıklıyor da, bunla birlikte neden Ehl-i Hak ve Alevi/Bektaşîlerin birbirlerinin kimliğini benzer yada özdeş olarak kabul ettiklerini açıklamıyor. Dışardan bakan tarafsız bir gözlemciye göre Alawilerin (Nusairi), Alevilerin (Kızılbaş), Bektaşîlerin ve Ehl-i Hak'ın inançlarında ve ibadetlerinde oldukça önemli farklılıklar var; Bektaşîlik ve Ehl-i Hak; dahası bu mezhepler farklı tarihsel kökenlere sahiplerdir.

Buna rağmen önemli sayıda ayrırtedici kültürel özelliklere ortaklaşa sahipler; gerçek farklılıkların altında ortak bir gizli temeli var. Bu ortak gizli temelin bir yanı Batı Asya İslam öncesi geçmişe ait olabilir, bir parçası Türki/Central Orta Asya'lı köken gibi görünüyor, diğer bir parçası da daha eski ortak etkilerden kaynaklanıyor.

Ocak'ın Bektaşî menaqibname'de (Ocak, 1983) ortaya çıkardığı bütün islamiyet öncesi öğelerin ki çoğu açıkça Türk'tür, Goran sözlü kültürlerinde ve kutsal metinlerinde de bolca mevcuttur (12). Goran Ehl-i Hak'ın yaygın dini ibadetleri ve destanları özellikle Dersim Alevilerinkine şaşırtıcı benzerlikler gösterirler. Bu iki grup aynı zamanda dilbilimsel olarak da birbirlerine yakınlar, oysa kendi direk komşularında oldukça uzaklar: Dersim Alevilerin çoğu İrani bir dil olan Gorani'ye ve sadece uzaktan gerçek Kürtçe ile ilişkili bir dil olan Zazaca (Dimili) konuşurlar. Mevcut veriler bu iki grubun ortak kültürel kökeni ortaçağ başı Dailamda birleştiklerini; temel olarak İrance fakat daha sonraki bir çok Türkçe karışımları olduğunu akla getiriyor (13).

Çeşitli mezheplerin taşıdıkları ortak öğelerin bazıları yakın zamanlardaki dışsal etkilerden kaynaklanıyor olabilir. Örneğin, yaygın olarak bilinen bir aslana binmiş ve zehirli bir yılanı kırbaç olarak kullanan bir mucize yapımcısının hikayesi var, Hacı Bektaş'a meydan okuyor, fakat üzerinde durduğu duvar Hacı Bek-

11. Trowbridge 1909, 432-3. Bu seyitler ve Alevilerle ilişkileri hakkında daha fazla bilgi için yakında çıkacak olan yazım "Şeytan'ın Psalmisti".

12. Çok sayıda Gorani metinleri M. Mokri tarafından düzenlenmiş ve analiz edilmiştir; özellikle bakınız Mokri 1962, 1966, 1967, 1968. Cf. Roux 1969.

13. Dersim alevilerin inançları ve ibadetleri üzerine: Antranik 1900, Molyneux Seel 1914, Öztürk 1972, Ruke 1979. Goranlarla ilişkileri üzerine teoriler Bruinnesen 1987, ch. II, 1-m.' de tartışılmıştır.

taş tarafından yıktırılınca yeniliyor. Bu öykü, Osmanlı İmparatorluğundaki bütün Bektaşiler bilirdi, farklı evliyaları isyancının rolüne koyarak. Dersim Alevileri öykünün kahramanları kendi yörelerindeki iki evliyaymış gibi aynı hikayeyi anlatırlar. Bu öykü aynı zamanda Goranların geleneksel dini söylencelerinin bir parçasıdır; burada Sultan Sahak arkadaşı Davut'tan duvarı yıkmasını ister.

Aynı hikaye farklı evliyalar başrollerde olarak Hindistan'a kadar uzanan yerlerde anlatılır. Aslında, bu öyküyü oluşturan çeşitli temaların Hint kaynaklı olduğu kanıtlanabilir. Bu türlü dini sözlü kültürler, aynı zamanda yoga- benzeri çeşitli ibadetler, örneğin ateş üzerinde yürümek gibi, batıya Kalendar tarzı gezgin dervişler tarafından taşınmıştır.(14)

ÖNCEKİ İLAHİ ENKARNASYONLAR

Tanrının kim olduğunu saptamak aynı zamanda kişinin kendini tanımlama yoludur. Ehl-i Hak Sultan Sahak'ın daha önceki enkarnasyonlarını tanımlayarak politik açıdan olmasa bile en azından felsefi açıdan nerede durduğunu beyan etmiş oluyor. Bu enkarnasyonların bir listesi, kanunileştirme olduğu kadar bir sadakat bildirimi görevi görür, fonksiyonu Sufi Silsila'sınınkinden farklı değildir.

Ehl-i Hak tarafından kabul edilen dört büyük ilahi enkarnasyonun ilki Ali'dir. İlginçtir ki, Muhammed'in hiçbir önemi yoktur, dahası Ali'nin öncülüğündeki nurlu meleksi yediliye karşılık gelen karanlık yedili gruba ait olduğu düşünülür. Bu nedenle kendilerini islam şiiileri ile, daha doğrusu fanatik şiiilerle, ilişkilendirirler. Bu yüzden, Ali'ye tapan tüm mezhepleri diğer görüşleri dikkate almaksızın din kardeşi sayarlar. Şii ithna'azhari'sini daha uzak bir akraba olarak görüp sadece Ali'nin şeriat öğretileri kabul edilir. İran'da görüştüğüm Ehl-i Hak gruplarının çoğu kendilerine müslüman demeyi tercih ediyorlar, fakat görüştüğüm bir kaç Goran, iançlarının islamla ilgisinin olduğunu kesinlikle reddettiler.

İkinci büyük tezahür, tarikatının getiricisi Şah Xuşkîn'dir. Bu kişiyi, özel bir tarihsel kişilik olmaktan ziyade, belirli popüler bir mistik sınıftan kabul ediyoruz. Onunla büyük bir kısmı kalendar dervişlerinin yüksek sayılarda Batı İran'a (15) akınlarıyla ilgili olduğu görülüyor. Şah Xuşkîn'in tanrısallaştırmasından dolayı, Kalendarizm ruhsal bir borçluluğunun (endebtedness) kabulü olarak yorumlanabilir. Kabul edilen sadece bu değildir. Kalendar teriminin Ehl-i Hak arasında güçlü bir onursal etkisi vardır, Goran'ın en sevilen evliyalarından biri Ali Kalendar idi.

Üçüncü büyük tezahür, Şah Fazıl isminden, Hurufi mezhebinin kurucusu

14.Keremeti hikayeleri tartışmasının bir seçeresi yakında çıkacak olan "Yürüyen Duvar" adlı çalışmada izlenebilir. Kalendar üzerine, bakınız: Digby 1984 v. T. Yazıcı, "Kalenderiyye", E.I.

15.Bruinessen, yakında çıkacak olan çalışma, b; karşılaştırınız Ivanov 1953, 17-8, ve 2. notta alıntılanan yapıtlar

olan (tarih 1393) Fazlallah Astarabadi'yi anımsayabiliriz. Ehl-i Hak mitlerinde kendisiyle birlikte olanlardan birisi de Nessimi olarak adlandırılan, belliki bu isimdeki 15. yüzyıl başlarında (16) Halep'te canlı canlı derisi yüzülen Hurufi türk şairidir. Ehl-i Hak'ın Hurifilerle nasıl birleştiği belirsizdir. Herhalde Ehl-i Hak'ın olduğu süreçte Goran bölgesinde veya yakınlarında Hurifiler yaşıyorlardı. Fazlallah'ın önemli müritlerinden, Ahmet Lur'un Luristan'lı olduğu açıktır, Evliya Çelebi de 1656'ya kadar Hamadan'da Hurifilerin olduğunu iddia etmiştir. (17). Bu Hurufi veya Hurufi etkisindeki gruplar zaman içinde yeni bir mezhepte birleşmiş olabilirler. Hurufiler daha sonra Ehl-i Hak'ta olduğu gibi, birbirini izleyen ilahi enkarnasyonların sonuncusunu Fazlallah olduğuna inanmışlardı. Bu daha sonraki Ehl-i Hak (pantheon) çatısı altındaki birleşmenin esas nedeni gibi görünüyor. Bu gerçekte Ehl-i Hak'ın Hurufilerle ortak olan tek inancıdır. Hurufizmin (şu andaki) tipik kabbalistik spekülasyonları bunların arasında bilinmiyor. (18)

Bu şekilde kabul edilmiş ruhsal bir soyla, Ehl-i Hak'ın aynı üç geleneğin mirasçısı olan Bektaşileri kendilerine çok yakın görmeleri ve Hacı Bektaş'ı kendi kurucuları Sultan Sahak'la (veya diğer büyük evliyalardan biriyle) bir kabul etmeleri şaşırıcı değildir. Diğer dini gelenekleri kendi sistemlerinde eritmekte oldukça dikkate (takdire) değer bir başarı gösterirler. En önemli Sami Peygamberleri, ilahi özden yayılan meleksi varlıkların enkarnasyonları olarak tanımlamışlardır ve bunlar aynı zamanda eski İran mitleri ve destan(sı) tarihinin kahramanlarıdır. Hatta İsa bile Tanrı'nın değil de onun başmeleği Cebrail'in enkarnasyonu olarak kabul edilir. Tanrı (Sultan Sahak) nadiren tek başındadır. Ona dört veya altı veya yedi (.....) meleksi varlığın ve en tamamlanmış tezahürleriyle diğer bütün ruhani varlıkların eşlik ettiğine inanılır. Eşlik edenlere Sultan Sahak dönemindeki isimleriyle değineceğim. Dört büyük melek Bünyamin (Cebrail), Davud (mikail), Pir Musil (İsrafil) ve Mustafa (Azra'il), dişi bir ruh olan Ramzbar ve başka bir erkek ruh Baba Yadigar yediliyi tamamlıyordu. Karşıt bir görüş; Muhalif bir anlayış Sultan Sahak'ı (hafttan) arasında saymayıp yerine Şah İbrahim'i koyar. Bazı Ehl-i Hak'lar her bir haft'tan'ı en azından bir diğer yediliği, canlı timsallerdeki belirli kişileriyle haftawana'yı (öncekinin daha dünyevi bir karşılığı) tanıtan ayrıntılı listeler yaptılar. (19)

16. Aklıma gelmişken, 16. yüzyıl İtalyan seyyahı Menavino'nun belirttiği gibi (alıntı, G. Jacop, Abh. Philos.-Philol. Kl. Kon. Bay. Ak.d.W. 24 (1909), Abt. 3, s.20), Nesimi'nin şiiri, yalnızca Bektaşî çevrelerinde değil, ayrıca Kalender-tipi gezgin dervişler arasında da yaygındır.

17. Pek de kesin olmayan bir beyanatta (a.g.y., 310v'nin devamı): Hamadan halkı "...cümle şi'i ve rafizi ve mu'tezili ve musebbehi ve hurufi mezhebinde bi-mezheb havarici tayfeler" dir, ki hemen hemen Sunni ortodokslara saldırgan tavırları olan mezheplerin tesadüfi bir listesini verir. Mu'tazililer, bu aşırı uçtaki şi'i mezhepleri listesinin dışında görülebilir. Bunların dahil edilmesi, aykırı mezhepler hakkındaki yazıların, bazı Mu'tazililerin ruhun bir bedenden diğerine geçeceğini savduklarını belirtmesiyle ilgili olabilir.

18. EH metinlerinde olasılıkla Hurufi kökenli bir başka düşünce daha buldum: Allah'ın yüzündeki çizgilerden insanoglunun (bu taktirde, meleklerin) ortaya çıkması. 36. nota bakınız.

19. İsa'nın çevresindeki iki yedilikten birini içeren bu listelerin birkaçı için bakınız: Edmonds 1969, 94

Döngüsel Zaman

Belirli temel olayların tarih içinde tekkür ettiği fikrine dayanan kimliklendirmeler, bütün önemli evliyalari ve mitsel kahramanları sınırlı sayıdaki orjinal rollerine indirger. Goran köylülerinin, eski bir İran hikayesi olan Ferhad ile Şirin balladını dinledikten sonra, Ferhad ile Şirin'in gerçekte kimler olduklarını ciddi bir biçimde tartıştıklarını duydum. Kişilerin karakterlerinin ve destandaki onlarla ilgili önemli olayların onlarda aslında hangi ruhani varlıkların vücut bulduğunu belirteceğine inanılıyor. Sık sık tekraralanan olayların çarpıcı örneklerinden biri de kafa (kelle) uçurma yoluyla ölümdür. Kendini Hüseyin olarak gösteren Melek sadece bir kere kerbela'da değil. Diğer bir çok enkarnasyonlarda da öldürüldü. O aynı zamanda Yahya idi. (Benim fikrimce vaftizci Yahya Sahn the Babist) ve kafirler (inançsızlar) tarafından kellesi uçurulan Ali kalender idi ve Şah Fazıl'a ait bir hikayede de onu başka kılıkta görüyoruz. Diğer gizli önemi olan bütün olaylar tekrarlıdır; Ehl-i Hak'ın kutsal tarihi döngüseldir... Her dönem ve devrede (Daura) esasen aynı drama, sürekli aynı ruhların insan enkarnasyonlarını oynaması kendini gösterir.

Döngü mükemmel değildir, bununla beraber Ehl-i Hak derece derece olan bir gelişimi kabul eder. Ali taarfından getirilmiş vahiylerle Sultan Sahak'ın vahiyleri arasında açık bir ilerleme vardır. Ayrıca, dramadaki kahramanlar bazen rolleri değiştirirler. Her dramda en azından bir bakire doğum vardır. Bakire (çocuğa genellikle ağzından ya da başka bir praeternal (ölümsüzlere ait) yoldan doğuran) her zaman aynıdır, fakat çocuk değişir. Bazen tanrının kendisi bazen de meleklerden biridir.

Kişilerin karakterlerinin ve destandaki onlarla ilgili önemli olayların, onlarda aslında hangi ruhani varlıkların vücut bulduğunu belirteceğine inanılır. Sık sık tekrarlanan olayların çarpıcı örneklerinden biri, kelle uçurma yoluyla ölüm. Kendisini Hüseyin olarak gösteren melek sadece bir kere Kerbela'da değil, bir çok ke-reler diğer enkarnasyonlarda da öldürülür; O aynı zamanda Yahya (Vaftizci Yahya John the baptist) ve kafirler tarafından kellesi uçurulan bir Ehl-i Hak evliyası olan Ali Kalender idi ve Şah Fazıl'a ait bir hikayede de onu başka bir kılıkta görüyoruz. Diğer gizli önemi olan bütün olaylar takrarlıdır; Ehl-i Hak'ın kutsal tarihi döngüseldir. Her dönem ve devrede (tavra) esasen aynı dram kendini gösterir. Sürekli aynı ruhların insan enkarnasyonlarının temsil etmesi.

Ehl-i Hak'ın popüler inancının çok bilinen efsanelerde, tarihsel olaylarda ve kutsal tarihin özündeki fikirlerden ve bunları alışılmamış olanları vererek kendi mitolojileriyle bütünleştirilmesidir.

ŞAH FAZIL'IN DEVRESİ

Şah Fazıl, altı arkadaşı ile birlikte hafttan olarak dünyada göründüler. Dört önemli Melek, Mansur'un (Hallaç), Nessimi, Zekeriya'nın ve Turka'nın kişiliklerini üstlendiler; heptad'ın dışı ruhlarından biri Aina (edebi bakire anne) altıncısı da bir çok tezahüründe başının kesilmesine maruz kalan kuzu olarak ortaya çıkan Barra.

Bu yoldaşlar Şah'ın çoğunlukla terkedilmiş ve vahşi topraklarda geçen seyahatleri boyunca ardisıra gittiler. Tamamen yiyeceksiz kaldıklarında, Şah Fazıl arkadaşlarına tek bir kemiğini bile kırmamaya dikkat ederek Barra'yı kesmelerini ve yemelerini söylerdi. Yemekten sonra, elindeki büyüğü asa ile toprağa vurduğunda Barra'yı tekrar yaşama döndüren Şah Fazıl'ın önüne kemikler dikkatlice konurdu. Bu şekild, Barra bir çok kez kurban edildi ve her seferinde Şah Fazıl onu kemiklerinden tekrar yaşama döndürdü.

Birgün Şah Fazıl arkadaşlarını arkasında yiyeceksiz bırakarak, tek başına başka bir yere gitmiş ve dönüşte de gecikmişti. Birkaç gün sonra arkadaşları cıldukça acıktı ve iştahla Barra'ya baktılar; şimdiye kadar onu bu kadar sık yemişken tekrar yemenin nesi yanlış olabirdi? Aina şiddetle itiraz etti, kuzu Şah Fazıl'ındı ve onu öldürme hakkına sahip değildiler; eğer böyle bir şey yaparlarsa başlarına bir felaket gelirdi. O vakit çok açkımış olan dört adam Aina'yı dinlemeyip Barra'nı kestiler ve bir yemek hazırladılar. Kemiklerini kırmaktan sakınıp, her zamanki gibi bir araya getirdiler; fakat her ne yaptılarsa da Barra'yı tekrar yaşama döndürmekte başarılı olamadılar. Aniden Şah Fazıl'ın öfkesinden korkularını yenip, kemiklerini uzak bir yere gömdüler.

Nihayet Şah Fazıl geri döndüğünde hemen Barra'nın yokluğunu farketti ve onun nerede olduğunu sordu. Dört adam karşılık olarak, Barra'nın kaçıp gittiğini ve nereye gittiğini bilmediklerini söylediler.

Şah yüksek sesle "Barra" diye bağırdı ve kemikler uzaktan kederle karşılık verdiler. Şah Fazıl arkadaşlarını Barra'nın kemiklerini toplayıp getirmelerini, önüne koymalarını istedi. Sonra Barra'nın kemiklerinin başına neler geldiğini sordu, "Sabırları kalmamıştı ve beni öldürdüler; sadece Aina onları durdurmaya çalıştı". Şah soru sormaya devam etti;

- Boğazını kim kesti?
- Turka
- Derini kim yüzdü?
- Nessimi
- Seni ateşe kim sürdü?
- Mansur
- Kim etini parça parça doğradı?

- Zekeriye

Şah Fazıl dört arkadaşının aynı şeylere maruz kalmalarına sebep oldu. Turka'nın boğazı kesildi, Nessimi'nin diri diri derisi yüzüldü, Mansur ateşte yakıldı ve Zekeriye parça parça doğrandı.

Mansur yakıldığında külleri her yöne doğru savruldu ve nasıl olduysa küçük bir zerrecik nehirde sürüklenen bir odun parçasının üzerine düştü; Aina'yı dinlememiş olduğu için Nessimi'nin pişmanlığı öylesine büyüktü ki, bu küller bile "Aina haqq, Aina haqq" diye bağırırmaktaydılar. Odun parçasını sürükleyen ırmak Molla Rumi'ye ait olan bir bahçenin civarında geçti ve odun parçası buradan sürüklenip geçerken Molla'nın bakire kızı su alacaktı. "Aina haqq..." diye inleyen bir ses duyunca, kimin ağladığını anlamak için etrafına bakındı, sesin yüzen odun parçası üzerindeki küllerden geldiğini anladı. Şaşkınlıkla "Hai" deyiverdi, ağzı açık kaldı. Tam o sırada küllerin kalan parçacıkları kızın ağzına fırladı, kız şaşırıp ve külleri yuttu. Bir kaç ayla birlikte (within months) kız görülebilir bir biçimde hamileydi, doğal olarak Molla'nın ve kızının namı zedelendi. Bununla birlikte kerametli bir biçimde doğum yaptığında bütün iftiralara kendisi son verdi. Böylece doğmuş olan çocuğa Şemsi Tebriz ismi verildi... (20)

FAZIL MASALINDAKİ TEMALAR

Hallac, Nesimi ve Şems, ilk ikisi kendi sonlarını hazırlama biçimiyle, sonuncusu Rumi'nin hayatına romantik bir biçimde girmesi ve çıkmasıyla, üçü de "sarhoş" mistisizmleriyle popüler imgeleme büyük bir çekicilik kazandırdılar. Şems-i Tebrizi'nin mucizevi doğuşu, İran'da çeşitli halk menkıbelerinin konusudur ki buna daha önce *Ivanov* dikkat çekmişti.(21)

Öykünün bir çok ögesi Ehl-i Hak'a özgü değildir. Şems-i Tebriz'in mucizevi doğumu daha önce *Ivanow*'un dikkat çektiği İran'daki bir çok popüler destanın konusunu oluşturur.(21) Bazı Alevilerin ve Ehli-Halar "Ana'l-Hak" istemini Hallac'tan ziyade Şems'e atfettikleri gözlemlenmiştir.(22) Masalımız bu mistik söylenceye geleneksel olmayan bir yorum katmakla kalmıyor aynı zamanda masalın neden hem Hallac hem de Şems'e ait olduğunu açıklıyor. Birbiri ile çelişik gibi görünen bir çok geleneği bağdaştırmak ve farklı zaman ve yerlerin olaylarını bu şekilde yeni, anlamlı bir düzene yerleştirmek fikrimce Ehl-i Hak evrenbilimin en

20. Masalın bu versiyonunu Gahwara'lı baba A'zam Manu'i'na borçluyum. Bildiğim kadarıyla şimdiye kadar yayınlanmış versiyonlardan daha ayrıntılı anlatılmış. Bir çok kaamde bu masaldan dolaylı olarak söz edilir, dinleyicilerin çok iyi bildiği varsayılarak çoğunlukla tamamiyle anlatılmaz. (Örneğin; Molcn 1967, 99-117 nolu beyitler; Surri 1344, 177) Görüntüğe göre bu masal, yalnız kalam (kutsal el yazmaların bir biçimi) değil, aynı zamanda kalam'ı yorumlayan sözlü gelenekleri bilen kalamkarlar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılmış ve ayrıntılı olarak işlenmiştir.

21. Rumi tehlikeli sihirli özellikleri olan bir kafatası bulur, kafa taşının imha etmek için toza çalar. Rumi'nin kızı kazara bu tozları yutar ve hamile kalır (*Ivanaw* 1984, 12). Hamile eden kafa taşı üzerine sayısız farklı Alevi-Bektaşî destanları ünlüdür (e.g. Hasluck 1929, 146-7; Molynewx-Seal 1914, 64-5; Birge 1937, 56)

22. Roux 1969,66

önemli karakteristiklerinden birisidir. Bu sistemde iki tarihi ya da destansı kişi arasında algılanan benzerlikler iki ayrı biçimde açıklanabilir.

Bu kişiler çoğunlukla aynı ruhani varlıkların enkarnasyonu olarak kabul edilirler, bir kere özdeşleştirme yapıldığında, birinin yaşamındaki daha çok öğeler diğerine yansıtılabilir. Diğer seçenek ise, eğer geçici değilse birbirlerinin çağdaş olarak aynı kutsal zamanın döngüsünde yer almışlardır. Bunun için, yaşam koşullarındaki benzerlik göründükleri spesifik devreye dayandırılır. Nesimi'nin ve Hal-lac'ın ölümü oldukça farklı zamanlarda gerçekleşmesine rağmen, bu biçimde birleştirilmek için yeterince ortak özellikler göstermiştir. Ehl-i Hak sözlü kültüründe dört olmanın önemi -dört baş melek, dört öge, dört mevsim, pusulanın dört yönüyle ilişkilidir; dini bilginin dört derecesi dört önemli enkarnasyonla ifşa edilmiştir v.s. yanlarına verilen iki kişinin de şiddetli ölümlere maruz kalması hiç de şaşırtıcı değildir. Fazullah'ın da bir diğer kurban olması beklenebilirdi, hepsi bir yana, O da kendi kendisine öldürtülmüştür. Fakat, O, Tanrı'nın kendisi olarak oynaması için başka bir rol verilmiştir. Zekeriya ile Turka kolayca herhangi bir tarihsel kişiyle özdeşleştirilemez; belki Ehl-i Hak evrenbilimin mantığı bunların varlığını gerektirdi. Çok tanınan sufi evliyaları ile ilgili destanlardan farklı olarak, daha eski dinsel geleneklerinin bir çok öğelerini sezebiliriz. Daha önce varolmuş olan ve sadece öldürülmek için tekrar dünyaya gelen kurbanlık kuzu, bu öyküde arkadaşlarını kıtlıktan kurtarıyor. Ortadoğu kaynaklı başka bir dini anımsatıyor. İran'da çalışan misyonerler Hıristiyanlıkla aralarındaki diğer benzerlikleri de fark etmişlerdir, bu iki dinin aynı hellenistik dünyanın aynı zengin deposundan öğeler aldıkları ve tekrar birleştirildiğinden daha başka bir şey ifade etmiyor.

Ehl-i Hak için bakire doğum diğer bir durumdur ki bu da çok önemlidir. Mantıksal olarak hiçbir enkarnasyonda Tanrı (ve aslında hafttan'ın hiçbiri) fiziksel doğum öncesi yaşanan sürece katılmamış olmasıyla ilişkilidir. Bu temalarına Hıristiyanların direkt etkilerinden ziyade, gnostizmin cinselliğe oldukça olumsuz tutumundan kaynaklandığına inanıyorum.

Bir hayvanı kemiklerinden tekrar yaşama döndürmek dünyanın bir çok yerinde olan bir temadır,(23) söz konusu olan bağlamda, bu merkezi Asya ya da muhtemelen Hint kaynaklıdır. Bir başka aynı olayın gerçekleştiği çok iyi bilinen bir Ehl-i Hak miti var.

Barra'nın hikayesinin dışında aynı olay gerçekleştiği çok iyi bilinen başka bir Ehl-i Hak efsanesi var. Sultan Sahak kendisine rakip bir evliyaya da ikram etmek için ırmaktan pişmiş bir balık yakalar. Sonra diğer bir balık suçlar bir biçimde neden eşini öldürmüş olduğunu sorduğunda, kırılmamış kemikleri alır ve onlardan balığı tekrar yaşama döndürür.(24) Bana bilgi veren Ehl-i Hak alimi, mevsimle-

23. Renkler , Eliade 1964, 160-5; Hertz 1960 [1909], 70ff.

rin başlangıcını belirtmek için yapılan ritüel yemeklerinde kurban edilen hayvanların kemiklerinin hiçbir koşulda kırılmaması gerektiğini söyleyip ve söz konusu geleneğin kaynağı olarak bu mitlere gönderme yaptı.

RUH VE ENKARNASYON ANLAYIŞLARI

Bu Ehl-i Hak mitlerindeki tekrar yaşama dönme, Ehl-i Hak'ın aynı zamanda sahip olduğu çeşitli ruh anlayışlarıyla ilişkilidir; ruhun, vücudun yok olmayan, bozulmayan katı parçalarıyla özdeş ya da ilişkili olması. Mansur'un kemikleri bu anlamda Barra'nın kemikleriyle tam bir paralellik oluşturuyor. Ruhun göçünün "ilkel" bir teorisiyle Mansur ve Şems arasında bir zincir oluşturuyorlar. Yeri gelmişken ruh göçü anlayışları, Güney Hindistan'daki popüler dini inançlarında, ayrıca, daha sofistike, "yüksek" Hinduizm teorilerinde oldukça yaygındır.

Ehl-i Hak belirgin aykırılıkları ile ilgili endişe duymaksızın aynı anda meydana gelen çeşitli ruh göçleri ile ilgili teorileri onaylarlar. İlahi enkarnasyonların doğumu ile ilgili hikayelerde, başlangıçta birbirinden bağımsız anlayışlar yavaş yavaş birbirine karışıyor.

Kendisini güneşten koparıp bakire bir kızın ağzına giren bir zerre olarak, Şah Xuşkin ana rahmine düştü ve daha sonra kız onu ağzından doğurdu. Şems ile aralarındaki fark, güneş zerresinin Mansur'un külleri gibi "beden ruh" olmamasıydı.

Sultan Sahak'ın en genç arkadaşı ve halk arasında yaşadığı zamanlarda onun yerine geçen Baba Yedigâr'ın doğumuda yine benzer. Sultan Sahak ve daha yaşlı arkadaşları ruhani törelerine uygun olarak büyülü bir ağacın olan, bir nar yemişlerdi. Meyvenin bir çekirdeği yere düşmüştü, sultanın hizmetkârı olan kız (tabii ki, bakire) onu buldu ve yedi. Kafi bir zaman geçtikten sonra kız hapşırıp ve çocuk kızın ağzından dünyaya geldi. Sonra Sultan Sahak adamlarından birine çocuğu alev alev yanan bir fırına koymasını istedi. Üç gün sonra fırının kapısını açtırdı ve yetişkin Yedigâr dışarıya çıktı (25). Bazı Goranlara göre Sultan Sahak kendi özünün bir kısmını genç adama üfledi. Ruh burada nefes gibi görünüyor ve görünüşe göre aynı ruh aynı zamanda iki insanda zuhur edebiliyor.

Yedigâr, böylece sadece yüksek bir ruhsal varlığın (aynı ruhsal varlık önceden Hüseyin ve Barra olarak görünmüştür) enkarnasyonu değil, bedeni aynı zamanda Tanrı'nın kendisine misafirlik etmiştir. Ehl-i Hak (Tanrısal ruhları gözeterek) iki farklı enkarnasyon tipini onaylar. Genellikle yeni bir elbise giymekle kıyasla-

24.14. Notta sözü edilen mit. Konu yakında yayımlanacak olan makalemde daha geniş bir şekilde tartışılıyor.

25. Safizade sonra 1352. 27-8 ve çeşitli sözel anlatımları. Yedigâr'ın fırınlanması genç Ali'nin yedi gün boyunca saklandığı ya da genç İmam baker (Muhammed b. Ali al-Baqir, Hüseyin'in torunu) bakır bir kazana konduğu ve kaynatıldığı Alevi hikayelerine olağanüstü bir biçimde benzer (Hasluck 1929, 147).

nan ruhun bir bedeni kabullenışı bazen zühur olarak isimlendirilmiş, “manifestation”. İkinci biçimde, hulul, ruh hala hazırda ilahi ya da bir insan ruhuna sahip olan bir bedende ikamet eder. Bana bilgi veren bir çok Goran alimi hulul’un geçici mi yoksa sürekli olduğu konusunda bir uzlaşmaya varamıyorlar. Bana anlatılan bazı olaylarda ruhun varlığını belirten iyeliği açıkça geçiciydi; diğerlerinde, Yadigar’inki gibi ilahi misafir sürekli bir varlıkmiş gibi görünüyor. Birkaç Ehl-i Hak efsanesinde değinilen biraz farklı bir biçimde, cansız nesnelere enkarnasyon.

Ali’nin kılıcı Zülfikar gibi objelere büyülü güçler atfedilir ya da bazı efsanevi İran kralların tacı hafttan’dan birinin varlığı ile açıklanmış - genellikle de bu ölüm meleği Azrail ile özdeşleştirilmiştir.

Doğrusunu söylemek gerekirse bu ne zuhur ne de hulul (Goranlar bu terimleri burada kullanmaktan sakınıyorlar) bununla birlikte bu Mansur’un küllerindeki ruhun mevcudiyetini anımsatıyor.

Aynı bedende kaç ruhun ikamet edebileceğine dair kesin bir sınır yok. Mitlelerin bir çoğunda bedenın asıl sahibine ek olarak çoğu zaman bir de “konuk” var. Politik gereklilik bazı öğretisel yenilikler üretmiş gibi görünüyor. Bir hayli hırslı (ve başarılı) dini ve politik bir lider olan ve 1863’de ölen Seyyid Baraka’nın bir meleğin tam bir zuhuru ve ek olarak aralarında Tanrı’nın da bulunduğu diğer beş ruhu barındırdığına inanılıyordu.

Ruh göçü anlayışı ya da anlayışlarını tartışırken bütün enkarnasyon mitleri zuhura gönderme yaptığı için, artık hululu ve cansız nesnelere enkarnasyonu bir kenara bırakabiliriz. Şimdiye kadar ruhun kül, ışık zerresi ve nar tanesi şeklinde göçü ile karşı karşıya geldik. Bununla birlikte tanrısal ruhun göç ettiği en önemli şekil Hacı Bektaş efsanesinde olduğu gibi, turna ya da eski Hıristiyan geleneksel söylencelerinde olduğu gibi güvercin değil, fakat İslam öncesi İran ve aynı zamanda sufi geleneksel kültürlerinde önemli bir yere sahip olan Doğan ya da Kartaldır(26).

Diğer üç arkadaşı dünyada ve onu beklemektedirler. Yaşlı Seyyid ‘İsâ’nin evine geldiklerinde, tanrı’nın hoş kokusunu alırlar ve burada kenelerini zühur edebilecek biri olduğunu hissederler. Tanrı’nın, bedeninde enkarne edeceği kimseye annelik edecek birini bulamadıkları için, Seyyid İsâ’dan, genç bir kadın olan Dariak Hatun ile evlenmesini rica ettiler. Seyyid’in yaşlı olması nedeniyle, beyaz doğan ortaya çıkıp, onun konuştuğu vakit Dairak Hatun hala bakire olmalı. Kuşu bağına bastı ve

26."Kraliyet Kartalı" , şahbaz, geniş bir şekilde Mokri 1967, 23-43 ve Mokri 1968’de tartışılıyor. Mokri’nin çok bilgili açıklamalarına, Hint sufilerinde Baz ünvanı, üstün ruhani başarıları olan bazı dervişlerin adına bir onur payesi olarak eklenir, örneğin ünlü Sehwanlı La’l Şahbaz Kalender ve Şeyh Ebu Bekr Baz-i Safid.

birden onun bir çocuğa dönüştüğünü farketti.(27) Bu mitin daha az bozulmuş farklı bir versiyonunda, kuş Dairak Hatun'un açık olan bacakları arasında aşağıya iner, Dairak Hatun hamile kalır ve neredeyse, hemen sonra Sultan Sahak'ı dünyaya getirir.(28)

Şu açık ki, bu kuş bir anlamda tanrı ile özdeş, fakat bu anlamın tam olarak ne olduğu bu kadar açık değildir. Tanrıdan konuşurken Ehl-i Hak'lar gerektiğinde çok nadiren kullanırlar. Çoğunlukla sadece Sultan Sahak'tan söz ederler hatta diğer tezahür olaylarının bile; "Ali, gerçekte Sultan Sahak'ın tezahürlerinden biriydi"; "Hacı Bektaş büyük bir evliyaydı ve o Sultan Sahak'tı." Sultan Sahak'ın belirli yaşamlarını birbirinden ayırmak istediklerinde zat (kutsal) özterimini kullanıyorlar. Doğan zat mıydı? Ya da sadece zatin diğer tezahürlerinden biri miydi? Herşeye rağmen bir kuşu cisminden ayırık bir ruh olarak düşünmek zordur. Benim antolojik sorularım Goran alimlerine oldukça ilgisiz göründü. Doğan, gerçek bir doğandı; aynı zamanda Sultan Sahak'tı, eğer tercih edersem Şah Xuşkîni (Xuşkini) ve gerçekte o aynı zamanda Zat'tı.

Hafttan ve insanüstü ruhlar bir zatlaşmadan diğerine geçerken, onlardan birşeyler bir yerlerde oyalanıyor gibi görünüyorlar. Örneğin, Yadigar, bazı kötü tanımlanmış anlamlarda Ehl-i Hak için en önemli hac merkezi haline gelmiş olan, Goran ülkesinin kalbi olan Zarda'daki türbesinde hala yaşıyor.

Böyle bir varlığın bir mezarla bütünleştirilmesi gerekli değildir. Bir bahar aynı yer kutsandı, çünkü; Yadigar'ın bir enkarnasyonu orada "sırna karıştı" (qhaib shod) başka bir bahar, başka bir evliya tarafından "sahiplenildi". Bu baharda ikisinin var olduğuna inanılır, Yadigar'ın ve diğer evliyaların kendi türbelerinde olduğu gibi. Bana bilgi veren alimler üzerine basabasa bu belirsiz mevcutiyeti "keramet" olarak isimlendirmeyi red ettiler, belki bu terim müslüman evliya tapınmasıyla çokca bütünleşmiş olduğu içindir. Bu evliyaların kendilerinin aslında var olduklarına inanılır, buna rağmen farklı, esrarengiz bir biçimde halk arasında geçen zamanın hiçbir anlamı yoktur. Bir zamanlar onlar buradaydılar ve bazı dönüşümler geçirdiler; ölüp gittiler ya da dünyadan ayrıldılar. Bir zaman boyutunda, sonraki enkarnasyona geçtiler, fakat başka bir zaman varki, onlar her zaman bu dönüşüm mekanlarında varoldular ve her zaman varolacaklar.

SIRADAN İNSAN RUHUNUN YENİDEN DOĞUŞU VE ESKALOGYA

Şu ana kadar sadece Tanrı ve diğer ruhanî varlıkların bir enkarnasyondan diğerine ruhsal göçünden bahsettim. Mütemadiyen tanrısal tezahürler inacı ne en-

27. Tutşamili kalamhan Ka Kerim'den sonra. Aynı mit: Ivanov 1953, 121, ve Farsça metin 60-66; Mokri 1970, 179.

28. Mukri 1967, 39

karnasyon inancını ima eder, ne de bu ima edilmiştir. Bununla birlikte Ehl-i Hak her sıradan insan ruhunun ölümünden sonra bir beden içinde geri döndüğüne inanır. Daha eğitimli Goranlar bilinen Arapça terimi kullandılar; bir ördeğin dalışı ve farklı bir yerde ortaya çıkışı ya da insanın giysilerini çıkarıp başka bir takım elbise giyip ortaya çıkması, aynı imgeler hem insan reenkaryaonunun hem de mütemadiyen tanrısal tezahürleri açıklamak için kullanılır. Aslında tanrısal ruhların ya da insan ruhunun tek başlarına enkarnasyonlar, dun ya da jama olarak adlandırılmıştır, ikisi de "kisve" anlamına gelir. Goranlar'ın tenasüle dair görüşleri pek sofistike değildir, ölümden sonra başlarına gelebileceklerle pek önem atfetmiyor gibi görünüyorlar.

Cenaze ibadetleri civardaki müslüman aşiretlerinininkiyle neredeyse aynı ve felsefik bir algılayışa sahip alimin bahsettiği gibi bir özgürleşmeden ziyade daha çok tarjik, değiştirilemez, bir kezlik bir olay olduğu anlamını veriyordu. Daha önceki yaşamlar esnasında birinin kim olarak ve nerede bulunmuş olabileceğine dair spekülasyonlar yok. Sorulduğunda çoğu Goran bedenlerinde yeniden yaşamın olası olduğunu kabul ederdi. Ancak hiç kimse bunu bana kendiliğinden anlatmadı. Reenkarnasyon anlayışı sadece, daha ileri ya da geri bir yeniden doğuş biçiminde gerçekleşen ödül ve ceza nosyonuyla pek ince bir şekilde ilişkililiymiş gibi görünüyor.

Ehl-i Hak'ın diğer grupları kısmen islamik ve de kısmen gnostik bir eskatologya(29) ile reenkarnasyonla intibak eden çeşitli yöntemler geliştirmişlerdi. Bununla birlikte Goranlar enkarnasyon halkalarını sonsuz mu ve nasıl sonabileceğine dair sorularıyla pek ilgili değilmiş gibi görünüyorlar. Bazı kalamları Şehrazur ovasında gerçekleşeceğini umdukları son karar gününe dolaylı olarak gönderme yaparlar, fakat bana bilgi veren alimlerin bildikleri tek şey buydu. Sadece benim filozofça düşünen arkadaşımınla daha net, mesihvari beklentileri vardı; fikirlerinin herkesçe ne dereceye kadar paylaşıldığına dair bir yargıda bulunmayacağım. Son günlerde herkesin geniş bir ovada toplanacağını ve Ali'nin Sülfikar'ını havaya savurarak ortaya çıkacağını söyledi. Korkunç silahın, ruhu saf ve temiz olanlara zarar vermeyeceğini, fakat diğerlerinin kafasının uçurulacağını ve bu onların nihai sonları olacak. Bununla birlikte bu alimin bile, bu yargılamadan sonra saf ruhların varlık durumunun ne olacağına dair herhangi bir fikri yoktu. Goran Ehl-i Hak'ın hepsi, başka türlü bir dünya nosyonu olarak cennetin (bihişt) islamın yanlış bir anlayışı olduğu konusunda hem fikir gibi görünüyorlardı. Onlara göre, bihişt sadece bir zihin durumudur (hal).

DÜNYA TARİHİNİN AYNASI OLARAK GORAN BÖLGESİ

Özetle, Ehl-i Hak'a göre kutsal zaman döngüseldir, her devrin önemli olayları - wath certain reservations- esas olarak özdeştir. Aynı anlayışa eski Isma'iliya ve

29. Bakınız, Minorsky'nin E.I. makalesi ve "Notlar" 1 (1920-1921).

şu ya da bu biçimde, neredeyse bütün ghulat mezheplerinde rastlarız. Tabii ki, bu zamanı ardışık olarak görenlerden farklı bir zaman anlayışı olduğu anlamına gelmiyor. Günlük yaşamda onlar da herkes gibi zamana karşı pragmatik bir tutum takınırlar. Döngüsel zaman günlük yaşamdan ziyade farklı bir gerçeklik düzenine aittir; içinde kosmik manaların gerçekleştiği bir zaman boyutudur ve sadece ruhani olayların (30)

Bir Ehl-i Hak'tan bu tekerür eden kutsal olayları özetlemesi istendiğinde oldukça zorlanmış olacaktır. Bu kutsal tarihin büyük bir kısmı sıradan ölümlerden saklanmış olarak duruyor ve hatta Ehl-i Hak bile peçenin ucu kaldırılmış olan kısmıdır. Bakire doğum, Tanrı'nın enkarnasyonu ve ifşası, Hüseyin'in başının kesilmesi ve Goran iddialarının bir parçası olarak hafttan ve haftawane olarak temsil edilen aydınlık ve karanlık güçler arasındaki mücadele; bunlar sadece bilinen ve kısmen anlaşılabilir birkaç kosmik olaydır. Kosmik olarak tanrının ve arkadaşlarının eylediklerinden oluşmaktadır. Bunların anlamlarına ilişkin anlaşmazlıklar olabilir, fakat hepsi bunların temel yönün tekrarlı olduğu ve her devirde tekrerrüt etmekte olduğunda hemfikirler.

Bu fikrin ilginç bir sonucu var; bütün ya da çoğu kosmik olayların manaları her devirde tekrerrüt ettiğinden, en önemli devirlerin yaşandığı yer olan Goran ülkesinde de bu olay yaşanmış olmalı. Kozmolojik olarak söylemek gerekirse dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen her anlamlı olay, aynı zamanda Goran ülkesinde de yaşanmıştır.

Dünya üzerindeki her kutsal noktanın burada dengi olduğundan, hac için uzak yerlere gitmek gerekli değildir. İslamın dünya eksenini Mekke'deki Kabe'nin, açık dünyamızı gizli dünyayla birleştiren başlıca kapı ve en önemli hac merkezi olan ve sar-i Pul-i Zuhab'ın hemen kuzeyindeki Dalahu dağlarındaki Yadigar'ın türbesiyle parallığı vardır. (Bununla birlikte, bu Ehl-i Hak'ın qiblat'ını oluşturmaz, ritüellerde tercih edilen yön güneydir.) (31) Türbenin civarındaki küçük olanda çok sayıda başka kutsal yerler vardır. Öteki hafttanlardan biri olan Davut o civarda gömülüdür; bir diğeri Mustafa, bir zamanlar dinlediği yere diktığı bir ağaçta bir bakıma nazir ve hazır. Dördüncü, Benyamin türbesi Kirind civarındaki kasabadır ve hafttan'ın hepsine saygısını sunmak isteyen kimse tapınağa hakim, yüksek bir noktada bakan ve güneye doğru geniş bir manzarası olan ve yedinin bulunduğu yer olan Aftabi Sharif da bunu yapabilir.

Kerbela dramı Ehl-i Hak'lar arasında birkaç kere canlandırıldı; bir keresinde Yadigar (ya da onun başka bir enkarnasyonunun) ezeli bir düşman tarafından öl-

30. Cf. Thesimular discussion of non-linear time concepts by Balch (1977).

31. Bilgi kaynaklarından bazılarında göre, ölümler güneye bakacak şekilde sağ taraflarına yatırılarak gömülüyor. "Sultan Sahak'ın kiblesi". Kesim sırasında kurbanlık hayvanların başı da ideal olarak aynı yöne çevrilir. Bu eski güneş kültünün bir kalıntısı olabilir.

dürüldüğü Aftab-i Sharif'de. Kafası Qaslan ya da aynı yerdeki Koşar* (Kauthar) pınarında ortadan kayboldu ve Zati'nın hala o pınarda varolduğuna inanılır. Sırası gelmişken bu Müslümanların cennet olduğuna inandıkları Kauthar'ın aynıdır.

Goranlar Koşar'ı ziyaret etmekten daha fazla bir değeri olmayan bir hac ziyareti için, Kerbela'ya gitmek için onca yolu tepen şiiilere acıyarak bakarlar. İran'daki en önemli kutsal merkez olan İmam Rıza'nın Mashhad'taki türbesine yapılan hac ziyaretleri aynı oranda gereksizdir. İmam Rıza, Davut'un enkarnasyonlarından biriydi (aynı zamanda melek Mika'il ve bazılarına göre Hacı Bektaş'tı). Aynı etkiyi yaratmak için, Yadigar'ın mezarına giden yerdeki alçak tepede yer olan Davut'un basit mezarına bir ziyaret yeterlidir. Goranlar arasındaki Ehl-i Hak'ın alt mezheplerinden birinin inanışına göre, Davut aynı zamanda insana tapmayı red ettiği için Müslümanlarca şeytan olarak isimlendirilen İblis'tir. Onlara göre İblis, müslümanların iddia ettiği gibi kötülüğün kralı ve cehennem -her şeye karşın cehennem bir yer değil bir zihin durumudur- bekçisi değil, bu dünyanın hükümdarıdır. Her kim dünyevi bir girişimde başarılı olmayı istiyorsa, Davut'un türbesini ziyaret edip onun desteğini dilemesi sıkıca tembih edilir.(32)

Aydınlık ve manevi hafttan'ın, karanlık ve maddi karşılığı diğer yedici haftawana zarda'nın yanında yedilerden biri olan Muhammed'in türbesi ve aynı zamanda diğerinin oğlu Şah İbrahim'in özünün ikamet ettiği ikinci bir pınardan temsil edilir. Goranlar kabaca Yadigar'a ve İbrahim'e bağlı olarak ikiye ayrılabilirler, bu iki grup farklı farklı kozmolojilere bağlıdırlar ve aralarında açık bir rekabet var (Aslında Yadigar ve İbrahim daha önceki Ehl-i Hak cematının liderliğine geçmek için mücadele etmiş olan rakiplermiş gibi görünüyorlar) İlk hafatawana'yı kötülükle bütünleştirmek ve İbrahim'i Hüseyin'in katili Yezide benzetme eğilimindedir. Sözü edilen bu iki kutsal yerde özel olarak ziyaret etmiyorlar, ancak yanlarından geçerken oldukça saygılılar. Yadigarlar Qaslan kaynağına giderken, İbrahim'in zahidleri inançlarına göre kutsalların en kutsalı olan Yadigar'ın türbesini ziyaret eder ve akibinde kendi pınarları, Anahita'ya giderler. Yadigar'ın türbesi civarında sadece bu iki yedili mevcut bulunmaz, Ehl-i Hak panterin diğer üyeleri de burada temsil edilir.

Yadigar'ın türbesi civarında sadece bu iki yedili mevcut bulunmaz, Ehl-i Hak panterin diğer üyeleri de burada temsil edilir. Qaslan'a hakim bir noktada ezeli kırk derviş, chil tan otururdu, bir şekilde hala orada beklerler). Oradan oniki imam tarafından ekildiği varsayılan; oniki taneden oluşan ağaç grubu kolayca gö-

* Kauthar-Koşar=Xoşar (yay. notu)

32. Goranlıların inançları ve uygulamalarında "Şeytana tapınma" için, yakında çıkacak olan "Şeytan'ın İlahicileri" adlı çalışmama bakınız.

rülebilir. Tanrının bizzat kendisi Sultan Sahak, Goran enkarnasyonun da burada yoktur; yaklaşık 100 kilometre kuzeyde, Hawraman'daki Nosuh'a yakın bir yerde gömülüdür. Tuhaftır ki, onun mezarı Ehl-i Hak için önemli bir hac merkezi olmamıştır. Tanrı'ya tapınmak isteyenler, bunu genellikle aynı zamanda bedeni Tanrı'nın tezahürüne (hulu) ev sahipliği yapmış olan Yadigar'ın türbesinde yaparlar. Tanrı, aynı zamanda önemsiz bir tezahüründen sonra, Behlül denilen bir yerdeki türbesinden uzak olmayan bir biçimde vardır. Behlül, "gerçekte" Calihp ar-Raşhid'in kardeşi; destansı "kutsal bir abdal" idi.

Arkadaşları diğerlerinin yanısıra, büyük mistik Hasan Basru ve Maruf Kahni olarak ortaya çıktılar. Olasılıkla, AH efsanelerinin kendisini haklı gördüğü kardeşinin tiranlığına direnişi ve aykırı davranışı nedeniyle Behlül, Goran arasında çok popülerdir. Behlül, Kürt kışının (ekimin sonları) başlangıcında Goranlar'ın kurbanlık yemeklerinden biri olan mal Bahlül(33) ismiyle ölümsüzleştirilmiştir. Behlül ölmedi, sır oldu ve az önce değinilen yerde dahil, hala birçok yerde ikamet eder. Bu yer aynı zamanda, bir başka Ehl-i Hak destanında, Şehname'deki kahraman Kai Khusrau'nun, kendisini destekleyenlerle birlikte görünmez dünyaya geçtiği yerdir. Halk geleneklerinde hala çok fazla canlı olan eski İran epiklerinin birçok kahramanı da çeşitli biçimlerde bu yerde bulunmaktadır. Civardaki Kasri Şirin kasabası, güzel Şirin'i, Kral Khusrau ve Güçlü Ferhat'ı içine alan epik aşk hikayelerinin daimi anımsatıcısıdır. Şirin, Benyamin'in (dişi ruh Ramz'ın değil) bir enkarnasyonuydu, onun aşığı Ferhat, Davut'tu, Khusrau, Yadigar'dan az değildi.

Bu nedenle maceraları Sultan Sahak devrinde Goranlar arasında anlatılan aynı senaryonun yeniden gerçekleştirilmesiydi. Yadigar'ın türbesinden yürüyerek gidilecek uzaklıktaki son Sasani Kralı II. Yazdagard'ın haşmetli kalesinin varlığını Goranlara birçok İran destanın burada gerçekleştiğini kanıtlıyor gibi görünüyor. Başka bir ulu efsane, eski Trans-zağros yolunun geçtiği en dar boğazın civarındaki Sar-i Pul'dan pek uzakta olmayan, Dukkan-i Davut olarak isimlendirilen tamamlanmamış Sasani kaya kabartmaları ile bütünleştirilmiştir.

Bu kabartmalar sık sık ziyaret edilir, önünde mumlar yakılır ve etrafında yavaş yavaş bir mezarlık oluşmaktadır. Goranlar'ın gözünde bu, Demirci Kawa olarak enkarnasyonunda Davut'a ait, eski bir demircinin atölyesidir. Şahname'de bir kralı, zalim Dehak'ı öldürmüş tek sıradan kişi Kawa, Kürtler tarafından kendi ulusal kahramanı olarak benimsenmiş ve baharın başlangıcı (Newroz) ile bütünleştirilmiştir. Goranlar, onun atölyesi olmuş olan kabartmalarının varlığını da, onun bir zamanlar burada yaşadığının delili olarak görürler.

33. Diğer mevsimler Davud (ilkbahar), Bünyamin (yaz), ve Pir Musi (sonbahar) ile ilişkilendirilmiştir

DOĞA TAPINMASI

Hiç kuşkusuz yukarıda bahsetmiş olduğum Goran inanç ve ibadetlerinde çok sayıda doğa tapınması ögesi var. Doğaya tapınmanın bu biçimi, Aleviler, özellikle Dersim'dekiler(34) arasında çok benzerine rastlanır. Şah Xuşkîn'in bir ışık zerresinde ana rahmine düşmesi hikayesinde, bir başka örnek -Aftab-i Shanf (Yükselmiş Güneş)- hafttan'ın toplandığı yerin isminde güneşe tapınmanın izleri farke dileyebilir. Aftab-i Sharif anlamlı bir şekilde güneye doğru uzak bir manzara sunar, aynı zamanda "Sultan Sahak"ın Qiblat'ı" olan güney yönü Ehl-i Hak için kutsaldır. Başlangıçları ritül yemeklerle belirlenmiş olan dört mevsim de aşikar bir biçimde güneşle ilişkilidir. Güneşin, ışıktan ve ateşten olduğu söylenebilir, eğitilmiş alimlerin büyük çoğunluğu İblis'in (yani Davut) aynı karışımından, nar ve nurdan yaratılmış olduğunu söylediler. Ateş'in ışıkla birleşimi ya da sadece ateşin kendisi Goran Ehl-i Hak'ı için kutsaldır. Demirci Kawa'nın başkaldırısı (Goranların kendisi için mum yaktıkları ateşin efendisi) Newrozla (güneşin dönüşü) bütünleştirilmiş, merkez ve Kürdistan'ın güneyinde bu olay şenlik ateşleri yakılarak kutlanır.

Ocak, özellikle bir seyidin evindeki, merkezinde yaşamın döndüğü bir yer olarak kutsaldır; soyun kendisi aynı zamanda ocak olarak adlandırılmıştır. Tutshani'de seyidlerin evinde, ziyaretçiler saygı ile ocağı öperler. Ateş yutmak ya da ateş üzerinde yürüme eskiden beri Jam'ın Goran Ehl-i Hak'ın ritüel toplantılarının bir parçasıdır. Dört numarasının Ehl-i Hak evrenbilimi için önemi büyüktür. Birçok şey dördüne içinde gelir ve genellikle dörtlerin herbiri dört melekten biriyle bütünleştirilmiştir. Ölümlü insan dört öğeden yaratılmıştır ve bunların her biri dört melekten biri tarafından sağlanıyordu; toprak Benyamin, su Pir Musi tarafından. Ateş, bu bağlantı içinde Davut (Kawa) tarafından değil, Mustafa tarafından getirilmiştir, zira Davut, herşeyden önce hava ögesi (ya da daha ziyade rüzgar) ile bütünleştirilmiştir.(35)

Ona verilen isimlerden bir tanesi Goranice Ko-sawar'dır, "gri bir atın sürücüsü"; sürdüğü mitik gri atın aslında rüzgar olduğuna dair başka bazı işaretler var.

Kalamda kainatın dörtlü yapısı nedeniyle sık sık dört öğeye değinilir; dört öğe, dört mevsim, dört temel kişilik yapısı, dört dereceli dinsel ifşa. Ocağa gösterilen saygı dışında bu dört öğeye açık olarak yapılan tapınmayla karşılaşmadım. Su, hakkı olan pınar tapınmasından geriye kalandan alır Yadigar ve Şah İbrahim'e

34. 13. Notta bahsedilen literatüre bakınız.

35. Mokri 1974'de yayınlanan kalam'a ve editörün bilgili ancak her zaman uygun olmayan yorumlarına bakınız. Gurani ko (Farsça kabud) hafifçe kapalı gökyüzü rengidir. Guranlı bilgi kaynaklarının açıklamalarına göre Ko-sawar adı, Davud cennette at sürüyor, anlamına geliyor. Açıkça onu insanın yaratılış hikayesindeki rüzgarla özdeşleştirmişler.

Qaslan ve Analhita kaynaklarında tapınıldığını görmüştük.(36) Aynı yerde hatta üçüncü bir kutsal pınar var, Kawi şifa, adından anlaşılacağı gibi hastalıkları iyileştirme özelliğinin olduğuna inanılır.

Benzer biçimde, ağaç ve taş parçalarına tapınma var. Mustafa, geçici konaklamalarında, biri esnasında, ektiği ağacın biçiminde Yadigar'ın türbesi yanında varolmaktadır. Bu ağaç gövdesindeki vulva şekli nedeniyle özel bir nedenle seçilip ayrı tutulmuş olmalı. Ağaç kültünden ziyade üretkenliğin bir parçası mı? Diğerleri, daha az olağandışı görünüşlü ağaçlara da tapınıyor ya da en azından özel bir saygı gösteriliyor. Seyyid Baraka 19. yüzyılın hırslı dini lideri, türbeye bir ziyareti esnasında elinde bir dal ile bizzat Yadigar'ın kendisini gördü. Karşılaşmalarının bir delili ve hediyesi olarak Yadigar, Baraka'ya bu dalı veriyor, sonra diğeri bunu ekliyor, böylece şimdi evliyalardan ikisi ile bütünleştirilmiş bir ağaç var. En şaşırtıcısı, belki de on iki imamca ekildiğine inanılan on iki ağaçtan oluşan ağaç grubudur.

Bu özel olarak isimlendirilmiş ağaçların yanısıra, (daha az önemli kimselerin yanısıra Yadigar ve Davut'unkilerde) olduğu gibi kutsal mezarların yanındaki ağaçlar gömülü insana atfedilen güçlerin görünürdeki taşıyıcılarıdır ve ziyaretçiler tam olarak nedenini bilmeksizin bu ağaçlara ip ve kumaş parçaları bağlar. Yadigar'ın türbesine hakim bir noktadan bakan yüksek dağ sırtında çok sayıda büyük taş dikilmiştir. Bunlar için şimdilik özel bir kült yok, fakat bana bilgi veren bir alim, Yadigar'a saygısını sunmak üzere buraya gelmiş olan hayvanların burada, ayrılmamak arzusundan taşla dönüştüklerini anlattı.

Eskiden beri varolagelen bu dağa tapınmaları özellikle Dersim Alevilerinkine büyük benzerlikler gösterir. Bununla birlikte bunlar Ehl-i Hak inancının esas ilkelerini çevreleyen, eskiden beri varlığını sürdüren tapınmalardan öte birşey olmadıklarını vurgulamak gerekiyor. Günümüz Goranları, ortalama Avrupalı bir Hristiyanın Noel ağacını yakarken taşıdığı inançtan esas olarak farklı bir inanç beslemiyor. Ağaç, kaya ve pınar tapınmaları ilahi ya da meleksi enkarnasyonlarla bütünleştirilmiş, meşrulaştırılmıştır ve bu inancı taşıyanlar kütlerinin daha eski kaynakları hakkında bilgi sahibi değildiler.

BİR KEZ DAHA: BEKTAŞILIK, EHL-İ HAK VE ALEVİLİK

1970'lerde Türkiye'deki solcular Alevi geleneğinin egemenlik-karşıtı yaşam felsefesini bir kez daha keşfettiler. Hacı Bektaş, bazıları için zulüme karşı öncül-

36. Büyük ölçüde, ama tamamen değil, eski Gurani kalam'ı üzerinde şekillenen Şahname-ye Haqiqat, Yadigar ve İbrahim'in (burada Ruçyar olarak geçer) Allah'ın gözlerinden yaratıldığını söyler. Arapça'daki ain ve Farsça'daki çeşm/çeşme sözcüklerinin hem "göz" hem de "çeşme" anlamına gelmesi bunun açık bir göstergesidir. Aynı pasaj Davud'un Allah'ın nefesinden (rüzgar!), Pir Musi'nin Allah'ın ağzından (su), ve Mustafa'nın Allah'ın öfkesinden (ateş) yaratıldığını söyler. Bu, Hurufizmin izlerinin bulunabileceği az sayıdaki EH metinlerinden biridir.

devrimci bir kahraman haline geldi.

Sultan Sahak, İran'da asla aynı pozisyona yükselmemiştir, fakat Ehl-i Hak geleneğinde özellikle Goranlar arasında onların İran Devriminde aktif katılımcı olmasına katkıda bulunmuş güçlü bir iktidar karşıtı düşünce var. Ehl-i Hak mitolojisi başkaldırıcı ziyadesiyle onaylayan bir bakış barındırır.

Yukarıda bahsi geçen üç mistik kahraman haksızlığa karşı başkaldırmışlardır. Deliymiş gibi davranarak Harun Reşid'in zulmüne karşı çıkan Behlül, (Tanrı'nın bizzat kendisi), zorba kral Zahhak'ı öldüren basit bir zanaatkar, Demirci Kawa ve sonuncusu ama enazı olmayan, adaletsiz olduğu için Tanrı'nın bile emrine itaat etmeyen İblis kisvesindeki Davut. (Bana bilgi veren alimlerden biri İblis'in tardenjisi izah ettiği sırada "eğer sizin kralınız size adaletsiz birini vermiş olsaydı, siz de bu emre itaat etmeyi reddetmez miydiniz?" diye sordu).

Hacı Bektaş'a inananlar ve onun yeni Türk hayranları, bu alime göre Hacı Bektaş'ın (İblis gibi dünyanın ilk devrimcisi olduğunu duymaktan hoşnut olabirlerdi. ■

KAYNAKÇA

- ANTRANIK (1900), Dersim. Tiflis. (Ermenice)
- BIRGE, J.K. (1937), The Bektashi Order of Dervishes. London: Luzac.
- BLOCH, Maurice (1977), "The Past and the Present in the Present", Man 12, 278-292.
- BRUINESSEN, Martin van (1987), Ag1
- BRUINESSEN, Martin van (yayınlanacak, a), "Satan' s Psalmists: On some heterodox beliefs and practices among the Ahl-e Haqq of the Goran district".
- BRUINESSEN, Martin van (yayınlanacak, b), "Haji Bektash, Soltan Sahak abd Shah Mina Sahib, and various avatars of a running wall".
- BUMKE, Peter J. (1979), "Kizilbaş-Kurden in Dersim (Tunceli, Türkiye). Margina litât und Hâresie", Anthropos 74, 530-548.
- CORBIN, Henri. (1972), En Islam Iranien III. Paris: Gallimard.
- DIGBY, Simon. (1984), "Qalandars and related groups", in: Yohanan Friedmann (ed.), Islam in Asia, vol. I: South Asia. Jerusalem: Magnes Press. 60-108
- EDMONDS, C.J. (1957), Kurds, Turks and Arabs. London: Oxford University Press.
- EDMONDS, C.J. (1969), "The Beliefs and Practices of the Ahl-i Haqq of Iraq", Iran 7, 89-106

- ELIADE, Mircea. (1964), *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*.
Princeton:
Princeton University Press.
- FREITAG, Rainer. (1985), *Seelenwanderung in der islamischen Haeräsie*.
Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- HASLUCK, F.W. (1929), *Christianity and Islam under the Sultans*. Oxford:
Clarendon Press. 2 vols.
- HERTZ, Robert. (1960 [1909]), "The Collective Representation of Death", in:
idem,
Death and the Right Hand. Glencoe III.: The Free Press.
- IVANOW, W. (1948), "Satpanth", in: *Collectanea I*. Leiden: Brill, for the Ismaili
Society.
- IVANOW, W. (1953), *The Truth-Worshippers of Kurdistan*. Leiden: Brill, for
the
Ismaili Society.
- JAIHUNABADI, Hajj Ne' matollah Mojrem Mokri. (1966), *Shahname-ye
Haqaiqat. Le Livre des Rois de VeritÈ. Histoire Traditionelle des Ahl-e Haqq. Texte
persan publiÈe avec une introduction par M. Mokri*. Teheran/Paris:
Bibliothèque Iranienne.
- KHAN, Saeed. (1927), "The Sect of Ahl-i Haqq", *MW* XXVII, 31-42
- MELIKOFF, I. (1982), "Recherches sur les Composantes du Syncretisme
Bektachi-
Alevi", in: *Studia turcologica memoriae Alexii Bombaci dedicata*. Napoli:
379-395.
- MINORSKY, V. (1920), "Notes sur la secte des Ahl-e Haqq", *RMM* 40-41, 19-
97.
- MINORSKY, V. (1921), "Notes sur la secte des Ahl-e Haqq - II", *RMM* 44-45,
205-302.
- MINORSKY, V. (1943), "The Guran", *BSOAS* 11, 75-103.
- MOKRI, M. (1966), *La Legende de Bizan-u Manija. Version populaire du Sud
du
Kurdistan. En langue gouranie (Episode du Shahnama, epee iranienne)*.
- MOKRI, M. (1967), *Le chasseur de Dieu et le mythe du Roi-Aigle (Dawra-y
Damyari)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- MOKRI, M. (1968), "Kalam sur l' aigle divin et le verger du Pirdiwar", *JA* 255,
361-374.
- MOKRI, M. (1970), "L' idÈe de l' incarnation chez les Ahl-i Haqq", in: idem,
Con-Tribution scientifique aux Ètudes iraniennes. Recherches de Kurdologie.
Paris: Klincksieck.
- MOKRI, M. (1974), "Le kalam gouranie sur le cavalier au coursier gris, le
dempteur du vent", *JA* 262, 47-93.
- MOLYNEUX-SEEL, L. (1914), "A Journey in Dersim", *Geographical Journal* 44

No.1, 49-68.

OCAK, Ahmet Yaşar. (1983), Bektaşî Menakibnamelerinde İslam öncesi İnanç Motifleri. İstanbul: Enderun.

ÖZTÜRK, S. (1972), Tunceli' de Alevilik. İ.Ü. Ed. Fak. Sos. Böl. mezniyet tezi, no. 7472.

ROUX, J.P. (1969), "Les Fideles des VeritÈ et les croyances religieuses des Turcs",

RHR 175, 61-95.

SAFIZADE, Sadiq. (1357/1973), Buzugan-i Yarsan: "Ahl-i Haqq". Tehran.

SURI, Masha' allah. (1344/1965), Surudha-yi dini-yi Yarsan. Tehran: Amir Kabir.

TROWBRIDGE, Stephen van Rensselaer. (1909), "The Alevis, or Deifiers of Ali",

Harward Theological Review, no. 11, 340-353.

Metin, Beklentiler ve Eleştiri

REMEZAN ALAN

Yazı geleneği oluşmamış halkların edebî beğenileri, edebî ölçütlerin dışında olur. Çoğu zaman da sığdır bu beğeniler. Genellikle edebî metne yüklenen anlam, çıplak özelemlerdir. Bu özelemlerin dile getirilmesi, anlatılmış olması yeterli görülür. O yüzden edebiyatı basit bir araç olarak algırlar. Onun da iç dinamikleri olabileceğini düşünmezler. Bu algılama, sığılı ve didaktizmi doğuran başlıca etkenidir ve bir edebî metni geleceğe taşıyan özgüllükleri ıskalama demektir.

Böyle olduğundan mıdır nedir, yapıtlar da, içinden çıktıkları toplumlara benzerler. Onların eksiklik ve yanlışlıklarıyla eşzamanlı yürürler. Yine de metin ve özelemler arasındaki geçişken ilişkinin en tehlikeli boyutu, okuma eylemini ve ona bağlı etkinlikleri yönlendirebiliyor olmasıdır. Bir kitap, kendisini kitapçının rafları arasından alacak parmakları harekete geçirebilir. Yanılmıyorsam *Edebiyat ve Eleştiri* adlı yapıtının bir yerinde Terry Eagleton, bu durum için, *bir metin, bağlı olduğu gelenekler uyarınca nasıl, kim tarafından, kim için üretildiğini belli eder*, demişti. Dönemin kaotik karakterinden ötürü artık ihtiyatla yaklaştığım bu saptamanın, yine de birçok doğrular içerdiğini düşünüyorum. Zira edebî metne duyulan sıcaklık, çoğu zaman onun içeriğidir; yani o metnin işaret ettiği gerçekliktir. Oysa gerçeklik, yazı için sadece bir kaptır; konuşma ve yazma dürtüsüdür.

Kürtler bugün her alanda kendilerini ifade etme açlığını yaşıyorlar. Bu açlık, gerçek'i ön plana çıkarmayı doğuruyor. Bu da, uzun yıllar kendisi olması engellenmiş bir halkı gözükara beklentilere ve gereksiz heyecanlara sürüklüyor. Oysa bu beklenti ve heyecanların içinde, incelmış bir zevk ve beğeni, entelektüel bir duruş, vazgeçemeyeceğimiz arzularımızdan olmalı. Yine de dağıldıkları yad ellerde, kendi dilleriyle yakın bir temasa geçenler içinde, bunu gerçekleştirecek kalemler ve okurlar çıktığını da söylemek gerek. En azından böyle bir umut var. Belki de bu duyarlılığa bağlı olarak, kendi anadilinde yaz(a)mayan Kürtler de ön plana çıkmaya başladı. Bunlardan biri de Suzan Samancı.

Kürtlerin özelemlerinin doruğa ulaştığı bir dönemde yayınlanma şansını yakalayan bu öykücünün, özellikle yurt dışında yavaş yavaş bir ilgi odağına dönüştüğünü görüyoruz. Öyle diyorum zira, yayınlandığı dilde ikinci baskıyı dahi yapamamışken- en azından bu yazı hazırlandığında öyleydi- Almanca ve Flamenk-

çe'ye çevrilmiş, İspanyolca'ya da çevrilme çalışmaları başlamıştı. Yanlış anlaşılmasın, Suzan Samancı'ya duyulan ilgi, sadece öykülerinin işaret ettiği gerçeklikle müteşekkil değil; böyle demek ona haksızlık olur. Ancak söz konusu ilginin, Kürtlerin kendilerini tanımlama özlemleriyle çok yakın bir bağı var. Öyle olmasaydı seçmeci ve eleştirel bir beğenin her iki tarafı da besleyen bir damara dönüşmesi gerekirdi. Ama öyle olmuyor. Karşılıklı faydaya dönüşen bir çaba, sonuçta yaralı metinler ve eleştirel bakmayı ıskalayan okurlar doğuruyor.

Sanırım ne demek istediğimi, yazarın "*Reçine Kokuyordu Helin*" ve "*Kıraç Dağlar Kar Tuttu*" öykü kitaplarını dil, öyküleme ve anlatım yönlerinde değerlendirmekle somutlaştırabilirim. Elbette kendim ve metinler arasına gerekli mesafeyi koyarak veya koymaya çalışarak.

Öykülerin konuları çoğunlukla Diyarbakır ve kırsalında geçiyor. Hüzünleri, acıları, yalnızlıkları ve yıkımlarıyla o coğrafyanın insanları öykü kişileri. Zaten yazar da 91 ile 96 yılları arasındaki politik ortama ve onun dramlarına konuşlandırmış kendisini. Ve "o coğrafya"dan biri olmanın duyarlılığı ve taraflılığıyla, yaşananlara öyküsel kurgular üretmeye, gerçekçi tablolar çizmeye çalışmış. Kürt sorununu ve dramının boyutlandığı bir dönemde, onun gündelik yaşamdaki yansımalarını yakalamak istemiş. Bunu bir ölçüde de başarmış: Yazarak! Çünkü birey ve toplum serüvenimizi yazıya dökmeyi sevmeyen bir halk olduğumuzu edebiyat tarihimiz söylüyor.

Ama, sadece yazmak da yetmeyebilir.

Bunu söylemeye dilim varmıyor, ancak Samancı'nın öykülerinin bir kısmı, özellikle kişiler, dil ve gözlem açısından yaralı. Bir kere sonucu önceden kararlaştırılmış, olayı güdülenmiş ve mesajı belirginleştirilmiş öykülerden yakasını sıyrıramamış yazar. "*Dağların Koynunda Bahar*", "*Sürgün*", "*Reçine Kokuyordu Helin*", ve özellikle "*Dönüş*" öykülerinde olay ve anlatımda akıcı, doğal, hafif ve aynı ölçüde tekrar ve klişelerden uzaksa; "*Liseli Sığırtmaç*", "*Parlak Düğmeler*", "*Bir Başka Göç*", "*Ölüm Kenti*", "*Tık Tık*", "*Bay X*", "*Kaza*", "*Hazro Günlüğü*" de o denli sıkıcı ve yapay. Bunlarda kişilerin iç dünyaları, beklentileri, öykülerin atmosferi inandırıcı ve gerçekçi değil. Konuşmalar klişe. Kişiler, yazara mahkum ve onun tercihlerinin gölge oyuncularına gibi.

Örneğin "*Liseli Sığırtmaç*"ta öykü kahramanı Genco, başlangıçta tembel tembel gerinen, isteksiz, ahırdaki atla birlikte işeyen uyuşuk biriyken, sığırtmaçlıktan zevk alan, diri, gerçekçi hayalleri olan birine dönüşüyor. Üniversite sınavlarına hazırlanan bu gence, bir de öykünün sütunlarını çıplaklaştıran bir düş gördürülür. Tutuklu ağabeyinin olduğu mahkemede yargıçtır Genco ve az sonra bir kararla ağabeyini ve arkadaşlarını serbest bırakacaktır.

"*Parlak Düğmeler*"de, polis olmuş bir Kürt genci anlatılır. Anımsatmalarla gencin yoksul çocukluk yıllarından kesitler sunulur. Geldiği günün akşamında

özlemle evden çıkar genç. Ama ne Çaycı Zülküf, ne çocukluk arkadaşı Ömer'in babası Osman Amca, ne gazete satıcısı Doşo ve ne de diğerleri "merhaba" der ona. Görmezden gelirler onu ve yüzüne dahi bakmazlar. Hepsisi de "çelikleşmiş bir ulusalcılık"la cephe almışlardır; polis genci kendilerinden saymamaktadırlar artık. Bu bölümler bana bir dönem, Sovyetler'deki -Stalin döneminde Jdanov'un başını çektiği girişim- toplumcu gerçekçi yazını hatırlattı. Gence sırt çevirenler, öykünün, Kürt toplumunda henüz olmayan "olumlu kahramanlar"ıdır. Bu öykünün zaten kodlamak istediği şey de odur. Kürtlerin her kesiminin bir saflaşma; ayırtlaşma yaşadıkları! Maalesef bu, iyi niyetten kaynaklanan zorlama bir yorumdur. Yaşamın kendisi Kuzeyli Kürtler'in hiçbir kesiminin -yazarı, çizeri, işçisi, işsizi, öğrencisiyle...- böyle bir ideolojik kopuş gerçekleştiremediklerini gösteriyor. Kendisi olmakta bu kadar tembel davranan insanlara yazar, olmayan bir öz yüklüyor. Zaten öykünün didaktik niteliği, diğer satırlarda daha belirginleşiyor. Akşamdan beri ne menem bir meslek seçmiş olduğunu anımsatan herkese bir de, bir konserden çıkan topluluğa, meslektaşlarının kimlik kontrolü sırasındaki vahşi tutumları eklenince, ağzı acı acı sulanmaya, şakakları seyirmeye, midesinden gurultular gelmeye, ağzına doğru ekşimsi sıvılar yükselmeye başlar ve patırtılar, inleme ve siren sesleri arasında ordan uzaklaşır. Dar bir sokakta ağzında biriken kusmuğu boşaltarak rahatlar. Bu bir temizlenme anıdır. Çünkü eve geldiğinde rahatlamış, bir gerçeği kavramış ve tamamıyla değişmiştir. Küçük kardeşinin kafesteki bülbülünü özgürlüğe uçurur az sonra. (Bu arada geceleyin hangi kuşların uçup, hangilerininin uçamayacağını ise "anlatım bozuklukları" bölümünde belirteceğiz.)

"Ölüm kenti"nde, bir yılınlık anında öykü kahramanlarına yüklenmek istenen ve son anda vazgeçilen bir eylem anlatılır: İntihar. Yüklenmek istenen diyor, zira, öyküdeki kişilerin özellikleri gözönüne alındığında intihar isteğinin çok zorlamaklı olduğunu görüyoruz. O gün, komşularının faili meçhule kurban giden oğlunun haberini aldıklarında, kendi acılarına garkolar yaşlı çift. Oğullarının yokluğu, birden onlar için büyük bir boşluğa dönüşüverir. Sandıktan, Mekte'den getirilmiş ve zemzem suyuyla yıkanmış kefenleri çıkarır, boy abdesti alır, namaza durup dua ederler. Artık intihar için hazırdırlar. Ama son anda mesajsever yazar tarafından engellenirler. Bu kurgu ve izlek için seçilen kişilerin toplumsal statüsü gözönüne alındığında, öykünün zorlamaklı havası daha bir göze çarpar. Acılar ne denli büyük ve çekilmez olursa olsun, intihar, öyküde anlatılan insanların yaşamlarının bir parçası olmamıştır. Yazarın bunu düşünmesi gerekirdi.

"Tık Tık"ta bir dönem gerçekten paranoyaya kapı aralayan bir korku anlatılmak istenmiş. Faili meçhullerin başını alıp gittiği o günlerde, sokakta yürürken duyulan korku!.. Yaşam için değil, fakat korkunun karanlık yüzünü anlatmak için ilgi çekici bir izlekti o. Ama yazar, öyküdeki kahramanın iç dünyasının kuytuluklarından uzak, izleğin kalbine inmeyen, onu sadece duyuran bir öykü yazmış.

Okurken, “evet, doğru, böyle hissetmişim” diyemiyorsunuz. Öykü sizi itici karanlığına alamıyor.

“*Bay X*”te, çocukluğu itilip kakılmalarla, yoklukla geçmiş bir özel tim ya da kontranın intiharı anlatılmak isteniliyor yine. Evet doğrudur, bölgedeki savaşın açtığı acılar ve vahşetler yüzünden kimilerinin insanlığından uzaklaştığını ve trajik sonlar yaşadığını gazete, televizyon veya bu tür insanları tedavi eden kurumlardan öğreniyoruz. Ama bunu bilmek ile bunun öyküsünü yazmak farklı şeyler. Bir insanı intihara sürükleyen iç hesaplaşmayı gösteremezseniz inandırıcı olmazsınız. Hiç değilse o sendromu yaşayanlar hakkında biraz araştırmacı olmak lazım. Bu öyküde de, öykünün iç dengeleri ve öğeleri, mesaja kurban edilmiş.

Bunu daha fazla uzatmak istemiyorum. Ancak bir öyküyü oluşturan öğelerin bütünselliği çok önemli. Bunu bilmek gerek. Özellikle birinci tekil anlatımlarda, “anlatıcı-kişi” ile yazarı ayırıştırmak lazım. Samancı, öykülerinde bu noktaya çok dikkat etmeli. Anlatıcı sorununu çözmeli. Öyküyü anlattığı kişinin toplumsal konumunu, yaşını, bilgi ve kültür düzeyini hesaba katıp öyle konuşturmalı ve betimleme yaptırmalı ona. Anlatıcı ile üst-anlatıcının, yani yazarın bakış açısını ayırmaştıracak bir dürbünü olmalı. Örneğin “*O Gece*” adlı öyküde anlatıcı, 14-15 yaşlarında bir kasaba kızıdır. Ama, “*Lice gerilerde kaldığında kıraç dağlar ince bir kar tuttu. Kral Nemrut’un gazabına mı uğramıştık diye düşündüm yol boyunca...*” veya “*Herkes put gibi oturmuş yelpazeleniyor. Ter, ucuz esans kokuları uçuşuyor. Parazitli kasetçalar eşliğinde iki sıska kız televizyondan öğrendikleri figürleri uygulamaya çalışıyorlar.*” (s. 58) derken, gözlem gücü gelişkin, kültürlü bir üniversite mezununu andırmaktadır daha çok.

Denilebilir: Yazar istediği aksan ve tazda konuşturamaz mı kahramanını? Konuşturur; ama “gerçekçi” ya da “yansıtmacı” anlatımı benimsemiş yapıtlarda, dilinde gerçekçi yanı besleyen bir karakterde olması gerekir.

Öte yandan Samancı, öykülerindeki olumsuz/kötü tipleri siyah beyaz renklere boyamaktan kaçınmalı. Asıl, kötü anlatılırken indirgemeci olmaktan uzak durmalı. Dualist gerçeği oluşturan her iki kutup aynı değerdedir, özellikle yazı için. “*Berçem*” öyküsünde neredeyse Yeşilçam filmlerinden fırlamış bir kötü kadın portresi vardır. Bütün öyküde, kalın çizgilerle kadın hep kötü hep kötü! Diğerleri de eylemleri ve görünüşleriyle rahatsız edici ve asık suratlılar. Homurdanırken bile ürkütücüdürler. Oysa şu dünyada ne bebek yüzlü çirkinler, ne tatlı dilli katiller, ne hoşgörülü sahtekârlar var... İnsanı biçimlendiren karanlığı anlatmak, karanlıkta görmeye çalışmaktır. Zor bir eylemdir bu ve dikkat ister.

Öykülerin belirgin bir özelliği de fazlaca anlatım bozukluğu, doğru gözlem yapamamaktan kaynaklanan semantik hata ve imlâ yanlışları taşımasıdır. Bunların bir kısmının, iç içe aşığıya sıralıyorum:

a) “*Oy yaylalar yaylalar türküsü eşliğinde atış talimi yapan askerlerin gürültü-*

sü...” (s. 30) Bu türkü, atış talimi gibi dikkat ve konsantre isteyen bir şeyde değil, koşu sporu esnasında söylenilir maalesef.

b) “Artık Mahmut da rahatça ağlıyordu. Kızı elinde tepsiyle içeriye girdi, çin-ko demlikten çiğ çay kokusu yükseldi; çın çın kaşık sesi ağıda karışırken, silah sesleri gittikçe yükseliyordu.” (s. 31) Ağıt yakıp ağlaşan insanlar, demek aynı anda çay içebilmekteler!?

c) “Karanlık çökmüştü, ama karakolun çevresi ıslık ıslık. Askerler gidip geliyor, kuşlar tuhaf çığlıklar atıp döneniyordu. Hezar inekleri sağarken, ‘Mahmut’a haber salmalı, boz ineği kesip kavurma yapmalı’ diye düşündü.

Hezar avluda etleri kazana bırakırken, Mahmut ateşe odun atıyordu...” (s. 32)

Görüldüğü üzere, karanlığın çöktüğü bir saatte Hezar, boz ineği kesip kavurma yapmayı ve kesmesi için kayını Mahmut’a haber salmayı düşünüyor. Ve hemen aynı gece kavurma yapıyor. Tabii bu işlerin tümünü yazar yaptırıyor kahramanlarına; zira kavurma yapmak için akşamın uygun olmadığını herkes bilir. Yazarın, sadece etin kavurma için parça parça edilişinin dahi saatleri bulduğundan haberi yok. Öte yandan kesilen etlerin hazırlanıp kazana atılması, kazanı besleyen ateşin devamlılığı ve etlerin kızarma kıvamının tespiti için gerekli günışığı ise, bu işlemin diğer öğeleri. Ama akşamın geceye evrildiği bir saatte, önce ineği kesmeyi düşündürüyor, sonra kestiriyor, etleri parçalattırıyor ve şip şak kavurma yaptırıyor kahramanlarına yazar.

d) Anlatımın rahat, kurgunun gerçekçi ve şiirsel olduğu en iyi öykülerden - belki de yazarın en iyi öyküsü- biri olan “Dönüş”te ise şöyle bir hata var:

“Babam omuzunda paltosu, elini kıcının arkasında bağlamış...” (s. 42) “kıç” sözlük anlamıyla kuyruk sokumu bölgesi, arka, popo demek değil mi? Öyleyse “kıcın arkası” ne demek oluyor?

e) “Canhıraş çığlıklar ayyuka yükselirken...” (s. 43) Benim bildiğim “ayyuka çıkmak”tır bu ve ses için, “yükselmek” anlamına gelir. Yani, ya “canhıraş çığlıklar ayyuka çıkarken” denilmeliydi, ya da sadece “canhıraş çığlıklar yükselirken” denilmeliydi.

f) “Biliyorsun, kadıncağız dünyanın çeyizini hazırladı kızına. Allah için kızı hem güzel hem de tam bir ev kadını.” (s. 49) Henüz evlenmemiş kıza “ev kadını” denildiğini ilk kez duyuyorum.

g) “... tıslaya tıslaya caddeleri sulayan itfaiyecileri fark etmedi bile.” (s. 51) Herhalde itfaiyeciler derken itfaiye arabalarını kastediyordur yazar!

h) “Parlak Düğmeler” öyküsünün finalinde, gece yarısı uçurulan bir bülbül var. Kafesi açılıp bırakılan bülbül nehrin öte yakasına cıvıdayarak süzülüyor. (Bkn. s. 28) Ansiklopediler ise geceleyin görebilen ve dolayısıyla uçabilen kuşların çobanaldatan ve baykuş olduğunu söylüyorlar; ve kuştan sayacaksan bir de yarasanın tabii.

i) “Boynunda uyku boncuğu var sanki” (s. 95) Türünden bir cümlesi ise Türkçe içinde anlamsızdır. Çünkü “boynunda uyku boncuğu olmak” gibi bir deyim yoktur o dilde. Bunu aslı Kürtçe’dir ve üstelik doğru sözcük “boyun” değil, “kulak”tır. Uzun süre uyuyanlar için “qey meriv dibêje moriya (morika) xewê ketiye guhê te.” söylenir.

i) Her iki kitapta da çekim ve yapım ekleri ile ünvanların yazımında hatalar yapılmış. Örneğin “Muhterem’siz” değil, “muhteremsiz” olmalı. Çünkü yapım ekleri ulandıkları özel adlarla bitişik yazılırlar. Öte yandan çekim ekleri alan özel adlara uygulanan kural, ünvan gruplarına uygulanmamış. Melahat Teyzenin, Halit Ustanın, Şêro Dayıya, Gürcü Bacıdan... derken özel ada dahil olan ünvan sözcüğünün ekleri de ayrılmalı.

Demek istediğim şu: Yazdığınız dilin kurallarını bilmek zorundasınız.

Ayrıca “Kıraç Dağlar Kar Tuttu”daki sayısız imlâ ve noktalama hatasında ise yazarı tenzih ediyorum. Zira hataların çoğu yayınevine ait.

j) Her iki kitapta yer alan “Kürtçe” cümlelerin yazımına gelince... Kitaplarda yer alan 12’ye yakın cümle ve isimden sadece 2’si doğru yazılmış. “Halepçe’den Gelen Sevgili” adlı öyküde, yazar, “Jıyan” adlı öykü kişinin, pürüzsüz bir Kürtçe’yle konuştuğunu söylüyor. Ondan şüphem yok. Ancak Samancı, o pürüzsüz cümleleri, baştan sona pürüzlü bir şekilde kaleme alıyor. Örneğin, “Sıbe Newroz e, van libasa lı xwe ke, ezê lı ber deri bım,” cümlesini, “Sıbê newroze van libasa luxuke ezê lı berderibım” biçiminde yazar. Diğerlerinden söz etmeye gerek yok. Ancak bu öyküde kafamı kurcalayan başka bir ayrıntı var. Yukarıdaki cümleyi bir kâğıda yazıp hoşlandığı gence verdiğini söylüyor Jıyan’ın, yazar. Irak Kürtlerinin Latin alfabesiyle yazabildiklerini bilmiyordum. Veya o pusula Arap harfleriyle yazıldıysa İhsan adlı genç nasıl okudu onu? Basit gibi görünebilir bu ayrıntı, ama soru işaretleri bırakıyor arkasında, ve yazar onları açıklamak için hiçbir şey yazmıyor.

Kitaplardan birine “Hêlîn” adının “Helîn” olarak ad olması ise başka bir talih-sizliktir.

Kürtçe’nin yazımını bilmeyebilirsiniz, çünkü Türkçe’ye benzemiyor. Ama yazdığınız şeyi bilen bir insana gösterebilirsiniz. Bunu da, Kürt okuyucularınıza duyduğunuz saygıdan değil, metninizin selameti için yapın hiç değilse! Hem, Türkçe’yle yazan arkadaşların, metinlerinde yer verdikleri birkaç cümle veya dizelik Kürtçeyi doğru yazmalarının zamanı gelmedi mi?

Kanımcı şu ana kadar bu eksiklikleri Kürtler açısından gözden kaçırın şey, o metinlerin göstermek istediği gerçeklik oldu. Ve bu, yazarı, özellikle yurt dışındaki Kürtlerde ve o gerçekliği insan hakları adına Avrupalılara göstermek isteyen yurt içindeki Kürtler’in bir kısmında, canlı bir ilgi odağına dönüştürdü. Ancak yazarın, bu ilgi ve beklentilerin altında ezilmemek için kendi anadiliyle yazması gerekeceğini de düşünüyorum. Zira Kürtler bu tür beklentilerde sabırsız insanlar.

Bir anda birçok şeyin gerçekleşmesini istiyorlar. Bunlar gerçekleşmediğinde de küsebiliyorlar. "Türk Yazarları Dizisi"nde yayınlanmakta direnenlere ilgisizleşebilirler.

Tüm bunlar bir yana, Suzan Samancı'nın toplumsal mesaj içeren indirgemeci kurgulardan kurtulduğunda, iyi bir öykücü olacağını düşünüyorum. Bunun işareti var çünkü. Ama öyküsüne dahil ettiği ayrıntılarda daha doğru gözlemlere sahip olması ve öyküleme tekniğinde daha dikkatli ve araştırmacı olması gerekir. Eğer o da okuyucularının çoğu gibi anlatılan şeyi yeterli görürse, estetik bir beğeni yakalayamaz. Ben de Özdemir İnce gibi "yazarın devrimci görevinin iyi yazmak olduğunu" düşünüyorum. İyi yazılan şeylerin, iyi şeyler söylemesinin daha olası olduğunu düşünüyorum.

Hem sonra hiçbir metnin, sadece beklentilerin yönlendirdiği rüzgârlarla yol alamayacağını görmek gerek. Her metnin kendi yasalarıyla yüzleşeceği bir an, alan olacaktır. Bu da kuşkusuz eleştiridir. Eleştirinin nesnesi olarak metin, içerdiklerinin içini de, dışını da iyi döşemek zorundadır. Yoksa ondan yararlanarak söylemini ve söyleminin ağorasını oluşturan eleştirinin kemirmelerine müstahak olur. Okuyucular da, edebiyat tarihinin sofrasında yanık yemeklerden tatmak zorunda kalan talihsizler olur. ■

Kürt Seyirlik Oyunları ve Tiyatro

BENGİN AMEDİ

Çok değil, 25-30 yıl öncesinin bir köy meydanı. Meydanda çevrelenmiş bir kalabalık. Düğün mü, bayram mı? Orta yerde, figüratif, enerjik devinimlerle ve çevreden derlenip toplandığı hemen belli olan kostüm ve aksesuarlarla temsil veren birkaç kişi. Onlara bazan da seyircileri katılıyor...

Ancak “eski toprak” dediklerimizin anımsayabildikleri köy seyirlik oyunlarını tanıyabildik herhalde. Bu geriye bakışımızın ve nostaljinin nedeni ise, tarihin derinliklerinden süzülen bu anlam yüklü oyunların bugün hemen hemen yokolma noktasına gelmesidir. Çok çeşitli nedenlere bağlı olarak unutulmuş ve yitmiş bu oyunların, başta karakterisitik özellikleri ve kökleri olmak üzere, Kürt kültürünün zenginliği açısından önemine ve Kürt ulusal tiyatrosunun oluşumu sürecindeki yararlanımına değinmelerimiz olacak. Özellikle “Kürt Ulusal Tiyatrosu”nu kurmak isteyenlere birkaç şey söylemek istiyoruz.

***

Tiyatro tarihçileri, tiyatronun doğuşunu büyü ile açıklarlar. Av eylemini önce devinimlerle anlatan insanoğlu, bunu daha sonra büyü amaçlı kullanmaya başladı. ardından din olgusu ile tören-ayin olayı gelişti. Sonuçta tören ve ayinlerin bir tanımı olan “ritüel” kavramı, gelişecek olan sanata önderlik etti. Eski Yunan’da bereket töreninde Tanrı Dionisos’un bağbozumu törenlerine getirilen araba içerisindeki heykeli, genç kızların sevinç dolu oyunları, Mezopotamya’da Tanrı Dumuzi veya Tammuz’un, cinsel anlamda berekete kattıkları simgesel rol, tiyatro sanatına başlama düdüğünü çaldı. Ancak bu süreçte gelişen totem ve pagan kültürleri, çeşitli gösteri ve ayinlere önderlik etti. Bu kültürlerden başlıcaları, hayvan ve bitki kültürleri idi. Bununla beraber mitolojinin doğuşu, insan yazgısına daha çok değinilmesini getirmiştir. Bu dönemde insan-tanrı ikilemesi ve çatışması ise, aciz insanoğlunun kendi sorunlarından veya düşüncesinin karanlıklarından kurtulmayı karşılarında imgelediği tanrısal güç istemelerinin doğurduğu bir mitoslar bütünüdür.

Ölümsüzleşme, düşmanlarını yenme, büyük kudrek ve iktidar sahibi olma veb. insanoğlunun bugün de sorunu olan evrensel kavramlardır. Sümer destanlarından “Gilgamesh”te, ölüm korkusu ve sadece tanrıların elinde olan ölümsüzlü-

gün elde edilme çabası buna güzel bir örnektir.

Bu evrensel temalar, tiyatro sanatında önemli bir yer tutmaktadır. Konu açısından içeriğe önemli katkılar sunan mitolojik öğelerin dışında, biçim olarak üzerinde durmamız gereken ritüel taraflar, gelişen tiyatro sanatına önemli katkılar sunacaktır. Biçimin, bugünün tiyatrosunda büyük önemi var. Bu noktada geleneksel tiyatrodan çağdaş tiyatroya gidiş sürecini açıklamak gerekecektir.

Uluslar, kendi adlarını taşıyan tiyatroları oluştururken, geleneksel olandan büyük ölçüde yararlanmışlardır. Japonlar No denilen lirik dramlarıyla; Çinliler "Gölge ve Kukla Oyunları"yla; Hintliler figüratif vücut dilleriyle bugünkü tiyatrolarını kurmuş ve dünya tiyatrosunu da biçim açısından etkilemişlerdir. Bertolt Brecht'in kurduğu estetik, tarz anlamında geleneksel kökenlidir. Brecht, kurduğu tiyatro tarzını Marksizm + açık biçim senteziyle oluşturmuştur. Bu estetiği oluşturan asıl öge, toplumcu gerçekçiliği anlatmakta kullanılan tarzıdır. Bu tarzın adı "açık biçim"dir. Felsefi düşünceyi yanılsamacı tarz yerine, göstermecî tarzla anlatmakla seyirci üzerinde daha etkili olunacağını savunmuştur. Bu tarz efekt, oyunculuk ve müzik gibi birbirini izleyen bir dizi yabancılaştırma eylemiyle oluşmaktadır.

Brecht bu tarzı, Çin tiyatrosundan almıştır. Avrupa'da geçerli olan yanılsamacı ve rolle özdeşleşme metodunu reddederek Doğu tarzının özelliklerini tarihsel maddecilik kavramı içinde sentezleyerek Epik Tiyatro'yu oluşturmuştur.

İşte bunların ışığında geleneksel tiyatronun ne denli önemli olduğu ortaya çıkıyor. Bu bağlamda köy seyirlik oyunlarının biçim özelliklerinde Brecht'in Çin'de yakaladığı şey bu coğrafyada da yakalanabilir. Hem oyunculuk, hem de Kürt oyun tekstlerinin oluşumunu etkileyebilir böyle bir buluş. Ama ilkin onu talancıların elinden kurtarmak gerek. Bilindiği gibi Türk tiyatro çevrelerince sıkça telaffuz edilir "geleneksel tiyatromuz" sözü. Buna pralel olarak da Karagöz, Meddah ve Orta Oyunu, Türk tiyatrosunun başlıca türleri olarak tanıtılır. Ancak bazı araştırmacılara göre (Örneğin J.H.Fitzmann) bunların Türk kökenli olduklarını söylemek bir hayli güç. Karagöz'ün Çin gölge oyunu olduğu ve tul'at (doğaçlama), meddah gibi örneklerin de gayrimüslim halklar (Rum, Ermeni) tarafından özellikle saray İstanbul'unda icra edildiğini tiyatro tarihi kitapları söylemektedir.

Orta Oyunu ise, köy tiyatrosunun biçim yansımalarından oluşmuş bir türdür. bu türün biçim özelliklerinde, oyuncu tiplerinin ve episodlarının açık biçim öğeleri taşıması da ilginçtir. İşte bu özelliklerden yararlanan Haldun Taner, Haşmet Zeybek gibi oyun yazarları Türk tiyatrosu adına başarılı epik oyunlar yazdılar.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, her alanda başlatılan seferbelik, müzik ve tiyatroya da sıçratıldı. Celal Güzelses ve Muzaffer Sarısözen, çok sayıda Kürt ezgisini derleme adı altında Türkleştirirken, Ahmed kKudsi Tecer de 1940'larda "Köy Temsilleri" adıyla bir eser yayınladı. Bunu yetersiz gören Şükrü Elçin, köy oyunla-

rını derlemeye girişir. Ancak çalışması, anket formlarından oluşmuş ve posta yoluyla bilgi edinmeye dayalı, nesnellikten uzak, sağlıksız bir araştırma metoduydu. Elçin, Türkiye'deki 3500 köye anket formu gönderir. Ancak dönemin koşulları ve özellikle Kürt köylerinde Türkçe bilenlerin azlığı nedeniyle sadece 1645 köyden cevap alır. Yine de bu verilere dayanarak topladığı oyunları;

1. Ritüel Oyunlar (Dinsel-Törenselleşmiş Oyunlar),

2. Profan Oyunlar (Günlük Hayattan Alınan Oyunlar veya Dindışı Oyunlar)

olmak üzere ikiye ayırır ki, bu doğrudur. Çünkü bu sınıflandırma hemen hemen dünya halkları için geçerliydi. Ancak Elçin, bu oyunlardan bahsederken kökenlerine değinmemektedir. Örneğin Kosegêlî oyunu, dünyanın değişmesi ve baharın bereketi ile ilgili bir oyundur. En çok Bazîd (Serhed) yöresinde oynanan bu oyunda mevsim değişimi, yaşlı Kose'nin güzel ve genç karısının (ki bu rolde bir Zenne vardır) genç delikanlı tarafından baştan çıkarılması ve Kose'nin ölümüyle anlatılır. Ancak Elçin bunu Ergenekon teranesine yamandırmaktadır. Gerçi bu oyunun Anadoludaki varyasyonlarından söz etmektedir; Mezopotamya ve Anadolu arasındaki kültür akışına bakılacak olunursa, bundan daha doğal ne olabilir! Ancak bu oyunun Orta Asya kökenli olması kültür açısından gerçekliğe aykırıdır.

Bundan Başka Elçin'in isim babalığı yaptığı "Tekecik" adlı Beranberdan oyunu, Adıyaman Qertel oyunu, Dersim-Mazgirt yöresi Rovî oyunu, bir tür Pandomim olan Kars-Tuzluca yöresi Lalo oyunu, yine Dersim yöresi Elî û Fatikê oyunu hep Türk orijinli gösterilmiştir.

Elçin'den sonra da Türk tiyatro adamlarının bu türden çalışmaları devam etmiştir. Özellikle tiyatro kuramları ve tarihinin çalışıldığı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin yaptığı çalışmalarda bölüm öğrencilerinden köy oyunlarının derlenmesi istenmiş ve bu çalışmalar gene resmî görüş doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bunlardan Metin And da bu oyunları "Dionisos ve Anadolu Köylüsü" adlı eserinde Türk orijinli göstermiştir.

Köy seyirlik oyunları ritüel açısından zengindir. Bu oyunlarda göze çarpan belli başlı hayvan kültleri, bitki kültleri (hatta yıldız kültleri) vardır. Bu oyunlar bugün kaybolmak üzeredir. (Yazıya geçirilenlerin serüvenini ise az önce az çok anlattık.) Bunun bir çok nedeni vardır. Örneğin mitolojik kökenden gelen İslam dışı motifler, İslamî inançların direnciyle karşılaşmıştır. Oyunlarda kullanılan maske, aksesuar ve kostümlerin putları çağrıştırmaları, bu oyunlara karşı bir taassup geliştirmiştir. Günah sayılmasından ötürü birçok yörede terkedilmiştir. Diğer bir neden ise tebdil kıyafet olmasından dolayı, öğ alma ve kız kaçırma gibi suistimallerde kullanılmış olmasıdır. Bunlara bir de radyo ve televizyon gibi sözlü kültüre düşman araçların etkisi eklenince, bu oyunlar yokolmayla karşı karşıya gelmiştir. Bugün yapılacak şey, bu oyunları derleyebilmek için yaşlılarla iletişim kurmaktır. Eğer geç kalınacak olunursa ulusal tiyatro projesinde de gecikilebilir. Veya

en azından kendi ulus rezervlerinden dünyaya açılan bir tiyatro oluşturmak güçleşebilir.

Köy seyirlik oyunlarının önemini açıklamak bu yazının olanaklarını aşar. Biz sadece çıkış noktasını vurgulamak istedik. Bu yazıdan çıkarılması gereken bir ders de, Kürt tiyatrocularının bu oyunları detaylarına ve bölgelerine kadar inceleyip derlemeleri gereğidir. Bugün Kürt Ulusal Tiyatrosunu oluşturmak istiyorsak işin temeline, bize simgesel olanaklar ve belki de yeni bir dil verebilecek seyirlik oyunlarına bakmak zorundayız. Bu oyunlar biçim ve içerik yönleriyle iyi tahlil edilirse, Kürt tiyatrosu iyi ve doğru bir yerden başlangıç yapabilir. Bu, belki de oyun yazarlarımızın yetişmesini doğuracaktır. Brecht'in Çin'de bulunduğu estetik buradan da çıkabilir. Mezopotamya mitosları bu öğeleri çok güçlü bir şekilde barındırmaktadır. Bu zengin yataktan güzel şeyler çıkarmak mümkünken neden işe koyulmuyoruz ki! ■

KÜRT BİBLİYOGRAFYASI:

Bir Çağrı ve Mütevazi Bir Adım

M. GÜNEŞ

Kürt yazınının ve Kürtler üzerine Dünya yazınının taranarak bir bibliyografya haline getirilmesi işi, bir gereklilik olarak, bana ilk kez 1990'lı yılların başında görüldü. Buna neden de, merak ettiğim bir konu üzerine çalışmak istediğimde, konuyla ilgili kaynakların neler olduğu veya sözkonusu alanda daha önce yapılmış çalışmaların kapsamı ve yönü hakkında fikir sahibi olma ihtiyacının bende doğmasına rağmen, bu isteğimi tatmin edecek bir başvuru kaynağının yokluğunda duyduğum sıkıntı idi. Doğal olarak, böylesi durumlarda, ilgili gördüğüm bir kitabı edinerek onun arkasındaki kaynakçaya gözetmekle veya çevreme konuyla ilgili hangi kaynakların olduğunu sormakla yetinmek zorunda kalıyordum. Bu yıllarda Türkiye'deki Kürt yayıncılığının da emekleme döneminde olması nedeniyle, böylesi bir çalışmanın meydana getirilerek yayınlanması bana uzak bir ihtimal olarak geldiği için, kendi kendimi bu işe soyunmaya bile hazırlamıştım. Bu amaçla, çevremde bulduğum yayınlardan kaynakları tarıyor ve malzeme biriktiriyordum. Ancak, ne yazık ki, izleyen yıllarda bu çalışmanın gerektirdiği zamanı bir türlü yaratamadım. Bu arada, yayıncılık alanında faaliyet gösteren kimselele yaptığım sohbetlerde de böylesi bir çalışmanın önemi konusunda pek kimsenin ikna olduğunu da göremedim -bu noktayı da üzülererek not etmek zorundayım. Sonuçta, zaten bir ekip ve organizasyon işi olarak gördüğüm bu çalışma konusunda belki taraftar toplarım ve belki de birileri bir yerlerde bu işi organize eder düşüncesiyle, konuya ilişkin görüşlerimi özetlediğim bu yazıyı kaleme almayı karar verdim. Bu arada, bu işin kollektif bir süreç olması nedeniyle, ileride ortaya çıkacak muhtemel bir bibliyografyaya küçük de olsa bir katkıda bulunması bakımından kişisel arşiviminden iki küçük listeyi yazının sonuna eklemiş bulundum. Bunu, bir imece çağrısı yapan kimsenin, ilk önce kendisinden başlaması olarak değerlendirebilirsiniz.

1. Kitapsever.
2. Kaynakça

Yazının nasıl değerlendirilmesi gerektiğini kendimce böyle belirttikten sonra, izninizle, bir de nasıl değerlendirilmemesi gerektiğini de burada belirtmek istiyorum: Bu yazıyı, lütfen; bir “bibliyofil”¹’in diğer “bibliyofil”lere “bibliyografi”² veya “bibliyotekçi”³ olmaları için “bibliyomanik”⁴ içerikte “bibliyografik”⁵ bir çağrı olarak değerlendirmeyin. Çünkü yanılırsınız. Ama, benim üzüleceğim nokta, böylesi bir durum konunun öneminin gözden yitmesi sonucunu doğurur ki, bu hiç de iyi olmaz...

Bu yazının amacı belli bir konuda “tarafdar” toplamak olduğuna göre, ilk önce her halde önerilen projenin neden çok önemli olduğu ve bunun sebepleri açıklanmalıdır. Aslında, bir bir bibliyografya hazırlanması fikri, hemen herkeste, olumlu yanıt bulabilecek bir öneridir belki. Sorun; bunun bir gereklilik olduğunun soyut kabulünün, şimdiye kadar olduğu gibi, yetmemesi veya bir başka deyişle bu işin muhtemel “fail”lerini harekete geçirmemesidir. Bu bakımdan, hemen herkesçe kabul gören nedenleri burada saymak, ama bunu yaparken somut bir dil kullanmak yararlı olacaktır.

Bibliyografya Hazırlanması İçin Nedenlerimiz

Her şeyden önce, binbir güçlükle çalışmalarını sürdüren Kürt araştırmacılar için bir bibliyografya çok fazla şey ifade edecektir. Gerçekten, pekçok sıkıntıya göğüs gererek çalışmalarını yürüten bu insanlara, alanlarıyla ilgili geçmişteki yapıtları haber verecek bir kaynakça, birçok maddi destekten daha önde gelen bir yardım olacaktır. Her araştırmacının başta gelen merakı, ilgi duyduğu alana ilişkin geçmişte yapılan çalışmaların neler olduğuna dairdir. Kürt Bibliyografyası, işte onların bu anlaşılır ve tatmin edilmesi elzem olan meraklarını gidermek için en kesin bir çözümdür.

Yazın süreci, bir “birikim” işidir. Burada kastedilen birikim, yazarların sahip olması gereken bir kişisel birikim değildir. Çağlar boyu birbirini izleyen kuşakların ileriye doğru aktardıklarıyla ortaya çıkan ve tarihsel olduğu kadar, kolektif bir sürecin sonucu oluşan toplumsal bir birikimden bahsetmek istiyoruz. Sürecin bu kolektif niteliği, kuşaklar arasındaki bağların sıklığıyla doğru orantılıdır. Tarihin bir döneminde üretilen bir metnin daha önceki dönemlerde üretilen metinleri de içermesi beklenir. Bu “içerme”yi, mekanik olarak algılamak ve her metnin kendinden öncekileri tekrarlaması veya onu kısmen veya tamamen kendi zamanına alıntılanması olarak anlamak yanlış olacaktır. Sözkonusu olan, bir “tüketme” eylemidir. Yani, ortaya çıkarılan her metin, azami ölçüde kendinden öncekileri tüketmiş olarak ve onların bilgilerinden haberdar olarak üretilmelidir. Asıl, bir “tekrar” tehlikesi bu kendinden öncekini tüketerek içerme eylemi başarılmadığı hal-

3. Kütüphaneci

4. Hastalık derecesine varan kitap düşkünlüğüne dair

5. Kaynakça ile ilgili

lerde ortaya çıkacaktır. Geçmiş tüketmek için ise, herşeyden önce onu ulaşılır kılmak gerekir. Ortaya konacak bir Bibliyografya, geçmişteki metinlere ulaşmak için yegane araçtır. Hele bizim gibi kendi geçmişlerinden bilinçli ve sistematik olarak koparılmaya çalışılan toplumlar açısından, bu, geçmişe ulaşabilmenin ötesinde, geçmişini tekrar varetme anlamını bile taşır.

Yukarıda söylenenler bağlamında, toparlarsak, bugün yetkin çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılar ve yazarlar için kendinden öncekileri bilmek ve onlardan haberdar olarak çalışmak, onlara geçmişin bilinmeyerek tekrarından kurtulma ve gerçek bugünü ortaya koyma imkanı sağlayacaktır. Bu açıdan, bibliyografyayı metinlerin bir tarihi olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Tarih bilgisinin toplumsal serüvenimiz açısından anlamı ne ise, bibliyografyanın da literatürümüz üzerinde benzer etkileri olduğunu kabul etmek gerekir.

Yazan ve çizen kalemlerin kendilerinin dışındaki ürünlere ulaşamamaktan duydukları sıkıntıyı anlamak zor değil, ama benim asıl merak ettiğim bu insanların ürettikleri bakımından kendilerini ne kadar güvende hissettikleridir. Bu noktada, gerçekten ilginçtir ve üzerinde düşünülmesi gerekir. Bunu söylerken, kesinlikle Kürt dünyasında düşünen ve düşündüklerini yazıya döken kimselerin kendilerinin dışındakileri bir yoksayma hali içinde olduklarını kastetmiyorum. Herkesin şu veya bu oranda, yazının girişinde bahsettiğim tıpkı benim kişisel serüvenimde olduğu gibi, diğer söylenenlere dönük de bir araştırması olduğu muhakkak. Fakat, bu noktada, herkesin kullanımına açık ve kapsayıcı bir kaynakçanın yokluğunda, kendi ürettikleri metinlerin yetkinliği konusunda içlerinde bir rahatsızlık duyup duymadıklarını merak ediyorum. Kendi adıma, içimde büyük bir boşluk hissettiğimi söyleyebilirim. Acaba, başkaları da aynı boşluğu hissediyor mudur? Bu sorunun yanıtını tabii ki verebilmek mümkün değil, ancak böyle bir dileğimin olduğunu da belirtmek istiyorum -hiç değilse kışkırtıcı olmak açısından...

Bilindiği üzere, Kürt yazınının cılız olduğu ve bu arada Kürtler üzerine başkalarının yazdıklarının da bir hayli az sayıda olduğu genel bir kabuldür. Doğrusu, bu ön kabule, her orta zekalı kimseden beklendiği gibi ben de katılıyorum. Fakat, bunu bir ölçme ve değerlendirme işleminden sonra yapıyor değilim. Sadece, herkes gibi ben de kişisel bir gözlemde bulunmuş oluyorum böylelikle. Oysa, bize ve yazınımıza ilişkin bir kaynakçanın varlığında böyle "kör tahminler" yapmak durumunda kalmayacağımız açıktır. Bunu derken, sonucun değişik çıkabileceğini iddia etmiyorum, ama belleklerimizde canlandırdığımız sözkonusu bu "cılız"lığın derecesini yine de merak ediyorum. Kısacası, ulusal bir kaynakçamızın olması halinde, yazınsal olarak kendi boyutlarımızı en azından fiziksel olarak daha kesin ölçülerle kavrayabileceğimizi söylemeye çalışıyorum.

Bunun yanı sıra, hangi yazınsal alanın ne kadar işlendiği, hangi alanların bakir olduğu veya hiç işlenmediği konularında da böylece bilgi sahibi olabiliriz. Bunun,

yazarlarımıza ve yazar adaylarımıza kendilerini yönlendirme bakımından yararlarının olacağı da muhakkaktır.

Bir bibliyografya, unutulmuş ve “kayıp” eserlerin ortaya çıkarılması amacıyla yapılmaz, fakat onun böyle dışsal (ekstra) bir faydası olduğunu da kabul etmek gerekir. Gerçekten, bibliyografya hazırlama işi bir tarama faaliyeti de olduğundan, bu süreçte nice gözden kaçmış eserin de ilgililerinin dikkatine sunulacağı açıktır.

Kaynakçaların bir önemli fonksiyonuna da değinmeden geçemeyeceğim. Bu da onların, metinleri ileriye dönük olarak yaşatma işlevleridir. Bu durum, her türlü metin bakımından geçerli olmakla birlikte, çok eski tarihlerde yazılanlar ile yakın tarihte yazılmış olup süreli yayınlarda yayınlanmış olanlar bakımından daha bir önem taşır. Özellikle, süreli yayınlarda içerilen malzemeler, bazı titiz ve olanak sahibi araştırmacılarca oluşturulan arşivlerde veya olanak bulunmuşsa belki bazı kütüphanelerin depolarında beklemeye terkedilmektedir. Oysa bunlar arasında toplumsal tarihimizi ayrıntılı karelerle görüntüleyen nice metinler bulunmaktadır. Bunların bir kaynakça altında sunulması halinde sayısız yararları olacaktır. Bu konu, özellikle Kürt süreli yayınlarının Türkiye’de geçirdiği son hareketli dönem bakımından çok daha önem arzettiğini söylemek gerekir.

Yöntem Konusunda Bazı Öneriler

Böyle bir çalışma niteliği ve boyutları gereği kolektif olarak kotarılmak durumundadır. Bunun için de en iyi adaylar olarak elbette, enstitüler, yayınevleri ve dergiler ilk akla gelenlerdir. Bu iş için gerekli finans, insan kaynağı ve çalışma ortamı sağlamak bakımından bu kurumların şahıslara göre çok daha önce düşünülmesi gereken seçenekler oldukları açıktır.

Gerçekten kapsamlı bir çalışma olması isteniyorsa, ulaşılabildiği kadarıyla bütün mevcut bibliyografyaların, kütüphane kartotekslerinin, süreli yayınların ve bunların arşivlerinin, kişisel arşivlerin ve daha başka yardımcı materyallerin taranması gerekecektir.

Kaynakların çeşitli tasnifler bakımından kolay ulaşılabilir kılınması için birer referans numarası ile sabitlenmesi gerekecektir. Bu numaralar ile birlikte verilecek bibliyografik bilgilerin ardından eğer mümkünse, kaynağa ilişkin çok öz bilgi, nerelerde bulunabilecekleri gibi bilgilerin de not düşülmesi kullanıcılar bakımından çok yararlı olacaktır. Maddelerin yazara ve konuya göre indekslenmesi ve bu indekslerin maddelerden oluşan ana metine eklenmesiyle, okuyucuların arama işlemleri son derece kolaylık sağlanmış olacaktır.

Çalışmanın alacağı sürenin uzun bir aralığı kapsayacağı belli olduğundan, gerek bu sürenin uzun olması ve gerekse de bizzat asıl çalışmaya yapı taşları olması bakımından, yayın grupları bazında veya kronolojik bazda “kronik”ler oluşturma yoluna gidilmesi ve bunların sırası geldiğinde asıl çalışma grubu veya onlara yardımcı olmak isteyen kimselerce yayınlanması yolu da denenmelidir.

Ekler Konusunda Kısa Açıklama

Bu yazının ekinde iki başlık altında bazı yayınların listesi verilmiştir. Bunlardan ilki, CPL'nin listesidir.* CPL (Council of Planning Librarians), ABD'de kurulu olan bir kurumdur ve bu kurum belli aralıklarla bültenler halinde bibliyografik listeler yayınlamaktadır. Burada yararlanılan liste Indiana Üniversitesi'nden Elizabeth E. Lytle tarafından hazırlanmıştır. İkinci liste ise Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nin kartoteksinden yararlanılarak benim tarafımdan hazırlanmıştır. Okuyuculara yararlı olması bakımından maddeler içinde yayının kütüphaneden kayıt altında tutulduğu numaralar da verilmiştir.

Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesinde Bulunan Kürtlerle İlgili Yayınlar:**

Abdulla, Jamal Jalal and Mc Carus, Ernest N.; Kurdish Basic Course; Ann Arbor, University of Michigan Press, 1967. (n 491.59 Ab3k; Süleymaniye yoresinde kullanılan lehçe olan Sorancanın öğrenimi için başlangıç kitabı.)

Abdulla, Jamal Jalal and Mc Carus, Ernest Nasseph; Kurdish Leaders; Ann Arbor, University of Michigan Press, 1967. (n 491.59 Ab 3ku; Kürt liderlerini anlatan bir çalışma.)

Arfa, Hassan; The Kurds: An Historical and Political Study; London, Oxford Univ. Press, 1966. (n 956.67 Ar 3k; Kürtler üzerine tarihsel ve siyasal bir çalışma.)

Balsan, François; The Sheep and the Chevrolet, A Journey through Kurdistan; London, P. Elek, 1947. (n 915.66 B 21g; Modernleşen Dünyanın kitabın yazıldığı yıllardaki Kürdistan'a yansımalarını konu edinen bir çalışma.)

Barth, Fredrik; Principles of Social Organization in Southern Kurdistan; Oslo, Brøndene Jrgensen boktr..., 1953. (n 309.1567 B 2 8p; Güney Kürdistan'daki sosyal örgütlenmeyi ele alan bir inceleme.)

Cemal, Behçet; Şeyh Sait İsyanı; İst., Sel Yayınları, 1955. [Atatürk Kütüphanesi, 12] (t 956.102 C 32s; Resmi ideoloji yönünde konuya eğilen bir çalışma.)

Cohen, Stuart A.; British Policy in Mesopotamia, 1903-1914; London: Ithaca Press for the Middle East Centre, St. Anthony's College, Oxford, 1976. (n 956.7403 C 66b; 1903 ve 1914 yılları arasındaki Britanya Hükümetinin Mesopotamya ve dolayısıyla Kürt politikası konusunda bir inceleme.)

Edmonds, Cecil John; Kurds, Turks and Arabs; London, New York, Oxford University Press, 1957. (n 956-7 Ed 5k; 1919-1925 yılları arasında Irak'ın kuzeydoğusuna yapılan siyasal amaçlı gezi ve incelemeleri içeren bir çalışma.)

Harris, Walter Bunton; From Batum to Baghdad via Tiflis and Persian Kurdistan; Edinburgh and London, W. Blackwood and sons, 1896. (n 915.6041 H 24f; Yazıldığı tarih itibarıyla önemli olan ve Karadeniz'den başlayarak İran Kürdistanını geçerek Bağdat'a kadar uzayan bir yolculuk sırasındaki gözlemlerden oluşan bir eser.)

Hay, William Rupert; Two Years in Kurdistan; London, Sidgwick & Jackson ltd., 1921. (n 915.67 H 32t;

* Bu liste geniş yer kaplaması nedeniyle tarafımızdan çıkarılmıştır.

** Bu listede yer alan yayınlara ilişkin bibliyografik bilgilerde, çalışmanın adının Türkçesi parantez içinde ve italik dizilerek verilmiştir. Böylece, Türkçe dışında yabancı dil bilmeyen kimselerin de kitap veya makalenin neye dair olduğu hakkındaki fikir yürütebilmesi imkanı amaçlanmıştır. Diğer yandan, özellikle ortadoğu kökenli yazarların isimlerinin İngilizce yazımları listeye esas alınmakla birlikte, parantez içindeki Türkçe ve gerektiğinde Kürtçe yazılışları da belirtilmiştir. Latin Alfabetesinden başka alfabeler kullanan dillerdeki eserlerin ise doğru Türkçe adları yazılmış ve yine parantez içinde hangi dilde oldukları not düşülmüştür.

1918-1920 yılları arasında Irak'ta siyasi görevle bulunan bir subayın anıları.)

Howell, Wilson Nathaniel; *The Soviet Union and the Kurds*; Charlettsville, 1965. [Ann Arbor, Univ. Microfilms, 1967.] (n 956.67 H 83s; Sovyetlerdeki azınlık sorunları bağlamında Kürtleri inceleyen bir çalışma.)

Hubbard, Gilbert Ernest; *From the Gulf to Ararat*; New York, Dutton, 1917. (n 915.6043; Körfez'den başlayarak Ağrı Dağı'na kadar bölgede yapılan seyahatin notları.)

Jafar, Majeed R.; *Under-underdevelopment: A Regional Case Study of the Kurdish Area in Turkey*; Helsinki, [Social Policy Association in Finland], 1976. (n 330.95667 J 18u; Türkiye'de Kürtlerin yaşadığı bölgelerin geri kalmışlığına ilginç bir yaklaşım getiren bir inceleme.)

Kahn, Margaret; *Borrowing and Variation in a Phonological Description of Kurdish*; Ann Arbor, 1976. [Univ. Microfilms International, 1977.] (n 491.59 K 12b; ödünç alınan sözcükler ve dildeki varyasyonlar açısından Kürtçe üzerine fonolojik bir çalışma.)

Khadduri, Majid; *Republican Iraq: a Study in Iraq Politics since Revolution of 1958*; London, New-York, Oxford University Press, 1969. (n 320.9567 K52r; 1958 Devrimi sonrasında Irak'taki siyasal durumu ele alan bir çalışma.)

Khadduri, Majid; *Socialist Iraq: a Study in Iraqy Politics since the Revolution of 1958*; Washington, Middle East Institute, 1978. (n 320.9567 K52r; Yazarın, 1958 Devriminden sonra Irak'taki siyasal durumu ele alan bir diğer çalışması.)

Lescot, Roger, ed.; *Textes Kurdes*; Paris, P. Gauthner, 1940. (n 491.5 L 56t; Çeşitli yayınlarda çıkmış Kürtçe metinlerin derlendiği bir çalışma.)

Lloyd, Seton; *Twin Rivers*; Oxford, The University Press, 1947. (n 956.7 L7; kuruluşundan, 1940'lı yıllara kadar Irak'ın kısa tarihini konu edinen bir çalışma.)

Lytle, Elizabeth Edith; *A Bibliography of the Kurds, Kurdistan and the Kurdish Question*; Monticello, III.: Council of Planning Librarians, 1977. (n 016.9090 491 59 L 98b; Kürtler, Kürt Sorunu ve Kürdistan konusunda bibliyografik bir tarama.)

Mac Kenzie, D.; *Kurdish Dialect, studies 1*; London Oriental Series, v.9, 1961-1962. (n 491.5 M 19k; Soran lehçesini inceleyen bir çalışma.)

Mc Carus, Ernest Nasseph; *A Kurdish Grammer*; New York, American Council of Learned Societies, 1958. (n 491.5 M 12k; Süleymaniye yöresinde konuşulan Kürtçenin (Sorani lehçesinin) analizini yapan bir çalışma.)

Mc Carus, Ernest Nasseph; *A Kurdish-English Dictionary*; Ann Arbor, University of Michigan Press, 1967. (n 491.59 M 12 k; Sorani lehçesinde İngilizce-Kürtçe sözlüğü.)

Mgoi, Sh; *Kurdish National Liberation Movements in 1943-1956*; Washington, Joint Publications Research Service, 1966. (n 956.704 M 57k; 1943-1956 yılları arasında gerçekleşen Kürt isyanlarını anlatan bir çalışma.)

Mokri, Mohammed, ed. and tr.; *Kurdish Songs, with Transliteration Persian Terms and Glossary*; Tehran, Ketab-Khaneh, Danesh, 1951. (n 891.57 M 72k; Kürtçe şarkıların derlendiği bir çalışma, yayına hazırlayan Mokri, aynı zamanda, şarkılarda geçen sözcüklerin Farsça olarak açıklamasını da yapmıştır.)

Morgan, Jacques Jean Marie de; *Kurdish Language*; (n.491.59 M 82e; Kürt dili ile ilgili Fransızca eser.)

Moyné, Walter Edward Guinness; *Impressions of Armenia*; 1918. (n 915.66 M87; Kürtlerle Ermenilerin ortak yerleşim alanlarını anlatan bir çalışma.)

O'Ballance, Edgar; *The Kurdish Revolt 1961-1970*; London, Faber, 1973. (n 956.704 Oblk; Daha çok Irak'taki Barzani hareketini konu alan ve 1961-1970 yılları arasında geçen isyan sürecini anlatan bir çalışma.)

Osman, bey, originally Frederick Millingen; *Wild Life Among the Koords*; London, Hurst and Blackett, 1870. (n 915.67 Os 5w; 19 uncu yüzyılın son çeyreğinde Kürtlerin yaşamlarını anlatan ve gerek yazıldığı yıllardaki ender çalışmalardan biri olması ve gerekse de çok az sayıda baskısı olması nedeniyle nadir eserler arasında yer alan bir çalışma.)

Quazzaz, Shafiq Tawfiq; *Nationalism and Cultural Pluralism: the Kurdish Case*; Washington, American University, 1971. [Tylers Green, Univ. Microfilms, 1971.] (n 909.049159 Q 12n; Kürt sorununu milliyetçilik ve kültürel çoğulculuk anlayışları bağlamında ele alan bir çalışma.)

Rich, Claudius James; *Narrative of a Residence in Kurdistan*; (n 915.66 R 37n Cage; Kürdistan'da yayla yaşamını konu alan bir çalışma.)

Schmidt, Dana Adams; *Journey Among Brave Men*; Boston, Little Brown, 1964. (n 915.672 Sch5j; 1915 yılında yapılan ve Kürtleri anlatan gezinin notları.)

Short, Martin and Mc Dermott, Anthony; *The Kurds*; London, Minority Rights Group, 1975. (n 909.049159 Sh 8k; Azınlık hakları bağlamında Kürtleri ele alan bir çalışma.)

Soane, Ely Banister; *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise*; Boston, Small, Myanard, 1912. (n 915.67 Soltt 1926; Kürt aşiretleri ve Keldanilerle ilgili yapılan tarihi gözlemler.)

Solecki, Ralph S.; *Shanidar, The First Flower People*; 1st ed., New York, Knopf, 1971. (n 913.35 So 4s; 68 Kuşluğu Bağlamında bir Kürt kişiliğini ele alan bir çalışma.)

Sykes, Sir Mark, bant.; *The Caliphs' Last Heritage*; New York, Arno Press, 1973. (n 915.61031 Sy 4c; Kürtler ve İslam konusunda bir inceleme.)

Wigram, William Ainger and Wigram, Sir Edgar T.A.; *The Cradle of Mankind*; 2 nd ed., London, A. & C. Black, ltd., 1922. (n 915.667 W 63c; Doğu Kürdistan konusunda yazılmış bir eser.)

Wikander, Stig, ed.; *Recueil de Textes Kourdmanji*; Uppsala, Lundequitska Bokhandeln, 1959. (n 491.59 W 64r; Daha çok anonim öykülerin yazıya geçirilmiş hallerini içeren ve daha önce Kürt kültürü ile ilgili yayınlarda çıkmış metinlerin yer aldığı bir derleme.)

* Yararlanacak olanlara kolaylık olması bakımından, bibliyografik bilgiler, kütüphanedeki kartoteklerde olduğu şekliyle aynen aktarılmaya çalışılmıştır. Böylece, burada sayılan kaynaklara ulaşmak isteyenlerin kütüphaneye başvurmaları halinde herhangi bir güçlükle karşılaşmalarını amaçlanmıştır. Bibliyografik bilginin sonunda, parantez içinde kütüphanede eserin kaydedildiği numara da verilmiştir. Bu numaraların yardımıyla kartotekse başvurmadan da istenen esere ulaşmak mümkün olacaktır. Ayrıca, yine aynı parantez içinde, birer cümleyle de olsa, sözkonusu yayınlı ilgili Türkçe olarak notlar düşülmüştür. ■

Zembîlfiroşa Feqiyê Teyran

Prof. Dr. Maruf Xaznedar
Werger: Mîkaîl Canpolat

Helbestên Feqiyê Teyran (1563-1643) Lîrik û Epîk in

Helbestên helbestvanê navdar ê Kurd Feqiyê Teyran dikin du pîşkan:

1-Lîrik: Parçên helbestên vîcdanî, dildarî û civakî (1)

2- Epîk: Çîrokên helbestî. Heta niha pênc epîkên Feqiyê Teyran me destxistîye yê wêkî: Şêx Sen'an, Zembîlfiroş, Dimdim, Hespê Reş, Bersîsta Abîd. Di vê gotarê de em li ser "Zembîlfiroş" a wî radiwestin.

Zembîlfiroş tenê wêkî berhemekî edebîya folklorî têtê naskirin, tekstê wê yekser gelek hatine belavkirin di dirêjîya dîrokê de (2). Ji sedsala 19. an ve hinek ji aliyê rojhilatnasê Luranî ve hatin berhevkirin . Lê çîroka helbestî wêkî yadîgarekê edebî ya kilasîkî hatiye nivîsandin. Gerçî ji naverasta sedsala 19. an ve hinek destnivîs ketin namexana giştî ya Petersburg (Lenîngrad) ê. Lê li dawîya sala 50 an û destpêka 60'an ya vê Sedsalê pêhate zanîn û li salê 1983 temamiya tekstên vê çîrokê bi zmanê Kurdî û Rusî kete destên xwendevanan.

Hinek ji Kurdnasên Ewropa, bi taybetî Jaklîn Museyîlyen kargêrê zanîstgeha Rojhelatnasi li Lénîngrad ku belavkara çîroka zembîlfiroş e, vê berhemê bi bûyerekî taybetî dizane. Li ser wê bawerîya ve ku eger di gel berhemên din ango Mem û Zîn, Şêx Sen'an û Leyla û Mecnun hevber bikin. Ji aliyê naverokê ve, ev wêkî yekemîn berhema bajêrî (şaristanî, berewejêya sund û dîvatên çandîniyê ye) di kurdi de xwe dide xûya kirin (3)

Bê guman, peyda bûna mîrnîşanên serbixwe û niv-serbixweyîyên Kurd li sedsala panzde û bûye sedema wê ku bajar çê bibe û pişesazî di nav bajaran de peyda bibe (4). Ev jiyana nûreng di edebê devkî de û ne wêkî tenê çînen serdest bûn bi qaremanê dahênana edebî, çînen bindest ji pişekdarî têda kiriye.

Egîdên çîrokê du kes in û herdu jî bajarî ne

Nivîşka naveroka çîroka helbestî ya nivîskî ya Zembîlfiroşê û hemû tekstên folklorî yê wê, vî têde dîyar kiriye:

"Xatûn ya xanim jinekî genc û yekcar ciwan bû. Jina mîrekî Kurd yê dewle-

mend, di nav qele û koşk û sera da dijiya. Rojek ji rojan merivekî Zembîlfiroş, hejar û zehmetkêş bi pêş koşkê û hewşê wê re derbaz dibe. Çavê xatûnê pê dikeve û yekser hez jê dike. Mêrê wê li mal nebû, hemû gir û fêlan bi kar tîne ji bo ku Zembîlfiroş biçe li nav malê. Xatûn hewlekî mezin di gel dide û soz û peymanan dide ku hemû tiştan ji bo hînke û çî dixwaze yê bide, eger dest di gel xatûnê têkel bike, Zembîlfiroş hemû daxwazên xatûnê red dike. Li wî hejarî tawanbariyê baştire. Ji paşê jî naçar dibe dawa ji xatûnê bike ku rê bide ji bo ew biçe serbaniyê û destê xwe bişo û nimêjê bike. Li wê derê, ji xudê daxwaz dike ku wî ji vê meynetê rizgar bike û bi tema dibe xwe ji serbaniyê ve bavêje xwarê. Lê xudê daxwaza wî qe-bul dike û cebrail ji bo wî dişîne û Zembîlfiroş datîne li ser baskê xwe ji koşkê tî-ne xwarê. Zembîlfiroş wê rojê bi destbetal vedigere mala xwe. Her çiqas pîreka wî jî tendûr vexistiye, wekî hemû rojan bo amadekirina nan û xwarinê. Lê wê rojê qet tişteq tune bû. Wê êvarê jina cînarê wan jî bo agirî tê û jina Zembîlfiroş qapaxa tendurê radike û dibîne tendûr tijî bûye ji nan û xwarinê behîştê...”

Egîdên bingehî yên vê çîrokê du kesin. Herdu jî bajêrî ne. Ya yekemîn jina mî-rê kurd danîştîya koşk û sera ye. Yê duyemîn jî, merivekî pîşesaziyê û hejarê şaristaniyê ye ku bi dest zembîl diçîne û li ser wê dijî. Diyare di civatên gundan de jî-nê Kurd ji vê yekê dûre, ku destê xwe di gel kesekî din de têkel bike ji bilî mêrê xwe. Hez û daxazên jina mîr kiriyarekî şaristaniyê ye.

Her çiqas vê çîroka yekek ji çîrokên rêzên yên wêjeya kurdî ye. Lê, naveroka vê çîrokê di “*Hezar û yek şev*” jî diroka folklorî ya Kurdî û çîrokên folklorî yên mile-tên cînar hatine wergirtin. Di bingehê da jî wekî aşkereye, çîrokên pirtûka “*Hezar û yek şev*” bi giştî ji folklorî netewî ya neteweyên rojhelat hatine wergirtin.

Zembîlfiroş, hemû ji 240 rêzan û 60 beytan pêk hatiye

Ji aliyê din ve naveroka bilind ya afirandina folklorî, ji hemû neteweyan ra di-be serokanî jî bo afirandina tekstên di yên folklorî. Ji ber ve yekê gelek tekst dike-vin nav hevdu. Ne wekî tenê eva belkî, dibe sedemê wê ku helbestvan nivîsevan îl-hamê jê wergirin û gelek berhemên nû jê dirist bikin (6). Ev çîroka berhema kê-ye?

Di pirtûkxana giştî ya lenîngrad da sê tekstên destnivîsiyên Zembîlfiroş hene, hin birrên wê li sedasala 18’an hatiye nivîstinê (7). Helbest hemû ji 240 rêzan (60 beyt) pêk hatiye.

Aleksander Jaba li ser wê baweriyê ye ku ev berhema, ya Mellayê Batê ye (1670-1750). Lê li ser jîyan û berhemên Batê radiweste û navê Zembîlfiroşê nayî-ne zmên. Zanayên din jî bilî A. Jaba hemû behsa Batê dikin. Lê Zembîlfiroş wekî berhemê wî nîşan nadin.

Ewê ve nihîniyê jî bo me derdixe holê, helbestên zembîlfiroş bi xwe ne. Eger

em di navbera zembîlfiroş û helbestên lirîk û mewlîdnama Batê de berawirdekê bikin, dibînin ji aliyê zman ve awayekî cuda heye. Zembîlfiroş zêdetir li ser zman û şewê xelkê Kurd diçe.

Ji ber vê yekê ji berhemên Mellayê Batê naçe. Lê ji bilî ve ji Zembîlfiroş ji aliyê teknîkî ve ye wî helbestvanî ye ku Şêx Sen'an daneye. Dîsan em dibînin di du beytê da ji yê destnivîsîna hejmara 26, 27, 36 da dibêje:

'Mîm û Hê' navê nihînî yê Feqiyê Teyran e.

"Ey Mîm û Hê xweş defter e" (9)

Diyar e "Mîm û Hê" ji nasnav yan ji navê nihînî yê Feqiyê Teyran e. Ji bilî van belgana ji di nava xelkê Kurdistana bakur de "Zembîlfiroş" bi berhemê Feqiyê Teyran tê naskirin.

Di gel zembîlfiroşê, Feqiyê Teyran (10)

Ev cûrê Zembîlê ku ve derê da armanca meye wekî tiştêkî pêwist pêwendî bi gel jiyana bajêr heye, bi taybetî di rojhelat da. Hebûna sûkê grova herî girîng ya bajêr e. Ji ber ku şiklê peywendiyên aborî di nav civatê da diyar dike. Zembîl derê mezîna heye di jiyana sûkê de. Çimkî ji bo veguhastina hemû tiştan tê bi karînin ku di sûkê de tê firotin.

Pîşesaziya zembîl di rojhelat da di gel peydabûna bajêr hatiye holê. Ew hûstayê ku zembîl çêdike û amade dike ji çîna burjuwaziya piçûk tete jimartin. Êdî pêwistiya wî hûstayî şagirtan heye, ji aliyekî ve alîkariyê dide wî ji bo çêkerina zembîl. Ji aliyê din ve ji bo wî difiroşe û kîra xwe werdigre. Yan ji zembîlfiroş komek zembîl bi erzantir ji hûsta dikire û li sûkê yan ji bi erzantir li kolanên nav bajêr difiroşe kiryanan û tiştêkî jê qezanc dike û pê diji. Zembîlfiroşê me wek derdikeve li ser qezanca Zembîlfirotinê jiyayê-Feqiyê Teyran bi vî awayî dest bi veqerana çîrokê dike:

1-

Ey dil were dîsa bi coş

Carek ji cama mey binoş

Bikim qiseta Zembîlfiroş

Da seh bikin hikayetê.

2-

Zembîlfiroş lawek rewal bû

Bi kûlfet û ehlî eyal bû

Husneka Yûsif li bal bû

Heqqe rezzaqe qismetê.

3-

Ew qewî lawek feqîr bû
Daîma xwedê di bîr bû
Di pişê selkan jîr bû
Dest dikir bi wê sinhetê

4-

Şuxlê wî selk û tebeq bû
Daîma ew rast û heq bû
Qîmetê selkan wêreq bû
Her bi destê meşxeletê

5-

Kilfetê qîsmet li wî bû
Ji tişt û mal çi wî nebû
Di pişê selkan qewî bû
Her bi destê meşxeletê

6-

Her ro bi dest zembîl dibest
Dibirine bazaran bi qest
Xarin û nan dihat bi dest
Razî dibû bi qîsmetê

Rojek ji rojan Zembîlfiroş bi pêş qela û koşk û apartmanên mîrê bajêr derbaz dibe. Çavê jina mîr pê dikeve û hez jê dike. Bê guman ev diyardeya ji encama vê ye ku jina şaristaniyê bi taybetî jina mirovên mezin û dewlemendên ku di nav koşk û sera de dijîn mêran gelek dibînin û aşnayetiyê di gel da peyda dikin. Eyna gelek heval û bîrader di nav mirovên mezin û peywendî di gel baxçevan û xizmetkaran heye.

Çavên Mîr û dewlemendan li derva ye

Mîr û dewlemend û mirovên mezin çavên wan li derva ne, peywendiyên di gel jinên din de peyda dikin, yan jî her yekekî çend jinên wan yê aşkere yan jî nihînî hene. Ji ber vê jî jinên van mirovên mezin ewil didin valahiya nav derûnê xwe ti-jî bikin û tolê ji mîrên xwe bistînin. Eva tişteki sanahiye, eger peywendî di gel her-sekî de peyda bikin ku dilê wan be. Divê em vê jî bizanin ku belgên din gelek in ji bo vê diyandeyê, jinek hêj keçikekî tam pênegihîştî be, mîrê wê ji pîremêrekî rizyayî û bêhêz be, eva wekî naverokekî hûnerî bi navê "Merî Jînan" ve çûye li nav edebiyata cîhanê:

7-

Rojekî selkan ku tîne
Xatûnek jorda dibîne
Bi dil û can dilhebîne
Ketiye benda mehebbetê

8-

Mehîbbetê kîç muftela kir
Sir li cariya aşkera kir
Lawekî qelbim cuda kir
Min ji eşqan xaw netê

9-

Ew letîfa bê îxtiyare
Cariyek jorda henare
Tu here bêje bi zara
Ma bibin ser meslehetê

10-

Ew caryane di qewfa xudê ne
Law bi vê hîle dibîne
Mîr ji te selkan divîne
Lê dikitin hiletê

11-

Tu çêke selkan da cake
Bîne dergahê behake
Mîr heqê te de edake
Şuxlek xêra te tê

12-

Law ra bû çûye malê
Çêkirin selkê delalê
Anîne dergehayê rewalê
Riziq eve heq bide te.

13-

Selk birin bi jêr henarê
Dît cariyek hate xarê
Mîr ji tê divê dîdarê
Dê bide te qîmetê

14-

Go bila qîmet bo wî be
Ev nizanit bena û lîpe
Çûne bal mîran çi be
Ewê nizanit haletê

Zembîlfiroşê me bê guman kurrê cotyar e. Ji gund ve hatiye bo bajêr ji rena-herê kurrê cotyarê gundî ve bûye bi hejarê bajêr û jiyana xwe ya nemir û ne ji li ser qezenca Zembîl firotinê ye:

15-

Law bi wî lîpî nizanî
Bê fikir ew çûye banî
Derke dada derkevanî
Ev çi bela bû law ketê

16-

Wî ku di der pêve dave
Xeyriye lê reng û çave
Go yeqînî ev hîle dave
Ez dê bibînim zehmetê

17-

Ew cariya pîrr lîp û bende
Law bi bal mîran vexende
Dî şîpalek lep ji qende
Qet kes neda bû wesfetê

18-

Lawî rast bi xudê re
Pîrr ji wî qencî digere
Min ji te navê pir zêde
Min xilas ke ji zehmetê

Jina Mîr, hez ji kurrekî bê desthelat û hejar dike

Ji paşê ku Zembîlfiroş digihîje koşkê û diçe oda razanê ya Mîr, di gel jina Mîrî dikevin got û bêjê. Di vê derê de jina mîrî hewl dide her di wê demê de Zembîlfiroş di gel wê biçe li nav nivînan. Lê Zembîlfiroş xwe nade destê wê.

Gerçî Feqiyê Teyran wesa nişan dide ku Zembîlfiroş xwe bi piçûk datîne beramberî bi vê jina mîrî û wê eşkare dike ku çawa dibe jinekekê wesa xwedana desthelat û dewlemendiyê hez ji kurrekî bê desthelat û hejar bike.. Lê rastî ewe ku zembîlfiroş bi van qisanan dixwest damara çînayetî ya jiyana Jina Mîrî bibezîne ji bo wê ku belkî jî vê yekê bîne.

19-

Xatûn dibê çare tu nîne
Qerm meke were nivîne
Min bi te daye evîne
Da bibînim ji te lezetê

20-

Law dibê tirsim ji abcoriye

Du heram bîne diyarî

Agirek wê li me Bibarî

Ez û tu bikin tewbetê

21-

Kiç dibê Lawê biyanî

Ez dibêm da tu bizanî

Min ji bo ya dil tu anî

Tu nizanî mehebbetê

22-

Law ji xatûnê dibête

Ta mexaz ya dil divête

Da ji heq nebin fehête

Rû Sipî bin qiyametê

23-

Kiç dibê bawêj xeyalan

Were nêv doşek û balan

Bên bike zilfan û xalan

Dûre ji ya axirete

24-

Law dibê zulfêt herîre

Ma pîroz be ew li mîre

Çi heddî lawê feqîre

Dest bidet vê mehebbetê

25-

Kiç dibê lawê firîvan

Were nav rewhan û sêvan

Şekirî bimêj bi lêvan

şubhî dama şerbetê

26-

Law dibê qe neva temami

Her wekî şekir di cami

Ji ser û pê li min herami

Tirsim ji mehna ayetê

25-

Kiç dibê lawê rewale

Ger te hacet zêr û male

Her çî te xwest min kir helale

Bes bike vê hucetê

28-

Law dibê ez nî têrim
Zêr û mal çî wê xwendêrim
Ez ji tîrsa heq newêrim
Neka behîd bim ji rehmetê

29-

Kiç dibê lawê ras ne
Mîr li Kurmancan qiyas ne
Te ji destê min xelas ne
Bo li te didim muhletê

30-

Law huccet kir tê hîngave
Çim teharete kim bi avê
Kiç nizanî wê xwe tavê
Dûre ji qebahetê

Zembîlfiroş li ser şewhetê de serdikeve

Zembîlfiroş mirovekî sakar û pak bû. Hinek rewştên bilind di mejiyê xwe de dirustkiribû. Bi qet awayekî nedixwest biruxîne û dikaribû li ser şewhetê de serbikeve. Nek ji ber wê ye, xwe hejare û beranberî jina mîrekî belkî ji ber wê ye ku jinekê bi kesekî bêar û nizm û tawanber dizanî. Her wesa lêşê wê aşkere bû ku xwe yekemîn û duyemîn kes nebû, ku jina Mîrî jê hezkiribû û di gel da raza be.

Ji bo rizgarbûn ji vê tengasiyê daxwaz ji jina Mîrî dike rê bide ku ew nimêja xwe bike. Bi vê nimêj kirinê Zembîlfiroş dixwest hemû rêyan bigire, ne wekî xudê nexwest dilê wî nerm bibe û di gel jina mîrî de cot bibe. Êdî ji piştî nimêjê li bana qelê dest bi du'a dike û ji xudê daxwaz dike:

31-

Xatûna pîrr şox û meste
Law bi dil û can dixweste
Mesînek av da bi deste
Ji bo te bikim xîzmetê

32-

Law bi derket ji menzîlê
De çûye şer banî kelê
Qet çare nebû têda herê
Dema di fikir hiletê

33-

Dama ku dî dil kir girî
Dil şewitî ew pîrr girî
Rû da û evraz fikirî
Bax kire şahî qudretê

34-

Bang kire padşahî mubîn
Go: Ya delîl û kazirîn (11)
Tu şad dikî qelbî hezîn
Xelas dikî ji zehmetê

35-

Ya xaliqê zehmet kesîr
Ya alîmê bi qelb û zemîr
Hemî sirran tû pê xeber
Fettahî babê şefqetê

36-

Fettah tûyî mifteh bi dest
Tu xaliqî her çî ku hest
Yek car bi te min pist di best
Da min nedî hîla ketî

37-

Serbîs bî şaran birî
Eyûb wekî kirman dirî
Yûsif wekî ebdan kirî
Le înan ser seltenetê

38-

Wan Ibrahim avête nar
Pît û pring lê bûne sar
Veda biran te ji boy nar
Te xelas kir ji zehmetê

39-

Musa di nêv behra Emîq
Te lê vekir diwanzde terîq
Firewîn di nêv maye xerîq
Te da bezaye sirketê

40-

Yunis wekî Hûd da belhand
Yek weslek jî nexland
Dîsan bidine wesland
Min sidiq û bawer bi te tê

41-

Bawer bikin vê gotinê
Tofan ku hat girte dinê
Nûh û gemî man bi tenê
Tûyê xaliqî vê heyetê

42-

Deşt û çiya ték bûne behr
Wan asiy û xelqê dixwer
Cumle di nêv da mane qehr
Luy laîqê wehdanete

43-

Te xelas kirin ew hemî
Dizanim ku tu ne nayîmî
Ez dê xwe bavêm vê demî
Hewil û qudret ji bal te tê

Ji piştî vê yekê xwe ji ser burca qelê ve davêje xwarê. Lê xudê cebraîl dişîne û wî dide ser baskê xwe û bi nermî tîne ser erdê û dihêle:

44-

Lawê raste bi cebbare
Dil yeke nabe dubare
Xwe ji burcê avête xare
Zû hate nêva hêşetê

45-

Ew xaliqê her îlim li nik
Wî gote cebraîl çapik
Here ebdî min bigre sivik
Qene lê bike siyanetê (12)

46-

Ew Cebraîl pir çeleng
Hate xarê ji banî felek
Law li hewa girt û gelek
Ji wî ra diket îneyetê

47-

Cebraîl hatî ji kerem
Law li hewa digirt bi şern
Dayine ser erdî bi nerm
Dûr kir ew ji zelaletê (13)

46-

Lawê rast pak wucude
Ew ser bîr bi sucude
Şakir kir ji bo wedude
Le xelas kir ji zulmetê (14)

49-

Şakir û minnet ew ra dixwest
Dîsan bi mal rabû bi qest
Mîran selik kêşa ji dest
Zembîl standin bi zulmetê (15)

Wê rojê Zembîlfiroş bi dest betalî diçe mala xwe. Lê tendura xwe wekî hertim vêdixin ku cînarên wan guman jê nekin ku şîva wan ya êvarê tune , di wê wextê da cînara wan tê agirî dixwaze û jina Zembîlfiroş ji bo agir diçe tendurê dinêre û dibîne tendûr tijî nan û xwarina behîştê ye.

50-

Jinê hebû eqlek li dor
Herçî selik standin bi zor
Me sipare padşah ji jor
Eda bikit di qiyametê

51-

Jinê ku ew gotin kire
Bi yeqîn ew ji mîr qanîhtire
Ew ji ya xudê çûbû hazir
Tu îlimî bi xeyba niyetê

52-

Jin dibê tu were ere
Em agirek bikin lêre
Wekî duh û wekî pêre
Betal nekin vê edetê

53-

Jinê tendur helkir di male
Derî girt ew çûn ji bale
Da cîran nekin fikir û xeyale
Me navê zatî şubhetê

54-

Jinê tendûr helkir sivik
Zadek nebû bavê kûçik

Derî girt çû bo jinik

Tendûr nor bû ji nihmetê

55-

Tendûr pir bû bi nan û aş

Derî girt û çûbûye paş

Xaliq ji cem xwe qismet mihaş

Tendûr ser bû ji nihmetê

56-

Ciraneke wan hate ser

Agirek ji wan xwest bi xeber

Dema ku wan lê kir nezer

Tijî tehamê cennetê

57-

Xêr da ewan ku bê hesab

Inane der nan û kebab

Şefequet li wan kir ey wehab

Têrbên ji zed û nihmetê

Feqiyê Teyran çiroka xwe ya helbestî bi vî awayî dumahîk tîne ku divê mirov rast be di jiyane de , diyare gelek nexweşiye û rehetiya canî:

58-

Ger bi roje ger bi şeve

Tayet bikin hûn bi xewe

Herçî raste ceza eve

Da hûn nebin ji axîretê

59-

Ya Mihemed xemxwarê ummetê

Herçî ji min bawer netê

Ne musteheqqe şefaetê

Mexreb dûre roja axîretê

60-

Ey mimûnê xweş deftere

Herçî ji min ne bawere

Ne ji ommeta pêxembere

Her musteheqê şefahete (16)

Çiroka Zembîlfiroş, resen edebiyata şaristaniyê ye

Çiroka helbestî ya zembîlfiroş minakekî resen ya edebiyata şaristaniyê ye. Bê

guman serokaniya bingehî ya îlhama Fegiyê Teyran, çirokên folklorî yên cûr bi cûr yên ku edeba zargotina xelkê Kurd e. Di bingeh da ji edeb û netewên rojhelata navîn kar li ser hevdû kiriye û çiroka vê mijarê yadîgara hemû netewên din jî têda ye. Eger em bala xwe bidin li edeba yeke bi taybetî “Mekrî (naz) jinan” ev bazina mezintir dibe û hemû edeba cîhanê digire ku “jin” li dû mêran digere nek be-revajê... Belgeyekî rojhelatî jî ji ber vê, bingeha dirustbûna çirokên “*Hezar û yek şev*”e. Gava şehryar pêhesiya xizana wî ne tenê leşê xwe pêşkêşî xizmetkaran dike, belkî pêşkêşî wan xizmetkaran jî dike ku kole û zencî bû. Êdî ev dibe sedema vê yekê, ku çêkiriya hemû rojê jinekê tîne bi gel wê karê xwe dike û wê di kuje heta ? Peyda dibe û ciwanên welêt ji vê keresatê rizgar dike. Belgeyekî rojavayî jî eve di sedsala 14’an de di “*Dikamîran*” berhema nivîsevanê Itali Gisvanî Baccassic (1313-1375) de tê dîtin.

SEROKANÎ Û JÊRENOT

1- Dîwana Feqiyê Teyran, komkirina Seîd Dereşî û pêzanî Elîxan, Şexda 1989.

2- Girîngtirîn textên folklorî yên Zembîlfiroşê ku hatine belavkirin evin:

a) - Socin di sala 1870’ê de li Kurdîstana Osmanî tekstekî Zembîlfiroş nivîsiye. Ji paşê jî, ji aliyê şagirtêkî wî li Berlîn ve tekstekî din şandin ku ev tekst ji Kurdekî Şamê ve ji bo şagirtê wî hatibû rêkirin. Her du tekst hatine wergerandin li ser zmanê Almanî û hatine belavkirinê: E. Prym, A. Socin, *Kurdische Sammlungen. Die texte SPL...* 1887.

b)- Li sala 1903, Oskarmann tekstekî din yê Zembîlfiroşê li Mahabad nivîsiye, wergerandî ye ji bo Almanî û belavkiriye. Binêrin: O. Mann. *Dei Mundant der dakrî Kurden*, I, Berlîn 1906, s275-284

Beşekî ji vê pirtûkê bi pîtên Arebî ji aliyê “Korî Zanyarî Kurd” (Meccer îlmî kurd-Nivîsevan) ve bi navê “Tuhfey Muzeferîye” hatî belavkirin, Me dîbû bi vî navî bête belavkirinê. Ji ber ku navê pirtûkê Almanî ye, tenê rûpela dawiyê ya bergê yekem ji bo pirozbayîya Oskar Mann bi navê Muzeferedînê şahê Iran ve “Tuhfey Muzeferîye” hatiye navkirin. Lê navê resmî yê kitêbê her navê Almanî ye.

c)- Hugo Makas jî parçeyekî Zembîlfiroşê belavkirî ye di gel wergêra wê ji bo Almanî. Hugo Makas ev parça helbest ji kurdekî Mêrdînê wergirtibû. Binêrin: M. Makas, *Kurdische tekst in Krmanji dîaleste Lenîngrad* 1920, s50-51

d) - Von Lecoq li sala 1903 ‘an sê tekstê folklorî yên Zembîlfiroşê belavkiribû, Binêrin: Albert Von lesoq, *Kurdische texte*, Berlîn, 1903, S19-20, 68,69-77

e) - Hacıyê Cindî jî, tekstekî din yê Zembîlfiroşê belavkiriye. Binêrin “*Folklor Kurmancî*” , Yerîvan 1936. r. 189 -194 (bi pîtên latîni). Ev jî pêwîste bête gotin ku ev teksta wekî ya Mihemed Tefîq wardîye ku wergêrabû li ser zmanê Arebî û belav kiribû. Binêre. Mihemed Tofîq Wardî, qîsîs şîinîye kurdiyê, Bexdad 1965

f)- Emînê Ebdal du tîkstên Zembîlfiroş belavkiriye, Yekem di folklor Kurmancî de (r . 332-337), duyem jî di “*kitêba zmanê Kurmancî bona koma çara*” Yerîvan 1933.r129-134

g) - Li sala 1967, li Hewlêrê Gîw Mukriyanî tekstekî Zembîlfiroşê bi diyalekta Kurmancîya jêrê belav kiriye. 160 rêzên helbestî û di gel pexanên tîkil bûye pêkhatîye. Di nav pirtûka Muk-

riyanî de tekstekî din yê Zembîlfiroşê heye bi diyalekte Kurmanciya jorê li sala 1963'ê hatiye nivîsinê. Guya li sala 1950 ji aliyê Murad Xanê Beyazidî ve hatiye nivîsîn û 512 rêzan pêk hatiye.

h) Ordixanê Celîl û Celîlê Celîl du textên wê yên din belav kirine. Binêrin: Folklorê Kurdî berge I, Mosko 1973, r. 189-197

i) Li sala 1964 Jaklîn Museylyan li Gurcistan û Ermenîstana Sovyet deh tekstên nû kom kiribû û hemû ji belav kiriye. Binêrin Zembîlfiroş, mosko, 1983, r 110-140

3- J. Museylyan, Zembîlfiroş, mosko 1983, r. 7, Eva pêwîste di vê derê de bê gotin ewe ku edeba bajêr di nav Areban de di sedsala dehem da peyda bû. Şêwa meqam, li Ewropa di sedsala sêzdan de peyda bû, di edeba Farsî de di nîva yekem ya sedsala panzdan da payda bû. Di edeba Kurdî da ji edeba bajêr di sedsala 17'an de peyda bû.

4- Serokaniya berê r. 8

5- Armanc çiroka "Hezar û yek şev" e ku jin devrekî mezin heye di dildariyê û hezkirinê de. Ango em dikarin bêjin jina mêrên baş. Bi wê manêye ku mêrên wan başin lê, xwe çavên wan li derin.

6- Li sala 1937 Erebe Şemo tekstekî Zembîlfiroşa Kurdî bi zmanê Rusî amadekir ji bo helbestvanê navdarê Rûs: Dunayêvsky. Naveroka wê kirbû çirokekî helbestî bi zmanê Rûsî: Binêrin: Dahênanên netewên Yekîtîya Sovyet, Elmenax bergê I, Mosko, 1937, r 441-448

Her wesa Cesime Celîl ji çirokekê helbestî bi Kurdîya nû danaye bi navê "Zembîlfiroş" îlaham ji zembîlfiroşa folklorî wergitiye. Binêrin: Roja Min, Yerîvan 1960, r 188-133, Hacıyê Cindî li sala 1947 tekstekî Zembîlfiroşê wergêrabû li ser zmanê Ermenî belav kiriye. Binêrin: Hacıyê Cindî, Folklorê Kurdî, Yerîvan 1947, r 86-89 (bi zmanê Rusî), li sala 1962 tekstekî Zembîlfiroş ku ji aliyê I. Tûkerman ve li sala 1936 hatibû temarkirin bi devê Erebe Şemo ve di gel wergêra bo zmanê Rusî, hate belavkirin. Binêre. Stran û nîşanên Epîkî yên Kurdî, mosko 1962, texta Rusî r 24-28, texta Kurdî r 147-159

7- J. Museylyan, Zembîlfiroş r 17

8- Pirtûka navbirî, r. 20

9- Pirtûka navbirî r. 21

10- Niha emê teksta temam ya Zembîlfiroşa Feqîyê Teyran belav bikin. Ev texta me ji encama hevberkirina di navbera hemû textên destnîvîs yên pirtûkxana giştî ya Lenîngrad û textên paqijkirî yên Jaklîn Museylyan da hatiye holê. Hê ji gotinê yê paqijkirina Museylyan ji ber bi rênivîsa kevn hatiye nivîsîn. Textên me ji bi rênivîsa nû hatine nivîsîn û ew peyvên ku me rast dizanin, me ew nivîsîne.

11- Ya delil û kazirin: Ev belgeya haziran

12- Siyanet

13- Zelalet: reziltî

14- Zulmet: Farîtî

15- Zulmet: Zordarî

16- Supasiya bêsinor ji bo hevalê birêz Ewrahman paşa ku tekste Zembîlfiroş di bin çav de derbaskir û ji hinek şaşiyên rênivîsê û fonetîkî rizgar kir. Ev ji tişteki aşkere ye ku şarezabûna Kak Ewrahman Paşa li ser diyalekte Kurmanciya Jorê ciyê gumanê nîne.

Huner û Nexş û Kolana Kurdî*

ABDURREQÎB YÛSIF
Wergêr: M.XALID SADINÎ

Nexşkarî yek e ji wan hûneran, ku mirovî ji kevin pûte pêdaye û yek e ji nişanên bajarvaniyê û pêşkevtinê. Di Kurdistanê de hûnerê nexşê bi hêz û ciwan hebûye. Niha jî dê binî li ser beran, daran, kêçê û tiştên kanzayî li nav xanî, koçik, telar û û'rusên dergeh û penceran û sindoqên darî de. Em şiyayin bi egera zivirîna çend salan di bajarên me de û bi egera pîremêran hinek ji neqaşên hûnermend û destkiryan binasin, wek Gul Mihemedê Sineyî ku nexşek ciwan di xaniyan de cih hêlaye li bajarê Suleymaniyê. Îsmailê Sineyî û Elî Ekberê birayê wî nexşek gelek ciwan li Hewlêrê bi cih hêlayine. Pitir ji wan xaniyên nexşdarên di filmên şanyoyên hewlêrê de dibînin, destkirên van hûnermendan e digel Neqaş Tobyayê Soryanî û Neqaş Eliyê Kerkûkî, hûnerê bilind di hindek xaniyên Koysincaq de bi cih hêlayine.

Necarên hûnermend wek Hosta Elî, Can Weysê Sineyî û Hosta Mihemedê Ebdullah Sorê Suleymanî, Hosta Izzet Îsmailê Kerkûkî, Hosta Mistoyê Hewlêrî, Hosta Bekirê kurê Karê, nexşên hûnerî bi cih hêlayine. Herwesa Îbrahîm Ked Qisro, Hosta loli Şêxo Zirokî û Mîmar Bar Meqdûsî Hena nexşek bilind bi cih hêlayine, ji berê xanên bajarê Mîdyatiyan li wîlayeta Mêrdînê. Bajarê Sine (Senendec) mezintirîn bajarê hûnerê ye di Kurdistanê de. Neqaşên hûnermendên hûnerê nexşê bilind û cih helayine di xanî û koşkên Sine de, wek Qesra Asaf E'zem û Qesra Nacmal. Hunerê foseyfisayî yê Şûteyî û di hûnerê dartiraşî û mîmarî de sîneyan destek bala hebûye û ev rengê hûnerê gihande Kurdistana Başûrî. Lê mixabin heta niha kesek ji ronakbîrên Sine di bara vî hûnerî de nenivîsaye. Ji ber hindê kesekê ji nivîser û rewşenbîrên me carekê serenc nedaye vî hûnerî. Wênekê van tiştan ne girtiye û gotarek derbara wan belav nekiriye, eve jî nişana paşkevîna hûner û bajarvaniyê ye. Wêyek di nav xelkê ve belav nebûye û bihayê vî hûnerî nezaniye. Êdî ketine renîn û suwaxkirina nexşên gêça li ser dîwarên xaniyan. Dibit wê di kevin de bûyin û modêla wan nemaye. Her wesa şikandin û havêtina urus û pencerên

---

* Ev nivîs ji Kovara "Dengê Me" (1985-Dihok) Hejmar 2 hatiye wergirtin.

reng-reng û sindoqên darê nexşkiri û firota qap, kel û pelên nexîşdar. Germava Soret li Suleymaniyê mîna muzexaneka bi biha bû, li ser dîwar û kombeta wê wêneyên hûnerê ciwan kolabûn, mîna wêneyên palewan Rustem û Zorab û dêw û jin û ejderha ask, şêr, piling, hirç, rovi û miçe heywan û tewelên di ji li sedê nozdê de. Tev bi saxlemî mabûn heta di wan salên borî de. Kirêdarekî hemî bi renîn û suaxkirinê ji nêv birin. Heta di van çend mangan de jineka kirêdar xaniyê Ebdulkerîmê E'lekî ev urusa ciwana bi şûşên reng-reng û bi rengê nexşên endazerî dirûst kirin 80-100 sala berî niha, her wesa pencerên reng reng tev înan der û şikandin û şûnwar ji nemaye. Li şûna wan camxanan pencerên şûşa adî çêkirine. Bi rastî ev xusariyeteke mezin e, bi hezaran ji bihayê wan tiştan temam nedibû li xaneka. Dîsa hewza avê lê ye, wek min zanî min pêkol kir, belkî parçên wê peyda bikim lê mixabin gotin parçe ji nemaye. Xaniyê Emîn Axayê Şair li Koysinceqê mîna behs dikin muzexanek hûnerê nexşe gêçî û mermerî bûye. Lê herifand û kire gracê pîskelet. Qesra mela Efendî li badawa li Hewlêrê ku Simayilê Sineyî Hosta, neqaş û avaker bû di sala 1911 de, axiftina ser zarê xelkê bû di ciwanîyê de, lê mixabin xizm û kes û karên wî hind xem jê nexar lewra di sala 1963 de ji navçû, herifit.

Lê di vî berî hingê di sala 1958 de destekê paşkeftî ji layê hizirkirinê ve dijminên keleporî bûn, hêriş birine ser qesra Mela Efendî. Ya hêjî gotine yê bêjin ku mirovek bircuwazî bû pirtûkxana wî ji tev talan kir û ew darên nexşkiri yên bi destê Hosta Mistoyê hûnermend hatibûn çêkirin, tev têkdan. Hakimê siyasî yê Îngilîzî li Hewlêrê "Hî" îşareta kiriye wan tişt û miştên nexşkiri yên qesrê di rûpelê 212 di pirtûka xwe de "*Sîtan fi Kurdistan*"

Seyda nasih Heyderî, Pîremêrek birtîj û şareza bû, çend car bo min digot: Mela Efendî, ji zanatîrîn melayên Kurdistanê bû." Nesax bû ez çûm sera, lê ji ber ku berê xwe dane nexş û nîgaran, min ageh ji Mela Efendî nema, paşê got: "Ez carek di ji çûme cem, dinya payîz bû, ewir bû, hûrik hûrik baran dibarî, dîmenê baranê û dîmenê qesrê hevokek entîke jê peyda bû, Mela Efendî ev hozane bo min xwend:

Nim nimî baran bimîxwuran xwoş est

Rehmetî heq bi gunehkaran xwoş est

Her çende xelkî bi egera nezanîne ziyaneke mezin bi keleporê nexşdarê me da ye, lê di ser hindê re hinekê baş bi saxlemî maye, bi taybetî xaniyên nexşdar tu bihayê wan hew nabit. Wek xaniyê Hacî Se'dî yê tutincî û xaniyên Hacî Ferecê Qasim û Muhemmed Seîd Axayî û Hacî Hesen û Hacî Fettahê Guştnexwar li Suleymaniyê, xaniyê Kake Caf, Resul Axa û xaniyê Hacî Taha û xaniyê Ebdullah begê li Koysinceq, xaniyê Şêx Eliyê Telebanî, Elî Etreçqî ku herdu di sedê nozdê de avakirine. Herwesa xaniyê Mela Qadirê Îmam, Mela Ebdî, Hacî Werdan û hinek xaniyên di; li Kerkûkê Xaniyê Elaulлах Axa, Ridên Sorê Cihû, Hosta Hesenê Sorekî

li Hewlêrê, li rex rûyên kelayê xaniyê Hacı Mustefayê Kitanî ku ji mêrên Behdînan bû li Amêdiyê û dergehêk bi berên neqarê nexşkiriyê gelek girîng heye. Ji yê wî 300-400 salan kevintir nîn e. Di sala 1983 de min ev xanî dît û istimarek pê çekir û di *el-Muessese el-amme li'l-Asar* çinkî xaniyek eserîn e.

Min zanyarî der û bara van tev xaniyan û digel xaniyên dî jî û hinek xan û germav û qeyseriyan dan "M.A.A." bo hindê da bi kirit û ji dest xelkê rizgar bikit. Da ew renga mîmarene û hûnerê wî nexşî bimînit ku zamanek mezin e. Di paşerojê de wê mijarê bas û pirtûkan derbara wan binivîsin û hûnermend jî gelek mifayî jê wergerin.

Bo vê niyazê di zivistana 1980ê min li nek ji hîmdara şunwaran îna Suleymaniyê û Helebçe û Koysinceq û Hewlêrê bo dîtin û wênekirina wan avahiyan nexş li ser. Li du vê pêkola me hîmdara şunawaran biryara kirina du qeyserî û sê germav û xana Mehmûd Axa û çar xanên nexşdar li Koysinceq û Îhsara kevin kirîn herwesa xaniyê Osman Çawîş li Suleymaniyê kirî. Me hêviya heyî van xanên ha bikirin û ger kawdan başbûn her wekî çewa xanên nexşadar ên Kela Hewlêrê û Kerkûkê kirîn ji tevçûnê rizgar kirin, eve jî cihê rêzgirtinê ye bo vê hîmdar, zanistî -ilmî- her wesa Hîmdara Giştî ya Şûnwar û Keleporî Xanên Mehmûd Paşayê Caf li Qiz Er-Rabat (es-S'ediye)

kirîn li ser pêşniyaza min di van çend salan de pitir ji deh gotaran derbara van xaniyên kelaporî digel nexşên wan, di rojnama *el-Îraq* de belav kirin.

PARASTINA TIŞTÊN ENTÎKE

Tiştên entîke wek tiştên nêvmalî wek Tasî şekaze, binbirok, sênî, mencelok, teşt, mesîn, gumgum, destşo, semawer, mencelên mezin ên kelandin a savarê yan çekirina sabûnê û hinek tiştên kanzayî jî mîna kêrik û xenceran taybetî yê nexş li ser heyîn, yan nivisandin çî li bajarên Kurdistanê hatin çekirin mîna bajarê Diyarbekir, Sêrtê, Suleymaniyê, Kerkûkê, Koysinceq û Sine taybetî jî li bajarê Diyarbekirê meşhûr bûye bi sine'etên xwe yê kanzayî, her weza çekirina şûran jî.

Herwesa ew tiştên ji darî hatine çekirin mîna sindoqan, kursiyan, kevçan, kodik, qap û qaçên dî jî yan her yê hatin çekirin bo av vexwarinê, bo lênan û nanopatinê yan şerbik û denkên heziyên ku caran duşav têxistine navê. Herwesa xişlê jinan wek heyase, serpuş, guhar, toqîk (gerden) xirxal bazin û ristik dîsan berik û mehîr û cacim û hwd.

Ev tiştên ha ji kelepor û samanê milletê Kurd in, çî li Kurdistanê hatibin çekirin yan bi rêka bazirganî ve hatibin welatê me. Pêdiviyê ev tiştên entîke biparêzin û nefiroşin, nehêlin ji nav welatê me derkevin, lê mixabin ji ber nezanîn û nebûna bîrokên nû di bara kelepora bajarvaniya kurdî de, xelkê dest avêtin firotina tiştên entîke. Ticarên entîkan ji xelkê musilê, Bexdayê, Besrayê dihatin û lê digeriyan, xelkê sade jî digot: "Ev tiştine wê di kevin bûyin, her şerm e di nev malên me

de bin” da bi bihayek erzan firoşinê û xasime delalên wan bazirganan hebûn û niha jî hene her bo dikirin. Lê eger ev wez’e berdewam bibit, ev samanê mezin di nêv welatê me da namînit.

Di rojavayê de vekolana “dirûse” nexş û rengê çêkirina wan dikin û dibite zanist, ew jî bi navê welatê me li qelem naden. Çinkî be pênas digehit destê Ewrûpiyan bi rêka bazirgan û bazirganiyê.

Ev kurdên tiştên kevin difiroşin, dewrekê xirab dikin berawberî vî samanê me. Ji ber tax bo taxî di bajaran de digerin. Jinkan dixilxilnîn û dibêjinê ev tiştine wê dikevin bûyin û dibê wec in, parek kê m jê werdigirin û ji nêv welatê me derdixin. Lê dewrê me dîroknivîs, nivîser û rewşenbîrên dî çi bûye? Erê me pêkolek kiriye, hişyarekî di nav xelkê peyda bikin..? Heta bihayê tiştên entîke bizanîn û nefiroşin. Erê bi dehan kurên şîr û çîrokê di van bajaran de digêrin bo çi carekê di karêkî de behsê vê meselê û meselên dî ên keleporî nekiriye. Bo çi kurekî derbara vê meselê de nakin. Kombûna bêhtir ji rewşenbîrên kurd bi taybetî ên nû pê digihin li hawîr şîr û çîrok û nivîsarên xelkê biyanî, ku dibite egera ji nêvçûna keleporê bajarvaniya me. Me bivê û nevê berpirsiyariya dîrokê di beramber ji navçûna keleporî dikevit ser milên me. Eger me pêkolek kirbave weşkek di nêv xelkê de belav kirbave derbara keleporê bi seng û bajarvaniya me, xwoşeviya keleporê bav û bapîrên me di dilê xelkê de çandî baye.

Şagirtên navincî û amadeyî kêlên nexişkiriyan goristana Gorê Seywan di çaxê seikirnê de dane berberan şikandin. Her wesa nanpêjan ferî hindê nedibûn van kêlan li goran derêxin û bikin di nêv firnan de. Xasime ruyê nexş û nivîsan li ser bêxine rexê erdê nanî li ser piştê wan biqelînin. Çinkî dizanin ev kêlên kevin ji berê wajeye, li pişt çiyayê Gûje ku bergiriya germê diket û napeqit. Roja 1.6.1983ê ez û Kak Mihemed Şêx Taha Kerkûkî çûyin bo wênegirtina wan kêlan lê ji kêlî û nivêk bêhtir me nedîtîn. Ji wan hind kêlên bêhtir bi destên hostayên Kurd li Suleymaniyê hatin çêkirin. Wek: Hosta Hesênî, Hosta Reşîdî, Hosta Hesênê Fatîma Xezalî, Hosta Hebîb û Hosta Merdaw û bi taybetî di zivistanê de ku karê hostayî kê m dibe.

Eger seydayan dewrekê rewşenbîrane dabaye şagirdan ev karê narewa belkî yê dirindanê bêtore nekiribane di beramber gorên bav û bapîrên xwe, beramber Gorê Seywan ku bûye dîrokek mezin bo bajarê Suleymaniyê, bo milletê me. Ewê gorê dilsozên mîna dîroknivîs Emîn Zekî di nêv de ew goristana navên wê di hozanên çend şairên kurd de hatiye mîna Şêx Nûriyê Şêx Salih Hozan pê heldayîne.

Hosa.. Mixabin kêlên nexişkiriyan goristana minasibê Koysinceq jî bi derdê nezanîn û paşkevîniyê de çû û niha jî dibêjin goristanek gelek rind me hebû piçe wêne di nêv de bûn wênên suwar û xencerî û tiştên dî, xasime nexş û nivîsan li ser kola bûn.

Di sala 1958ê yan ew du salên pey hingê de, hinek kes ketine şikandina wan

kêlên nexîşkîrî. Seyda hebûn şagirdên xwe fêrî şikandina kêlyaya kirin. Go waye gorên burcuwazan, heta gorê Ehmed Axayê Zulal jî di nêv van goristanan de bû. Lê nêzîk gorê Dildar ê Şairê ku tev kes dinasîn wek; Seyda Tahir Ehmed Hozi xwidanê dîroka koye, Seyda Ewnî Kerîm Şareza û Seyda Tahîrê nivîsana kêlê şikandî, gor berze bû û niha jî kes nanasit, eve jî şûna kombetê li ser gorê wî ava bikin. Çînkî di nêv Koysinceq de bi taybetî li cem pîremêran wesa meşhûr bû ku Ehmed Axa ji duwazde suwarên Merwan û ji binemala Zulal Axa ye.

Dibêjin Babaniyan suwarên wî xelat kirin û heryek kire mezinê deverekê û ew jî kire hakimê Koysinceq. (Herwesa muelimekî kelyeka xeznedarekî Babanî ji goristanê îna û êxiste ser devê desxana malê.) Seyda Mesûd Mihemed jî behsê vê kiriyê di nameya xwe de bo min hinartî.

Ev dewletên cihanî çî sermayedar û çî hevpişkî bit, rêzê şûnwar keleporê xwedigirin bihayê wê dizanin. Bo nimûne Sovyêti gorê Teymûr Lengî li bajarê Semerqendê kiriyê cihek siyahî (gerîdeyî. x. y.) Salê bi dehan wêneyên kumbetê wî belav dikin di kovarên xwe de. Erê bo çî gorê vî direndeyê gunehbar ku bi milyonan mirov kuştîye... Bo çî gorê wî têk nedaye û berze nekiriyê? Bo çî hikûmeta Çînî, Sûrha Çînê ewa bi milên hejaran hatî avakirin naherifit, niha şanaziyê pê dibê? Çewan kêlên nivîsaya ku bi serkanên dîrokê dihên hejmartin, herwesa kêlên nexîşkîrî û wênedar ku serkaniyek girîng a hûnerê têkolanê ye. (Fen en-Neht)

Di Kurdistanê de kêlên gelek bi biha hene resmê mirov, teyr, hesp û çekê şerî wek şûr û xenceran û rîman, debance û tivingan yan resmê giyaî û gulên genimî her wekî li bitûn kêlî û hakun heyin. Çînkî deverekî şîst û kalê girîng bû. Mîna çewa di nêv goristana Cezîra Botan de birek kêlên gelek girîng hene, li ser kêlekê çend resmên helkoloî û resmên lendik û zelamek û herwesa sê zelamên di ku destên hevûdu girtine wê dawetê (çakîyê) dikin, xasime bi cilên kurdî ku şal û şapik li ber in. Di jêr wan de resmê marekî û du tawusan e. Di jêr wan de nexşên di hene. Her wesa di ser serê kêliyê resmê tawusekî yan teyreki di heye, lê li ser kêliya di beramber de çend rengên xişlên jinên kurdan e, ku distûrê wî çaxî ê jina kurd diyar dikin.

Kêliyêk di heye layê jêrî resmê sûwarekî rim girîyê bi destekî tiving, di ser wan de resmê tivingekê digel kulindekê barûtê û şûşka tivingê xirçê bijûnkirina tivingê û yan mehsa hespî. Herwesa resmê şaxê heywanek kovî digel tiştên ku nizanîn çî ne. Di hêlek di de resmê du teyrên "saqar" in, ku teyrê revê ye. Di hêlek di de hinek nexş digel du teyrên di, li ser serê kêlyê wêneyê dupîşkî ye. Hosa resmên kêliyê pêk hatine ji jîna miriyan yanî guherîna jiyana wan bikurtî li ser kêlyan diyar kiriyê bi wêne. Tê zanîn ku ev mirove zilamek bi desalet bûye yan bêjin di nêv xelkê de diyar bûye. Suwar çak û zîrek û şoreşker bûye, herdu rengên çekî -kevn û nû- dihilgirit, mîna rim û tivingan. Bi vî belgeyî dê şeyîn bêjin ev mirov di sedê hejdê de jiyaye. Her wesa jî resmên edewatên rava û ji resmên tayrên revê tê za-

nîn, ku wî zilamî gel hez ji ravê (nêçîrê) kiriye û çî heywanê kovî ê çîyan ku bi ti-vingê nêçîrvan diçûyê, resmê çîyan jî kêşaye heryekê ji van kêlyan kevalekê girîngê hûnerê nehtê kurdî li ser e, bi kêmî berî dused salan berî niha hatine çekirin, bi destê hûnermend Feqî Mihemedê Çave Sipliyê Botanî. Her wesa ev kêlye ne cil û berg û rewşê hinek ji jiyana wî çaxî nîşa me dide.

Van kêlyan bi keleporê pir biha dizanîn û pêdivî ye biparêzin û resmên van bigirîn û vekolana li ser bikî da bibit binaxê hûnerê wêneyî û nehtê kurdî.

Digel vekolana her wênêkî ku kiriye di pirtûka destnivîsan de wek wêne Mih-ran kurê Mensûr kurê Mihranî û an Îbnî Errizaz Cezîrî ku du hûnermendên xelkê Kurdistanê ne. Di sedê diwazdê zayînê de yanî berî heşt sed slan berî niha. Xasim Îbnî Errizaz bi mezintirîn endazê mîkanîkî bû di cîhana îslamê de. Di bajarê Suleymaniyê li nêzik serkarêzê muzexanek Etnografya folklorî heye, çaxê xwe Zankoya Suleymaniyê çekiribû.

Hinek biraderên rewşenbîr du kêlên nexşkirî Ranya înane (anîne) wê muzexanê. Her wesa Kak Farûk Hefîd ku mezintirîn dewr hebû di çekirina wê muzexanê de. kêlyek gelek girîng ji Amêdiyê inabû û kêllyek gelek girîng li Amêdiyê heye, nexşên spehî li ser wan hatine kolan digel nivîsan, lê mixabin xelk bihayê wan nizanin û gelek ji wan hatin şikandin û havêtin. Pêdivî ye xirvekeyn di cihek baş de biparêzînin wek Camiya Mezin belkî pêdivî ye muzexanek folklorî li Amêdiyê û Dihok bête çekirin. Min hinek ji wan kêlyan dîtin li îlonê li Camiya Mezin, a Medresa Zubeyr Paşayî bû. Lê mixabin ev xwendegeha girîng ku bi navê Emîrê Behdînî bû, di salên heftîyan de herifand. Bi rastî ziyaneke mezin bû, tim mîna seraya mîrên Behdînan ew jî herifand, dê ew pêdivî wê rova erdî bibin. Bi tenê dergeh maye resmê du ejderha û teyrê Nisir li ser e. Ev dergehe pêk hatiye ji du berên mezin. Bi rastî tiştek entîke ye qumbeta sultan Husênî ku di sedê şazdê de avakiriye. Herwesa qumbetên Rewşena kiça Simayil Paşayî gelek di girîng in. Herdu di heşt kujîne, hinek qumbetên girîngên di hene, belê mixabin mirovên nezan herifandin. (Heta ez karime bê arîkariya kesekê 7500-8000 parçên wênan ji vî keleporî bigrim. Bigire ji bajarê Mendelî heta Ewîle heta bajarê Zaxo.)

BÎREWERÊN PÎRAN

Ji ber hinê ji dîroka me ya nenivîsaye, ewa bi cih maye. Pêdivî ye pûte bi birewerên pîran bidin, ji ber heta niha zanyariyek êkcar gelek li ser singê wan sax maye. Bûyerên salên pêş bîstan de wek salên şerê yekemîn ê cîhanê û salên bîstan û piştî hingê jî baş li bîra me maye. Mişe ji wan pîran pişkdarî di van bûyeran de kiriye. Wek Mela Tahayê Nanevan li Koysinceq ku du salan dilê Urisî bû di şerê yekî cîhanê de. Her wesa Ezîz Axayê Koyî, Namiq Husên Axayê Hemewendî ku çekhilgirê Kerîm Begê Hunermendî bû. Kerîm Fetah Beg, Hacî Elî Rebatî ku jiyê wî hawîr sed û deh (110) salan bû, di bihara 1920ê pişkdarî kiriye di komîna "Jale"

da li senga ku serokên Hemewend û ceparê Zengene û Rebatî û Mîkayilî û Ruxrayî û Şêxên Qeredax tê da pişkdar bûbûn û şerkirina wan digel Îngîlîzî her bo vê armancê bû, ne bo armancek di. Her wekî hinek dîroknivîsan mîna Dr. Kemal Mezher. Terîfa armancê vê şoreşê û tev şoreşên di kiriye. Wek şoreşa Îbrahîm Can Deloyî li Kufri ku her bo vê armancê bû. Herçend di çaxê şoreşa bîstê de bû, armancên van şoreşan kurdîni bûn û cudane ji armanca şoreşa bîstê û pertûka “*Dewr eş-Şe’b el-Kurdîyye fi Sewvetîl Esîrîn*” ya Dr. Kemal Mazhar pertûkek tehrîfî ye. Çi kesan behsê komîna “Jale” nekiriye ku tiştê giring lê mixabin kurd bihayê bîrewerên pîremêran nezaniye, wek rewşenbîrên Ereban dizanin. Wana hin zûtir dest bi vî karî kiriye û niha jî di pîremêran digerin ku zanyariyên derbara şoreşa bîstê jê werdigirin tomarkirina bîr û bawerên wan herçende jî zimanê Kurdî nedizanîn, lê ew hişyarî û çelengiya rewşenbîrên Ereba û tembelî paşkevîna rewşenbîrên Kurd e.

Ez şiyayî me heta niha 117 demhijmêran bi kasêt ji bîrewerên pîremêran tomar bikim, nexasime bi dengê wan li gundan û bajaran ji ber samaneke mezin e, niha jî dê bêxine ser kaxezê û dê belav kin bi rengê pirtûkî

ÇEND AWIREK

1. Ya dest Nivîsan:

Mişe kes hene bîrewerên baş hene û rewşenbîr in, lê mixabin hizra hindê nekirine ya dastên xwe binivîsin da wek pirtûkekî mifayî jê werbigirin û mîna şûnawerkê bi cih bihêlit, pêdiviyê hizra yadest nivîsanê di nêv xwe de belav bikin.

2. Hêş (îhtîsas) nehati:

Ji ber hindê pitir ji keleşorê reng reng wê perîş û belave û nekomkiriye tim roj hinekê ji nav diçit. Me bi dirêjî behs kiriye. Ji ber hindê erke li ser milên tev daner û nivîsan û şair û çiroknivîs û tev rewşenbîran bikevin di komkirina vî keleşorî û pişkdar bibin di rizgarkirina wî de. Hene dibêjin ev e: Îhtîsasê min nîn e, belkî ez dîroknivîs im, şair im ya çiroknivîs im û xwe berpirsiyar neditin ger tev keleşorê kurdî bi deh hezaran wesaiqên kurdî bisojin û ji nêv biçin. Lê gelek di xelet in, çinkî em tev berpirsiyar in di beramber dîrokê de. Belkî eve nişana tembeliyê ye û ne wê xwe zehmet bidin dîroka komkirina keleşorî de.

Erê ger ez û tu vî karî nekin û tev mil bidin çîrokê û şîrê erê kî dê bimînit bo komkirina keleşorê me yê berfireh mîna deryayê. Navên giya yên kurdî, zanyariyan derbara saatên kurdî û mişe babatên di ji ku bi çend kesên çeleng, dilsoz hene, çira kom nakin, xasime çî daîre nîn in bo komkirina wî mîna “Mudîreyel et-teras”. Mesela komkirin û rizgarkirina keleşorî karek ferî ye nabit pas bêxîn. Çinkî yê di nav çûne de ye mîna nesaxekê di ber mirinê de bit. Bêguman divê nojdar pûte bi vî nesaxî bidit ne bo mirinê bihêlit û biçit bo nesaxekê wezê wî baş bit, êşa wî sivik bit. Ca ji ber ziravê keleşorê kurdî di hawîr komkirinê de ye ne di hawîr

“vekolanê” de. em negehiştine qonaxa ihtîsasê (pisporiyê). Divê keleşorê xwe kom bikin. Erê di pey me dihên bo vekolana li ser bikin. Nabit em mijûlên şol û karên xwe yê taybetî bin, çinkî mişê ji wî karê zanistiyê me hindê “forî” nîn e. Dikarin paş bêxin yan jî digel nivîsanên xwe yê taybetî keleşorî kom bikin.

Ji ber vê rastiyê min te’lifâtên xwe wê di rawestandin, “tecmîd” kirin û diwaz-de pirtûkên di nêv temam mayîne. Çinkî ev pirtûkine li ber serûkaniyan te’lif dikim. Yan ku binaxê van zanyariyan di ser û kaniyan de dinivîsayîne û berze nabin. Xetara ji nêv çûne li ser nîn e mîna li ser keleşorê belav heyî. Her demê bit ev zanyariyane di nêv jêderan de li ber destan. Ger niha nebin pirtûk ya piştî deh slên û ya ger ez van mewzuyan bi dumahî neînim, her rojekê hinek kes di wî barî de dê nivîsanê kin, dûr nîn e ji min baştir te’lif bikin. Her tiştêkî belav di nêv pertûk û kovara û rojnaman de û ya di komkirî bin. Di pertûkxana de ji derveyî welatî... eve hatin parastin û bûne milkê me, lê erê nekomkirî jî divê heyamekê demê xwe lê bi mezêxîn û nehêlin ji dest me biçit, çinkî ger ji navçû careka dî sax nabitin wek wesaiqên resimkirina xanî û tevregên tiştên nexiçkirî û tomarkirî. Nojdarî di nêv kurdewarîyê de û dabûnerêt û stêrnas û navê giyayên kurdî û zanyariyan derbara sin’etên kurdî û mişê babetên dî jî.

Divê em kar bikin li pey pêdvîyatî û feratîyê, li pey qonaxan komkirin û rizgar kirina keleşorî, ne li pey bi sanahiya mewzuyan. Ne bo niyazeka bazirganî û “di-oye” yanî bo peydakirina nav û deng, hinek kesan niyaza wan ewe navê wan di rojnamê û ya li radyoyê û ya televîzyonê de diyar bibit êdî berhemî wî çewabit li wî xem nîne. Ez jî dibêjim nav û deng di her demekî de yan bi nisbet hemî kesan û nişana girîngiya kar û xizmeta wî nîn e. Eger ho ba, divê xizmeta Mihemed Elî Kilayî ji xizmeta tev zanayên cîhanê mezintir bit, çinkî nav û dengên wî ji yê hemyan pitir in.

Hinek kesan çend pertûkek danayine û existine bazaran. Her çende karê wan cihê rêzgirtinê ye, belê van kesan pişkdarî ne kiriye di komkirin û rizgarkirina keleşorî de. Ku di dewrek girîng di vî barî de bînin û mişê tiştan rizgar bikin. Belkî karên wan pêkhatine ji veguhaztina zanyariyan ji vê pertûkê û ji wa hebo pertûka xwe û tiştêk nû peyda nekirine. Niha jî ev tovene di berhev nîn in, pêlava wan bi tozê û ya bi kurê bikevit di kolanên gund û bajarên Kurdistanê de bo komkirina keleşorî. We dizanin eger bo bikin wê kesatî ya wan û piçûk dibin xasime di berhev nîn in pere û rencê di van rêkan de bi mezê xin. Belkî van tovê kesan divê her karekê wan di mifa hebin: pare û nan.

Niha hinek ji çîrok nivîsan hest bi girîngiya keleşorî daye û hest dikin ku dîrok dê berpirsyar kit beramber li navçûna keleşorê netewayetî. Hest kirye ku ew rêbaza berê ya leng e ku xwo “ticmîd” û bend kirbû bi tenê di “kela” çîrokê de. Dîsan dibêjin pêdvîyê ji vê tengiyatîyê derkevin bo meydaneka berfireha keleşorê bajarvaniya xwe, bo nimune. Kak Şêrzad Hesenî ku çîroknivîsek baş e, niha mişê rayên xwe guhurîne û di nameka xwe da nivîsabû bo min: “Rast e, em her mijû-

lên şîir û çîrokên e, eve nişana tembelî û kê m mesrefe ye û bi sanahîtir e ji geryan li bajar û gundan bo komkirina kelepôrî.“

Hewesa Kak Salam Memî ku çîroknivîsek dîyar e, niha mil daye komkirina çîrok û efsanên kurdî li ser zarê pîrên gundan û di vî sal û nivê de dibêjit nêzikî 52 çîrok û efsane min komkirine. Lewra ez di wê bawerî da me ku vîyana kelepôrê bajarvanî ya me di dilê mişe kesên di de bêtin çandin. Kelepôr dozek netewayî û bajarvanî ye. Pute dan bi kelepôrê bab û bapîran nişana pêşkevtina bajarvaniya milletî ye. Dozeka girêdaye bi pêla pêşkevtina hizrî û bajaraniya milletî ve. Nimune di pêş sih-çil salan milletên Erebb, Faris û Tirkan pûte bi kelepôrî ne dida niha diroknivîsên mîna Xwedê jê razî Ebbas El Xerayî diçû Îstebolê û bi cumle destnivîsên “Mextutat” bi bihayekê kê m dikirîn, belê niha bi çetin yek mîna wan bikarî, bi tenê yek destnivîs ji namexana Suleymaniyê ku mezintirîn namexana Îstebolê ye “îstînsax” bikirî û yan her bi mikrofilmê namexanê wê ne bikirî.

Pêdvîyê niha bi hinek bîr û hizrên nû û berfireh hêkên mesela kelepôrî û hinek tayên di bînin pêş ku ji berî niha ronakbîrên kurd bîr lê nekîr ye. Wek divê gotarê de dihêt dîtin, da bibit seretayek “xandegha nû ya kelepôrê” kurdî.

3- Karkirin li dû pêdvîyatê:

4- Guherina nivîsanên biyaniyan:

Niha mişe kesan mil dayine wergêrana nivîsanên welatên biyanî bo ser zimanê kurdî, çî gotar çî pertuk ku pitir jê di berî niha de xwendevanê kurd van nivîsanên bi Erebbî (Farisî, Tirkî û zimanên din. w.) dixwînin. Ji ber hindê pêdvî nakit ew nivîser demê xwe yê zêrîn bi mezêxin, bi wergêranê ve xasime em di qonaxa komkirina kelepôrî dayine. Ev guherîna wa bûye nesaxiyek bo bizava rewşenbiriya kurdî. Ev kare jî %80ê bo niyazeka bazarganî ye. Çînkî her zu kovar, rojname û dam û dazgehên rewşenbiriya me wan wergêra bo çap dikin pere jî dikevin dest û tiştên resenên kurdî li cihê xwe dimînin. Mişe ji wan kesan jî mirovên tembel in hez ji saxkirina kelepôrî nake. Ev tovê kesêna şarezayî di dirok û kelepôrê kurdî de nîn e.

Pute dan bi vî rengê wergêranê xwe mijûl kirin bi nivîsanên biyanî bave zîyanê digehînit giyanê behs û vekolan û mereqa saxkirina kelepôrî di nêv hinek rewşenbîran de, hineka fêrî tembeliyê dikin.

Min ev ziyane (wek belavkirina ruha ticarî şûna giyanê zanistî) bi dirêjahî “Dar es-Seqafe ve-n-Nesr el Kurdîyye”, nivîsa dirok 16. 6. 1981 ê. Her wesa bo kurdê şîir û çîrokê jî min nivîsa ku li havîna 1983 ê li Hewlêrê gêra.

Li dumahiyê hîvîdar im, gencên me yê ronakbîrî dest bavêjin xirvekirina kelepôrê kurdî bi şewek Şoreşgerane. ■

Kalê Rind

LOKMAN POLAT

Min romana Mehmed Uzun a bi navê “Mirina Kalekî Rind” 10 sal berê, wextaku nûh derketibû xwend. Niha li ser wê xwendina min de 10 sal bûrî û ez vê romanê carekî din dixwînim. Wexta ku min wê demê vê romanê xwend, ez bi edebiyatê û karê kulturî re pir mijul nedibûm. Di wê demê de ez bi siyasetê ve heşir - neşir bûm. Min di kovara “Hêviya Gel” de her tim nivîsên siyasî dinivîsand. Min bi du - sê îmzeyên cuda dinivîsand. 44 hejmarên kovara “Hêviya Gel” derketin û ji 50’yî zêdetir nivîs û meqaleyên min tê de hatin weşandinê. Ji wan nivîsan tenê 1 nivîsek kulturî, literaturî bû. Ew nivîs jî li ser romanek klasîk ya nivîskarekî Rusî bû.

Ez wek 10 sal berê nînim. Niha ez bi edebiyatê re heşir û neşir im. Bi kar û xebata çandî, edebî re mijul dibin. Xwendina min ya cara duyem jî bo min gelek baş bû. Wexta 10 sal berê min vê romanê xwend li ser min tu tesîrek nekir. Wê demê min li romanê û nivîskare romanê bi çavekî din dinêriyan. Ew dem ez sosyalistekî doxmatîk bûm û li gorî min jî nivîskare romanê rewşenbîrekî burjuvaziya biçûk bû. Romana wî û dîtînen di romanê de jî li gorî min xewn û xeyalên burjuvaziya biçûk bû. Wê demê em “Bilîmsel Sosyalîst” bûn û me dîtînen derî xwe xelît didîtin, biçûk didîtin. Yanî bi kurtahî min wê demê romanê neecibandibû û min utopya, fentezî û romantîzma di romanê de wek hezeyana felsefîk ya rewşenbîrekî burjuvaziya biçûk didîtin.

Helbet mirov her digehure. Tu kes wek xwe namîne. Ji xwe li gor zagonên dîyalektîkê jî mirov û hemû tiştên heyî di nav pêvajoyê de têne guhartin. Di vê pêvajoya 10 salan de ez jî gelek hatim guhertin. Li gor doh, îro ez hîn pêştatir im. Nirxandina min ya li ser bûyeran, analîzên min yê li ser berhemana îro hîn objektîftir e. Têgihîştina min ya li ser berhemên edebî jî wê demê baştir e. Nirxandinên ku îro ez li ser berhemên edebî dikim bi naveroka xwe analîzên dewlemend in. Ji alî xwendevanan têne ecibandin. Doh, di wê dema berê de ez nikaribûm van analîzan binivîsim. Guhartin, xwe nûhkirin her tim mirov pêşve dibe.

Niha em bèn ser romanê. “*Mirina Kalekî Rind*” romana *Mehmed Uzun* ya du-
yem e. Roman di nav weşanên “*Orfeus*” de hatiye weşandin. Roman 135 rûpel e.
Bergê romanê rengîn e û gelek spehî ye. Di wêneya li ser bergê romanê de, wêneya
ya Kalê rind ê filozof û wêneya xortê ciwan Serdar Azad heye. Roman ne tenê ji
Kalekî rind re, ji gelek Kalên rind yên Kurd re; her wekî Osman Sebri, Cîgerxwîn,
Hesen Hişyar, Feqî Husên, Şêx Îzeddîn Huseynî re hatiye îthaf kirin.

“*Mirina Kalekî Rind*” romanek felsefî ye. Di vê romanê de tîrêjên herikandi-
nên edebiyata cihanê heye. Di vê romanê de Futurîzm û surrealîzm heye. Di ro-
manê de utopya, fentezî û romantîzmek xurt heye. Kalo Filozofekî zanîst, Serdar
Azad jî şoreşgerekî romantîk e. Di Filozofîya Kalo de rûpelên dîroka Kurdistanê
hene, nîrxandinên rastî yên civakî hene, gotin û hevokên balkêş hene, Filozofîye-
kî rengdîrokî heye, hîs û ramanên edebî yên dewlemend hene, di şoreşgeriya Ser-
dar Azad de hîs û ramênên baş, daxwazên pîroz hene. Di vê romanê de sirgûnî û
hesret heye.

Lehengê romanê serdar Azad tixûp - sînor- li pey xwe dihêle û diçe bin xetê.
Wek ku di gotinên pêşyan de dibêjin; ew berê xwe dide oxirê û piştî xwe dide fe-
lekê. Di jiyana Serdar Azad de rûpeleke nû vedibe. Lewra ew welatê xwe terk dike
û paşê diçe cihê ku derya û aso bi hev re dibin yek, diçe Swêdê.

Di binê xetê de, di gundek de Serdar Azad û kalê rind hevûdu dinasin. Bi hev-
re li ser gelek tiştan diaxifin, munaqêşe dikin. Kalê rind, li ser şerê cihanê a duyem
nîrxandinên gelek balkêş dîke. Ew bi xwe wê demê jiyaye. Di wê demê de jan û êş
heye. Evîn, dilovanî, ziman û însaniyet hatiye qetilkirin.

Serdar Azad, ku romannivîser *Mehmed Uzun* bi xwe ye, wexta derbasê bin xe-
tê dibe ew û hevalê ku pê re ye diçin gundekî piçûk. Dibin mêvanê şivên. Roman-
nivîser *Mehmed Uzun* gelek baş, bi şêweya tîr û tije edebî taswîra gund û mala Şi-
vên dîke. Ew şev li wir radizin, wexta ku serê sibê radibin, dengê bilura kalê rind
tê dikeve gohê wan. Nivîskar *Mehmed Uzun* li ser dengê bilurê taswîrek wisan di-
ke ku ruh û giyanê mirovan dişad dîke. Xwe digihîne kûrahiya ruhê mirov û mi-
rov sermest dîke.

Nivîskar di romanê de cihê ku behsa Hehecikan dîke, gelek bala min kişand.
Min bire dema min a piçûkahiye. Jiyana me Kurdan, xaniyên me, malên me Kur-
dan wekhev in. Hehecikên me jî hebûn. Di mala me da jî Hehecikan hêlîn çê-
kiribûn. Di xwendina min ya yekem de van rûpelên ku behsa Hehecikan têt ki-
rin qet bala min nekişandibû. Niha di xwendina min a cara duyem de pir bala
min kişand, min bir piçûkahiya min. Û min di xwe de gelek hîs kir, ku min çiqas
bêriya mala xwe ya li welêt, mala xwe ya ku ez tê de mezin bûbûm kiriye. Hesre-
ta welêt, hesreta dilê min pêl da.

Kalê rind mirovek gelek bi tecrube û zana bû. Bi peyvên filozofî dipeyiviya.
Dema ku Serdar azad û kalo bi hev re dipeyivin, kalo jê pirs dîke ku ew çawan ji

sînor derbas bûbûn. Serdar azad bersîv dida pê û dibêje; “ez pir tirsîyam.” Li ser van gotinên Serdar Azad, kalo weha dibêje: “Na, na... Hûn divê neheqî li xwe nekin. Eger hûn xurt û jîr nebûna û we ev xurtiya xwe nîşan neda, hingê hûn dê ev çend netirsîyana jî. Ma tirs çî ye? Ma tirs dikare bê xurtiyê hebe? Tirs xwişka xurtiyê ye. Herweha hûn divê ji bîr nekin, jiyana me, der û dorên me bi tirs û xurtiyeke nedîtî hatiye girtin û pêçandin. Em, însanên vî welatê di navbera tirs û xurtiyê de diçin û tîn.”

Ev gotinên kalê rind di dil û mejiyê mirov de pêl didin, gelek bala mirov dikşînin. Gotinên weha, wek ku nivîskarê romanê jî dibêje; gotinên bi heyecan in, bi sihêr in.

Serdar Azad ji kalê rind re behsa stanbolê û bajarên mezin dike. Nirxandina kalo ya li ser Stanbolê ji bo hemû bajarên metropol yê Tirkîyê rastiyê tîne zimên. Kalê rind weha dibêje: “Ez bawer dikim ku ew der jî gelek xirab bûne. Ew der jî niha bûne wekî koxa mirîşkan; însan hevûdu dixwin û diperçiqînin û tê de nefes nayê girtin. Ez bawer dikim, niha li wan deran bîhn li însanan diçike.”

Serdar Azad wexta ku bi kalê rind re diaxife, di peyivandina wî de derdixe ku kalo ji wê derê -Kurdê ji Kurdistana başûrê piçûk- nîn e. Ji kalo pirs dike ku ew ji ko ye? Kalo jê re dibêje ez ji vir im. Ez însanê vê axê me. Dema ku Serdar Azad ji kalo xatir dixwaze ku hendî birêkeve biçê -ji gund biçê bajêr-, kalo jê re dibêje : “Ji reh û riç, ax û zimanê xwe vemeqete. Ew, di nav vê jiyana nexweş û neçar de kaniyên kêfxweşiya me ne.”

Gotinên kalo gotinên gelek girîng û bi mane ne. Ez dixwazim bi van gotinên wî yê feylezofî, filozofîya kalo derxim pêş.

Serdar azad ji kalo xatir dixwaze, ji gund derdikeve û bi hevalê xwe re diçe bajêr. Ji wir jî diçe Stockholmê. Di Stockholmê de jiyana wî ya sirgûnîyê dest pê dike.

Ev roman; “*Mirina Kalekî rind*” di alîkî de jî romana sirgûnîyê, xerîbîyê û hesretê ye. Serdar Azad diçe Stockholmê û li wir, di warê xwe yê sirgûnîyê de wek her kesên sirgûnkirî di serî de tenêti û xerîbî dikşîne. Bêriya axa bav û kalên xwe dike. Îlham tê pê û dest bi nivîsîna helbestan dike. Li Stockholmê Serdar Azad dibe Ferzende Baran û bi vê nasnavê helbestên Hêvî, Hesret û azadiyê dinivîse.

Serdar Azad di warê xwe yê sirgûnîyê de, di pêvajoya jiyana demê de gelek mirov nas dike, bi gelek re dibe heval. Bi jinên spehî yê gelek rind re dibe dost û ji wan re behsa kalê rind dike. Serdar Azad ji wan jinên bedew yê rind û yê porzer re dibêje: “Min li ser riya xwe kalekî rîspî û ecêp dît. Ez gelek meraq dikim ka ew çî kes bû.”

Serdar Azad li Stockholmê çend car kalê rind di xewna xwe de dibîne. Ew vê romana xwe û kalê rind jî di Stockholmê de dinivîse. Di destpêka romanê de behsa xewnên xwe dike ku çawan kalê rind de xewna xwe de ditiye.

Serdar Azad di jiyana xwe ya nûh ya sirgûnîyê de hem gelek zehmetî dibîne û hem jî gelek tiştên nû fêr dibe. Di vê demê kalê rind her tim di bîra Serdar azad de ye. Ew wî qet ji bîr nake. Tim di heşê wî de ye. Di navberê de du sal derbas di- be. Piştî du salan Serdar azad diçe serlêdana kalo û wî dibîne.

Serdar Azad diçe gundê kalo. Kalo, ku çavên wî kor e, bi dengê Serdar Azad wî nas dike. Serdar Azad di serî de ji wan re behsa Swêdê dike. Behsa nakokîyên jiya- nê dike. Kaloyê rind jî van gotinên pir bi mane dibêje: “Ax û welatên xerîb çiqas baş û xweş dibin bila bibin, însan nikare her li wan deran bimîne û bihewe. Însan nikare rehên xwe berde bin axên xerîb.” Dibînin, çiqas gotinên xweş û rast in ku ji devê kalo derdikevin.

Min got ez dixwazim di vê analîza xwe de filozofîya kalo derxim pêş. Nirxan- dinên kalo yên di gelek waran de nirxandinên filozofîk in. Nirxandina kalo ya li ser gundiyan jî nirxandinek gelek girîng e. Mirovê ku gundiyan ji nêz ve baş nas neke, nikare vê nirxandinê bike. Binêrin kalo ji bo gundiyan çi dibêje: “Gundi... yanê em... em însanên rehet in. Em di nav tebîetê de ne, têkiliya me bi tebîetê re pir xurt e. Heye ku ji ber vê yekê be, em li gor daxwaziya dilê xwe radibin û rûdi- nin. Em her tiştî; rindî, xirabî, dostî, dijminî, evîn û evindariyê... her tiştî li gor ku em hîn bûne, li gor ku em pê dizanin, dibêjin, dijîn û li ser dipeyivin. Pîvanên me jî li gor me ne. Ez nabêjim ku yên me ji yên komik û civatên din çêtir yan jî xi- rabtir in. Lê pîvanên me li gor me û civata me ne û em li gor wan radibin û rûdi- nin. Mêvanbûn, mêvanezimandin, xwedanmêvanî ji bo me tiştên pir û pir mu- hîm in. Em gelek ehmiyet didin vê tiştê. Tu dizanî... li ser vê yekê gelek stran û dastanên me jî hene. Ew stran û dastanên ku behsa mîr û serekeşîrên mêvanper- wer dikin. Mîr û serekeşîr -ji bo ku mêvanên xwe nedin destê dijmin- xwe didin kuştin...”

Serdar Azad dixwaze stran, dastan û çîrokên kevn berhev bike. Ew vê daxwa- ziya xwe ji kalo re dibêje. Kalo pêşî dibêje: “Ew tiştên ku tu behs dikî, ewçend pir in ku xebateke weha dikare çend umir kuta bike...” Paşê jî kalo soz dide pê ku ew dê alîkariya wî bike. Û kalo di vê hêlê de gelek alîkariya Serdar Azad dike. Serdar Azad dilê xwe bi peyvên kalo yên kevn û efsanewî diniqîşîne. Kalo jî her diaxife, qal dike û di nav cîhana peyvên rengîn de dimeşe.

Serdar Azad ew şev di gund de, di mala Şivên de dimîne. Roja din dîsa diçe cem kalo. Ew û kalo dest bi sohbetê dikin. Kalo jê re behsa xewna xwe ya ku şeva çûyî dîtiye, dike. Xewna kalo xewnek bi mane ye. Li ser xewn û xeyalan kalo nir- xandinên zanistî dike. Ew weha dibêje: “Ez, ji mêj ve ye, her bawer dikim ku xewn û xeyal tahmeke xweş didin jiyane. Bi baweriya min jiyaneke bêxewn weke kahni- ya avmîçîqî ye...” Kalo bi van gotinên xwe xewn û rastiya jiyane tîne zimên.

Serdar Azad û kalê rind, rojê 4 - 5 saet li ser çîrok û dastanan dixebitin. Kalo çîrok û dastanên ku zane dibêje û Serdar Azad jî hem dinivîse û hem jî dengê ka-

lo dikşine kasetan. Kalo ji Serdar Azad re behsa jiyân û helbestên Mellayê Cizîrî dike. Serdar Azad di wê demê de baş ji Mellayê Cizîrî hayidar nîne.

Serdar Azad hefteyek di gund de dimîne. Roja dawî ku dê hendî biçe, ji kalo re dibêje: “Êdî min çûyîn divê. Ev bûn çend roj ku em bi hev re ne. Lê te di derheqê xwe de tu tişt negot. Eger min bikaribûya te -hinek bûya ji- binasiya, ez dê kêfxweş bûbûma.” Li ser van gotinên Serdar Azad, kalo weha bersîva wî dide: “Belê, eşkere ye ku tu dil dikî bizanibî ka ez kî me û ji kû hatime. Ev meraq, meraqêqî bêmane û bêkêr e. Tu bê sebeb tiştên weha meraq dikî. Qet, bi rastî jî qet ne muhîm e ka ez kî me û ji kû hatime. Herweha qet ne muhîm e ka tu kî yî û ji kû hatiyî,.. Şivan jî û yên din jî... Em însan in, tu têdigihêyî, em însan in. Em bîr nabin ku em ji bo jîn û jiyînê hatine dinê. Meraq, ev meraqê ku em qet nikarin jê bifilitin, aha vê yekê bi me dide jibîrkirin. Meraq, guman, şik, nerehetî, weswese, endîşe, jîna bi lez û bez û bi hezaran, bi sedhezaran qise û kelîme... Aha ev tişt in ku em dîl xistine. Lê mixabin, hezar mixabin ku em, însan jî dîlitiyê qebûl dikin. De baş e, havilê vê yekê çi dibe? Tirs, qahr, berberî, keser û westîn... Însan, însaniyetî ji ber van tiştan diweste... Îsanetî diweste...”

Li ser van gotinên kalo, hendî Serdar azad tiştekan jê re nabêje û xatir jê dixwaze ku biçe. Serdar Azad wexta jê xatir dixwaze, jê re dibêje ku; ew dê dîsan were serlêdana kalo. Dema ku Serdar Azad li ser birêketinê ye, kalo jê dipirse, dibêje : “Tu dizanî Rindî kî ne û edet û toreyên wan çi ne?”. Serdar Azad nizane Rindî kî ne. Ev cara pêşîne ku navê Rindîyan dibihîse.

Serdar Azad lê dixe diçe Stockholmê. Li Stockholmê dest pê dike li ser Melayê Cizîrî û Rindîyan agahî berhev dike. Ew li ser Melayê Cizîrî bi hêsanî agahî peyda dike. Lê li ser Rindîyan agahî peydakirin ne hêsan e. Erê Rindî kî bûn? Serdar Azad li ser Rindîyan lêdikole. Lêgerîn dike, ji gelek nas û dostan pirs dike ku Rindî kî ne. Lê di vê lêgerîna xwe de - di demek dûr û dirêj de- tu encamek nagire. Rojek ji Serdar Azad re nameyek ji Tahrânê tê. Hozanekî Kurd jê re ev name şiyandiye. Hozanê Kurd pê hesiyaye ku Serdar Azad li ser Rindîyan lêgerîn dike. Loma wî vê nameyê şiyandiye û di nameya xwe de behsa Rindîyan dike. Bi vê nameyê ve Rindî û mesela wan derdikeve ronahiyê. Serdar Azad ji nameyê edet, tore û şexsiyeta Rindîyan fêr dibe û digihîşe wê encamê ku kalo jî Rindî ye, felsefeya Rindîyan diparêze.

Piştî salekî, Serdar Azad dîsa diçe cem kalo. Ji bo hatina Serdar Azad gelek keyfa kalo tê. Bi hev re diaxifin. Kalo li ser tebîetê-xwezayê, natûrê- û xweşiyên wê gotinên filozofane dibêje. Kalo pîrozîya axê weha dinirxîne: “Çavên min nabînin, lê ez pir baş pê dihesim ka tebîet çawan ji nû ve vedije. Ez vê yekê dijîm. Tu dizanî, ji axê xweştir, rindtir û miqedestir tu tişt tune. Ez pir jê hez dikim... Ez ji axa mader û tiştên ku jê dizên, pir hez dikim. Belê, dîsan wext, wexta hişinbûna xweşiyana e. Wext dîsan avis e. Wext, dîsan wexta li bin darê rûniştinê ye...”

Serdar Azad ji kalê rind re nameya ku ji Tahrânê jê re hatibû dixwîne. Kalo bi dil û can gohdariya nameyê dike. Di nameyê de li ser Rindîyan gelek agahdarî hene. Felsefeya Rindîyan, Nêrîn û ramanên wan, gelek balkêş in. Di nêrînên wan de ramanên filozofîtiyê hene. Ew bi ramanên xwe wek bîrewer û filozofan in. Bi firehî û kûrî li ser jiyane diramin.

Serdar Azad di gund çend roj dimîne. Ew û kalo bi hev re sohbetên xweş dikin. Rojek Serdar azad ji kalo re dibêje : “Ez niha dizanim ka hûn Rindî kî ne. Serdar Azad ji kalo re dîsa bi kurta hî behsa nameyê û behsa edet, tore û felsefeya wan dike. Kalo dikene, dilşad dibe. Kalo diyar dike ku ew xwediyê nameyê, helbestvanê Kurd ji berê de nas dike. Serdar Azad di çûyîna xwe ya vê carê de li gund, li cem kalo sê hefte dimîne. Di wan sê hefteyan de Serdar Azad fêr dibe ku kalo ji Diyarbekirê -Amedê- ye. Kalo li Diyarbekirê tê dinê. Li Stanbol û Kahîrê dibistana edebiyat û ziman dixwîne. Ew bi tirkî, farisî û erebî dizane, û edebiyata wan ji nêzîk ve dinase. Kalo çûye gelek welatan, li wan deran maye. Kalo çûye Ewropayê jî. Li Yunanîstanê, li Venedîkê maye. Û piştî ger û mayîna li gelek welatan kalo dizivire Kurdistana başûrê biçûk û di vî gundî de bi çih û war dibe. Umrê -temenê- xwe di gund de derbas dike. Di vî gundî de kor dibe.

Serdar Azad gelek meraq dike ku kalo çawan bûbû Rindî û çima bûbû? Ew vê پرسê ji kalo dike. Kalo “ev mesele durr û dirêje” dibêje û paşê vê meselê ji Serdar Azad re behs dike.

Serdar Azad piştî sê hefteyan ji wir tê Swêdê. Lê ew dil dike ku carek din jî biçe serlêdana kalo. Serdar Azad li ser dastaneke kevn dixebite û ji bo vê jî alikariya kalo pêwîst e.

Piştî saleke Serdar Azad diçe gund. Lê, kalo sax-zindî- nebû, miribû. Du hefte berî ku Serdar Azad biçe gund, kalo vefat dike. Gundîyan ew li gor daxwaziya wî, li bin darê veşartine. Gora kalo dibe ziyaretgeh û kalê rind jî dibe ezîz.

Romana “*Mirina Kalekî Rind*” romanek xweş e. Romannivîser Mehmed Uzun bi vê romana xwe ya felsefî zimanê Kurdî gelek dewlemend kiriye. ■

Însan û Dîn

ABDURRAHMAN UÇAMAN

Em vî dibînin ku însan ji bo dîn zemîn e. Gelo însan dîn ji bo xwe çi dibîne? Gelo jibo wî çandek (kultur) e? Xemlekî ye? Sûxrekî ye? Dezgehekî ye? Sîperekî ye? Dilgiretinekî (teselî) ye? Yan jî îhtiyaciyeke tabîî (xwezayî) ye? Eger em vî tiştî ji tevî însanên serwext bipirsîn, ew jî di bersiva me de ji tu tişteki venekişin û netirsîn, gelo ji van heft nûqtan, her yek di sedî de dê para we çend tene bikeve?

Eger em vê pirskirina xwe di nava dîroka (tarîxa) beşer da raxin, yanî em vê pirsê ji însanê çar hezar sal berê bipirsîn û pêda werin ji van însanê îroyîn (1994) jî bipirsîn, dawiyê jî em xwe berdîna nawisa (tûnela) zemanê hatî û bi tenê em çar sed sal pêş da herin, yanî em vê pirsê ji wan însanên ku ew di sala (2394) da, di cîyê me yê îroyîn da ne, bikin.... Piştî ku em wan bersivan (welam-cewab) bînin ber hev, gelo wê gavê dê belî nebe ku dîn ji bo însan çi ye?... Hela piştî ku em piçûkiya xwe bi bîr bînin û bi îro ra bipîvin, yanî gelek ji wan tiştên ku ji îro ra sî sal berê bi bîr hanîn û di bîr da derbaskirina wan, (bi dîtina van însanên derûdor e), sûc û gunehekî pîrr giran dihatin dîtin, evro em ewan tiştan bi serbestî bi wan merivan ra mijûl dibin.

Ez dibêjim ku ev tevlihevî û hevnegirtin ji hevnegirtinê dîtinên însanan in, yanî her însan, dîn bi qabiliyet û dîtina xwe dipêve. Materyalist û diyalektîkçi jî wekî dîndaran, bi dîtin û qabiliyeta xwe, madde û têkoşîna (cedel) wê digevîzînin. Ji ber neyekîti û hevnegirtina dîtin û qabiliyeta wan herdu nîfşê însanan, ew ne di nava xwe da lihev in û ne jî bi nîfşê dî ra. Ez dikarim bêjim ku danasî (tarîf) yê dîn bi qandî dîtinê wan însanên ku ew xwediyê dîtinan in, di dîn da...

Ez dibêjim, piştî ku zemîna dîn însan e, ev zemîniya wî ji bo dîn, ji îhtiyaciya wî ya bi dîn çê bûye. Lewra ji wan tiştên ku însan bi wan vediqete ji birayên xwe yê heywan, yek jî terciha bi hîsab e, yanî însan di rahiştin û nerahiştina îşan û ajotin û terkkirina wan da, bi hîsabê kara xwe biryar dide, ku ji vê biryarê ra têtete gotin "îrade". Di însanan da sê tene quwet hene ku hîsabê kar û xesara însan, têtete der ji şer û têkoşînê wan her sêyan, ku ew zewq û wîcdan û aqilê selîm in. Ev hersê jî tu car di tu tişteki da bê kêmanî, "Yanî bê tirs û xeyd û şerm û şubhekî ji wan yekî" bi hev nakin... Hate zanîn ku însan; heywanekî şubhekar e. Ev şubhe-

kariya wî hem wî pêşda dibe, hem jî di çavê wî da piçûk dixîne. Jibo ku ew xwe jî binê giraniya wê piçûkatiyê derxîne, divê ku ew xwediyê îradekî (hêza berxwedanê) bêdawî be. Em vî dibînin ku; însan bi her hawayê xwe (girani, dirêjî, bihîstin, zanîn, zewq... yanî jî daxwazê pêve) di nava du nuqtan da pîvandiyê, bi dawî ye. (daxwaz jî jibo ku însan bi wî însan e, ew bêdawî ye)... Însan; hêza berxwedana wî li ku biqede jibo ku bêhêvî nebe, karibe hebûna xwe bajo, ew li kanekî û serkaniyekî digere ku hem kêmaniya xwe jê bigere hem jî wan daxwazên xwe yên bêdawî bi destê xwe bixe. Yanî ev umud û ev hîviya ku însan bi jiyanê ve girê didin, naxo, însan jibo ku xwediyê destê kin û daxwazên bêdawî ye, ew dê jî jiyan û hebûn, xebatê biçixe (nefret bike). Belkî jî bi wan ra dijminatî jî bike, însan; bi rast pîvana nava daxwaz û bi destxistinê xwe tête pîvan, ev pîvan jî jibo herkesî bi dîtina wî ye... Însan piştî ku dûrbûna nava daxwaz û bi destxistiyên xwe dibîne.

Dîsa jî em dibînin ku di Qur'anê azadkirina kole, bûye cezayê hinkî sûcan, hinkî gunehan. Yanî hinkî sûc û hinkî guneh hene ku bi azadkirina koleyekî gunehê wan jî ser meriv têt helanîn. Wekî; jî vî jî tête zanîn ku dîne Hz. Muhemmed dîne azadiyê ye, ne dîne koletiyê ye. Piştî wefata Hz. Muhemmed Araban jî nû ve koletiyê sazîkirin herwekî ku ev ayet di Qur'anê da tûne bûye.

Dîsa jî ez dibêjim tu kesek nikare tu tiştî îsbat bike ku Hz. Muhammed yek însanekî hûrr dîne wî, milliyeta wî çi dibe bila bibe) gerandiye kole.

Nûha ez dê ayeteke Qur'anê terceme bikim, hem jî ez dê fikra xwe jî binivîsim û bisipêrim dîtina we. Gelo hûn çi dibêjin? Ayet ev e: "Eger hûn bitirsin ku hûn dê di nava sêwîyan (yetîman) da yekîtiyê (adalet) ê daneynin, wê gavê hûn jî jinan, -ewanê ku jî bo we ra bi kêr tîn- yek, dido, sisê û çar mar bikin, eger hûn bitirsin ku hûn dê di nava wan da jî yekîtiyê (adaletê) daneynin, yekî tenê..." Ez dibêjim ku ev ayeta hanê, jibo pêşgirtina li toli, tolazî, çavliderî û parsekiyê nazil bûye. Lewra sêwî jinên şehîd û miriyên mislimanan bêkes diman, eger wan jinan nehatana markirin û xwedîkirin û haydariya li wan nebûna barê malê, kêman însan dikaribûn li wan xwedîti bikin. Piştî ku wan jinan bihatan markirin êdî xwedîkirina wan û zarokên wan dibû barê mêrê malê.

Bi devê mantiqê jî îfadeyên weha ra tête gotin: (Qediyya şertiya muttesîle) yanî, hebûn yan jî tunbûna tişteki, bi hebûn yan jî tunbûna tişteki dî ve tête girêdan. Her kelîma ku di nivê pêşin cih girtibe, ew li xwe ser jî şertekî ye, jibo pêkhanîna nivê pašin... Em bala xwe didin şopa tarîxê û ta ku digihîje vê roja me. Em dibînin gelek jî şêxan û melayan, pirrê zengîn û axayan, hemen hemen bi tevayî xwediyê eywan û serayan; du jin, sê jin, çar jin hanîne, herwekî ku di ayetê da "yetîm" derbas nebûne. Hela mela û şêxan negotine ku gelo ev yetîm li vê navê çi digerin? ... Kî wera bûye û karibûye bi qandî ku jî destên wî hatiye çend jin mar kiriye. Gelo çira ev ayeta hanê ku bi şeklê qediyya şertiye nazil bûye. "Di qediyyê weha da, hûkûm yanî nivê pašin girêdayê nivê pêşin e" di fiqhê da li ser nivê pašinê qediyy-

yê hûkûm hatiye danîn.

Qey nabe ku em bibêjin: “Di hukmê weha da, para giraniya darê zordestiya se-ray û saltanatê heye? Paşê bûye gelenek (kevneşop).

Gelî birayên musliman, ez vî ji we dipirsim; fiqha me dibêje ku; (ew heywana ku Areb bibêje goştê wê têt xwarin, ew heywan goştê wê helal e û herçi ew heywana ku Areb bibêjin goştê wê nayêt xwarin, ew heywan goştê wê heram e) gelo hûn ji vî ra çi dibêjin?

Dîsa ez dibêjim; ewan îsanên ku nema xirabî ku bi Hz. Muhemmed û hevalên wî kirin, heta ku ew û hevalên xwe ji ber wan derbeder bûn çûn Yesribê (Medîne)... Piştî ku Muhemmed Mekkeyê vegirt (fetih kir) ket nava bajar, ewan îsanên ku hewçend xirabî bi wî û hevalên wî kiribûn û a nebûyî anîbûn serê wan, ne wî ne jî tu hevalekî wî tu yekî ji wan îsanan nekuşt, nekirin kole, ne jî fidye ji wan sendin. Ez nabêjim hûn herin ji alimê fiqhê bipirsin, bibêjin; gelo di piştî wefata Hz. Muhemmed da ewan qumutanên muslimanan dema ku bajarekî vegirtina, di təkiliya alê wî bajarî da salahiyeta wî çi derce bû? kanibû wan îsanan bike kole yan na?

Dîsa Mela dibêje:

Di qidem da ezel û aynê ebed herdu yek in,

Sermediyyet we dixwazit :ne ezel bit ne ebed...

Sermediyyet sifir zeman e. Sifir zeman, ji sifir fizikê dizê, sifir fizik jî ji sifir mekanê dizê. Eger îsan bikaribe her tiştî tune bibîne û xwe jî bigerîne fikreke sade yanî bê mêji û bê madde, ew dê bibîne ku ne zeman heye ne mekan, ew e ku îsan ji wî ra dibêje Xudan heye, hew Xudan heye.... Mela jî dibêje:

Ev burhan ku tu bê burhan î.

Ew e hebûna bê delîl û bê burhan.

Hela em zeman û mekan bihêlin li cihê wan, em bala xwe bidin îsan. Min ji qelemê pirsî, gelo îsan çi ye? Wê got ku bi tevayî;

Îsan çîye toyê wî ye

Xûn û hestî, rûn û mû ye

Hêj nîzane kî ji kû hat

Bo çi hat û kûda çûye

Piştî ku îsan vê pejala sê çeçel ne pişkastiye, yanî hêjî nîzane kî ji kû hatiye, gelo ew ji bo çi hatibû, kanî ew kûda çû...? Em dikanin bibêjin:

Îsan tiştekek wek karuk e,

Nav mezin e nav piçûk e,

Ew di şopa nan û av da

Lê bê bûk e, lê ne pûk e.

Însan tiştêkî pirr tarî ye. Em însan sîmayê hev dibînin, em navê hev dixwînin, lêbelê em nava hev nabînin û naxwînin. Ewan “me”ê ku bi hev ra xeber didin, navê hev dixwînin û bi hev ra dan û standin dikin, evana ne “em”ê tarî ne, belkî evana şertê me û zora derûdora me û kara me ne.

Ew însanê tarî, wek kevirê ne dirize ne jî diguhere, bi tenê wek siyê di bin îmkân û şertê xwe da dibûhûre. Kî wê siyê di kî da çiqas sade dibîne, ew wî merivî ewqas nas dike. Ji ber vê yekê, kî dibêje ku ez filan kesê bi her hawayî nas dikim ew meriv xwe dixapîne. Lewra her însan daxwazê wî bêdawî ne, davikên wî çikan-dî ne, li bendê ye. Gelo dê çwan keysê li kîjan daxwaz bîne. Însan nagûhere, bi tenê şert û îmkânên wî ku bigûherin, riyê xwe yê tarî li gora wan rava dide.

Ji nav însanan gelek pêxember û filozof û alim derketine. Pêxemberan bi rûhê însana ra xeber dane, kar û zirara wî bi şîret û gefxwarinê ravay wî dane. Filozofan bi aqilê însan ra xeber dane, kar û zirara wî li ber wî raxistine. Aliman jî bi dîtinên xwe, gotinên pêxemberan û dîtinên filozofan ji wî ra pişkafîne û fire kirine. Evan hersê barkêşan jî tu havil bi însan nekirine, bar bi ser darê zorê da dargeryaye. Yê karibûye xebitandiyê, yê ku nekaribûye ya hatiye kuştin ya jî reviyaye. Em însan di tariya wî da bihêlin. Lewra; *her însanekî li xweser kîtabeka mezin e/ Kîjan rûpel tu vekî tijî gilî û gazin e.*

Ji ber ku însan heywanekî komejîn (îctîmaî) e, bivê nevē ew bi hev ra girêdayî ne. Piştî ku em însan ev in, ne em dikarin hev bavêjin ne jî em dikarin li ber hev derkevin. Di destê me da ev tenê maye ku em li hev werin.

Sebebê destdirêjkirina min alî wergerandina Qur’ana Kerîm bi zimanê Kurdî (zaravayê kurmançî): Min dît ku ev kitaba muqeddes bi zêdetir ji sed zimanî hatiye wergerandin. Hem jî min dît ku xelkê Kurd hemen hemen ji tevekî misûlmana li pêştirîn di girêdana bi vê kitêbê va. Êdî min li ba xwe biryar da ku divê ev kitab bête wergerandin bi zimanê Kurdî jî û ji min pêve jî bûhûra min li tu kesekî ne bûhûrî.

Di sala 1978 da min dest pê kir, min nêzikê 17 cûzê wê wergerandibû ku 12 Eylûlê bi serda hat. Ji ber vê gotina Tirkî ku dibêjin: “Kambersîz düğün olmaz.” bivê nevē jibo vê cihekî veşartinê diviya. Min girt bir danî ba hinekî hevalên ku belkî li wan nede bayê wê govendê...

Di sala 1984 da hewrê 12 Eylûlê hinkî vekîşiya, rojê qiçê (hinek) xwe beş kir di nava pelekên sayiyê da, min xwest... Ji ber ku xebat û zorkêşiya wan têda tûnebû, ewan wî emanetî wenda kiribûn.... Û gelek nivîsiyên dî jî...

Ji ber ku salên min li pêş bûn, êdî çavên min ji umrê min nebirî ku ew dê têra wergerandina Qur’anê bi tevayî bike. Ji ber vî hawayî ez di rêça zanyariyê da li ser hinkî tiştên dî xebitîm. Lêbelê jibo ku navê wergerandina Qur’anê li pey min ketibû, êdî ji heval û nas û dostan kî min didît ji min dipirsîn, “Gelo ew tercema te çawa bû?”... Min bala xwe dayê ku ev îş li ser min hatiye barkirin, divê ez ji nû

ve dest bi vî îşî bikim, ez fikirîm min got: “Gelo ez ji kîja alî dest pê bikim?” Min biryar da ku ez di cuza dawî dest pê bikim, ji bo ku sûreyên wê hem pirtir têtin xwendin hem jî gelek sûreyên wê di jibera gelek însanên nexwendî da ne.

Eger mirin û nexweşiyeka bêkeys riya min nebirin, bi hinkî ez dê Sûreya Yasî-nê bi dawîya vê nivîsanê ve ek bikim, ez vî şertî datînim, lewra:

Umrê me çend sal û meh û roj in

Ev xûn dimijîn hestî dikojin

Bêbext in ev te hew dî ku bêwext

Min avêtin çalekê bêrojin

Ji ber ku tu bend û çare berê mirinê nagirin, divê em jî herwekî ku mirin di xew da ye, destên xwe li van rojên xwe yên hindik ragirin. Em dibînin ku însan, birayên xwe yên haywan hêştîye li çol û şîkêran, ew bûye mezinê vê dinyayê. Qî-ma wî bi vê mezinatiyê jî tenê nayê. Bi tenê ez dixwazim vî bibêjim: “Gelo ev însan çira li ser xwediyê vê hebûna bi aheng lihev nayê?

Dîsa em dibînin ku; însan gelek tişt pişkaftîye, bingeha wan dîtiye. Pîrr tişt jî hene ku gelek însanan bi qandî dîtina xwe nav li wan daniye. Lêbelê bingeha wan nedîtiye. Ji wan tiştan yek zeman e, yek mekan e, yek jî însan e. Herduyê pêşîn nakevin reqemê, jiber ku sifra wan nehatiye dîton û herdem hebûna wan nayê înkarkirin, lewra her yek ji wan pîvana wî madde ye, madde jî heye. Merhûm Melayê Cizîrî di Dîwana xwe da jibo zeman weha dibêje:

Hal û musteqbel û madî di xwe da têkî yek in

Sûbhî mewcûd e bi aynê xwe di êvarê hudûs.

Dînê asîmanî, ew dînê ku pêxemberekî wî heye, di destê wî da, ya çend rûpel yan jî kitabekî heye. Herwekî Zerduşt û Hanîf û Musawîtî û Îsawîtî û Îslamiyetê.

Serkaniya wî çî dibe bira bibe, em bala xwe didinê ku di her dînî da sê tene emir hene: Huqûq, axlaq û îbadet. Di dînê beşerî da îbadet temel e, huqûq û axlaq dawiyê hatine danîn. Di dînê asîmanî da, huqûq temel e, axlaq cilay e, deqor e, xeml e. Îbadet sened e, şahid e, tapu ye, belege ye. Em li vir mîsalekê bidin:

Em dibêjin ku Însanekî xwe girêdayî huqûq û axlaqê dînekî rava bide, dema ku îbadetê wî dînî dike, ew bi kirina wî îbadetî, ji xelqê û Xwedê ra dibêje ku: “Ez ji huqûq û exlaqê vî dînî ra hustûxwar im. Bila xwediyê dîn û hevalên min ji vê belgeyê şahidî bibînin...” Gelo em çend merivê bi vî hawayî nava pêgirtiyê kîja dînî da bibînin? Tê zanîn ku herçî ew kesê ku bibêje ez îbadetê vî dînî bi bawerî pêk tînim, divê ew kes tu carekî ji şopa huqûq û axlaqê wî dînî dernekeve, naxwe îbadetê wî dibe şahidê derewîn.

Dîn ji bo însan ihtiyacekî ye yan na?

Jibo ku însan di çêbûna xwe da xwediyê daxwazên bêdawî ye. Îrade û berxwe-dana wî jî pîrr hindik e, ew tim çavbirçiyê pêkhatina wan daxwazên xwe yên bê-dawî ye. Ji ber vî hawayî, dîn jibo her însanê normal ra ihtiyacekî mezin e. Lewra

dîn; bi însan cihê pêkhatina wan daxwazên wî yên bêdawî rava dide, însan bi wê hêviyê jî pirr ji hindik amoş dibe. Ev, bi mêzekirina li însan bi yekani ye.

Bi çavê komejîni jî dema ku em li dîn dinihêrin, em dibînin ku di şûna dê û bavikê da bi milyonan dê û bav, di şûna xweng û birayekî da bi milyonan xweng û birayan, di şûna çend keç û kuran da dîsa bi milyonan keç û kur ravay me dide. Kin û kurt ev e, ku yekîtiya xûnê pirr teng dimîne li ber yekîtiya dîni.

Em bala xwe didin dînan, em dibînin ku evan dîne asîmanî di piştî çûyina pêxemberê wan da, bi destê saltanat û zorbayan ji xêza xwe hatine derxistin, ku ji vî ra di literatûra dîn da dibêjin reform.

Dîne me îslamê jî di piştî wefata Hz. Muhammed bi zemanekî pirr hindik bi Areban hinkî meselyê wî yê mezin, di şûna reformê da deform hatine kirin. Wekî koletiyê, ku tu kes nikane îspat bike ku Hz. Muhammed yek însanekî hûr (dîne wî çî dibe bira bibe) gerandiye kole. Ji xwe têkoşin û cedela wî ya mezin û pêşin, bi helanîna koletiyê ra bûye. Wekî mesela Bilalê Habeşî. Jibo ku şerê navbera xwe kêr bikin, li Hz. Muhammed îftîrayekî jî kirine; Xwedê giravî Hz. Muhammed gotiye ku: “La rîqqe ala Arabiyyîn” yanî Arab nabe kole. Gelo bi serê kî dikeve ku ew Hz. Muhammedê ku di zemanê xwe yê bêkeys da koleyekî habeşî ji destê neyarê serdest derxîne û azad bike, ew rabe bibêje Arab nabin kole. ■

Jibo balkêşiya xwedevanan

Piştî vê hejmarê (4), ji pozê qelesa
Mele Evidrehman, emê
“**Etîmolojiya Zimanê Kurdî**” biweşînin.

WAR

Seydayê hêja Mela Ebdirehmanê Liceyî Beydabayê Kurdan bû

KALECIWAN

Herwekî xwendevanên birêz jî genc dizanin *Beydaba* filozofek kevin û kevnareyê Hindî ye. Belkî ji Hindê jî kevnartir e. Kitêba xwe ya ku tê da li ser çîrokên heywanan nivîsiye, bi zimanê Sansaqrîtî nivisandiyê. Di wê kûraniya dîrokê da medeniyetek, pêşveçûnek di Hindistanê da hebûye ku filozofên wek *Beydaba* derketine holê.

Seydayê rehmetî, Mela Ebdirehmanê Licê'yî, di salên 1960'an da vê kitêba filozofê hindî, ku navê vê kitêbê *Kelîle û Dîmne*'ye dizivîrîne zimanê Kurdî. Seyda vê kitêbê ji Erebi werdigerîne zimanê me. Xebata aboriya mamoste wê demê tamîrkirina radyoyan bû; ji ber vê yekê li Amedê ji Seydayê hêja ra digotin, "Mela Ebdirehmanê Radyocî". Seydayê dilovan ji alîkî ve bi keda destê xwe kom û kifletê xwe xwedî dikira, xwe ji kesî ra nizim nedikira; ji aliyek dî bi wî zimanê xwe yê zelal û delal, bi wî hûnerê xwe yê xurt û pak û bi wî dilê xwe yê şewat û paqij *Kelîle û Dîmne* dadigerande zimanê Kurdî. Xwe tû caran reqlam nedikira û sîrrên xwe nedida der. Ji ber vê heya ku 19'ê heyva yekemîn (Ocak) sala 1968'an, kêma kes dizanîn ku xebateke wî yê weha heye.

Di vê tarîxê da dewletê operasyonê anî ser TKDP (PDKT) ê; birek endam û berpirsyarên Partiya Demokrata Kurdistana Tirkîyê beredest kirin. Her wekî ku hûn dizanin sekreterê Partî Seîd Elçî û hevalên wî yê ku azayên Qoma Merkezî (Koma Navkom) bûn, 3 kes ji wan jî girtibûn. Mela Ebdirehman jî bi vê sebebê bi me ra hatibû girtin. Seyda endamê partiyê bû. Berpirsiyarê "Koma cî" ya bajarê Diyarbekir'ê bû. Di 1967'a da kete partiyê. Hêj li partî û partizantiyê germ nebûbû. Piştî girtina me, ne gazin û gilî ji me kir û ne hizbîtiyê kir. Ev girtin di riya netewî da bû, riya şerefê bû û serbilindî tê da didîta. Belê bayê wî yê hepsê ne bi ser rêka rêxistinê da bû. Ew li benda tiştên din bû. Di serê wî da tiştên din hebûn. Piştî ku ji hespê derket demek kete DDKO ya Amedê. Paşê vê derê jî terk kir. Bi guman min piştî hinga nekete tu partî û di TKDP'da wezîf nestand.

Hepixsana Diyarbekir ya Eskerî - 1972

Em 8 heyv bi hev ra girtî man. 70'ê roj li hepsa Amedê, yên din jî li girtîgeha Antalya. Wextê me bi xwendin, niqaşên siyasî, komelî, netewî û dînî derbaz dibû. Me pir feyde ji Seyda dît. Di warê felsefê, mentiqê û diro-

kê da pir zana bû. Bi urf û adetê va girêdayî bû. Ûrf û adet û folklor û ziman li balê pîroz bûn. Pêşvarû bû. Bîr û baweriya wî pir xurt bû. Moralê wî tucar xira nebû. Devken, xweşxêber û henekzan bû. Espirî û zixtên wî kes nedîşandin. Me tevan ji hev û jê hez dikirin. Kaniya moralê bû Ebdirehmanê gorbehişt.

Li serpêka girtinê da, em 5 roj û şev li MÎT'a Diyarbekirê man. Pirs û pirsiyariya me qediya, me anîne Emnîyetê, em şevê li Emnîyetê li cem hev man û dora rojê derketin mehkemê, hatin girtin û li Hepsa Amedê, qawîşên mehkûman belavbûn. Şens eserî, ez û rehmetî, ew şev ketin cem hev. Axa û axalerê vê qawîşê pir qedrê me girtin. Şiv û çay û qehwe dane me. Bi ber me ketin. Xweziya xwe bi me anîn. Girtina me di riya namûsê da, di riya şerefê da bû. Di gotin: "Xweziya me bi canê we ku hûn ne di riya qetil û qitûl û tiştên neqenc da hatine girtin. Em mehkûm in û hem jî ji kirinên xwe fihêt dikin."

Lê em girtî kî bûn? Ev pirs wê ji xwendevanan bê. Girtî evan kesan bûn: "Seîd Elçî, Emer Turhan, Şakir Epözdemir, Derwêş Akgul, Ebdirehman Uçaman, Şefîk Issi, Zibeyr Yıldırım, Nezîr Aydın, Şikrî Alpergin, M. Sîddîk Gül û Şemsi Usta; Şemsi Aridiciyê rehmetî. Seîd, Emer, Şefîq, Zibeyr, Şemsi û Ebdirehman çûne dilovaniya heq. Ciyê wana cinet e înaallah.

Ev 5 şev û rojên ku li MÎT'ê borîn; her hevaleyê behsa pirs û bersiwên ku di pirsariyê da (soruşturma) boribûn, qise dikirin. Çewa ku tê hişê min, ji seyda van pirsan kiribûn: Pirsê yekemîn Partî bû. Seyda vê qebûl nekiribû. Pirsêka dî ew bû ku ka bo çi seyda di mala xwe da bi Tirkî şexlandinê qedexeyê kiriye. Seyda vê qebûl kiribû û weha gotibû ji wan ra: "Milet bi zimanê xwe yê zikmakî dijîn. Jiyana miletan heq e. Heqê herkesî ye ku ziman û nixxên xwe yên netewî biparêzin. Ez qet tiştê nekîm, divê ku mala xwe, malbata xwe ji pişaftinê (asîmîle) biparêzim. Ma xisara vê kirina min heye?"

Karmendê MÎT'ê yek navsere û pisor bû. Di îfada de me hemiyan lê dîtîbû. Ew camêr ji Seyda dipirsê ka kî we asîmîle dike, Seyda bersiva wî dide û dibêje: "Ma hewceye ku hûn dipirsin, wekî ku ne hûn me dipişêfin, bo çi niha vê pirsê dikin? Bo çi vaye 40-50 sal e ku hûn me û zimanê me înkâr dikin?" Pisorê MÎT'ê mêze dike ku bi Seyda nikare; dipirse ka Kurdan di kûraniya dîrokê da kesî pişaftine an na. Mamoste weha dibêje: "Em miletek qedîm û kevnareyên Mezopotamî ne. Li vê deverê pir medeniyet û pêşveçûn çêbûne û pir gel û dewlet winda bûne. Kurd bi tenê li ser lingên xwe mane û jiyana xwe ajotîne anîne îro roj. Mîmkun e ku kurd dor û çiranên xwe pişaftîbin." Kêfa vî pisorê navsere xweş dibe û weha dibê: "Te rast go. Ezê pîrsek di ji te bikim, ku te vê pirsê zanî, ezê ilimdariya te qebûlîm. Gelo we kurdan, Tirk pişaftine an na? Seyda dibê: "Mîmkun e. Ji serê sedsala 10'an û pêva Tirk û Kurd di nav hev da mane. Tirka dewletên sedsale damezrandine û hiştine û çûne. Tirk bi piranî koçer in û çiya û zozanên me çêrandine. Em û Tirk heya îro jî hê bi hev ra nin. Me hinek malbat, belkî eşîrên Tirkan, dibe ku pişaftîbin. Lê ne qasê ku we kurd pişaftine. Me pişaftîbin jî ne bi zorê, belê pişaftina we bi hikmê kotekî ye.

Kitêba Filozofê Hindî û bi wan miswedeyên Seyda ku wergerandiye Kurdî bi Seyda re hatiye girtin; pisorê MÎT'ê jê dipirse, ka bo çi te ji nav hemî kitêban vê kitêba ku çîrokên heywanan dinivîsîne tercîh kir? Seyda dibê, "Ev çîrokên ku di vê kitêbê da hatine nivîsandin, pir li xweşê min hatin. Meriv ji van çîrokan dersê distîne, ev çîrok ders û hikmet in; ji alîkê va jî kitêbek pir kevnare ye, tu minasebeta vê bi siyasetê va nin e. Seyda bi vî awayî xwe ji pirs û pirsîyaran xelaskiribû.

Li ser vê kitêbê û wan bersivên wî yên di cî da, rehmetiyê Seîd Elçî pir kêfa xwe jêra anî û navê wî danî BEYDABA. "Seydayê Beydaba û Seyda Beydaba" dest pê kir û vî 8 heyvî ajot. Seyda ji vê yekê mehcûb dibû, ji Seîd ra digo heneka neke, ez li kû feylezofî li kû. Belê Seîd Elçî bi bawerî û îsrar weha digo: "Bi şeref tu ji feylezofê Hindî, Beydaba zanatir î. Ma di wê demê da dinya ev dinya îro bû. Di vî esrî da, ilimdarek mîna te ku difikirê, ji wan feylezofan çêtir dikarin kûr û dûr bibînin. Tu feylezof î. Tu Seyda Beydaba yî." Seyda li me mêze dikir; li Seîdê rehmetî dinêriya, serê xwe dihejand û digo: "Ma ezê ji te ra çi bêjim; serê te kulav e." Rehmetiyê Seîd dikeniya û dîsa dubare dikira: "Erê, Beydabayê Kurd, Seyda Beydaba." Me digo: "Seyda, ev êdî bû cil û kete mil. Ma emê bê feylezof bin? Kek Seîd vê yekê layiqê te nedîta; vî navî li te nedikira. Divê tu qebûl bikî." Dikenî û mêze dikira nava çavên me: "Kuro hûn jî dîn in. Ma we aqilê xwe xwariye? Ma hûn dizanin feylezof yanî çi?" Rehmetiyê Seîd, tiliya xwe hildida û digo: "Seyda, zanîn, zanyarî û ilimdariya Kurdan, hemî ji Medresê tê. Belku kêmasî têda hebin, li gor îroyîn nebin, cihanşimûl û esrî nebin; Lê mêze ke; ji sedsala 10'an û şûnda em ilimdar, nivîskar, şair, edîb, dîrokan mutesewif hûnermend û merivên bi nav û nîşan dibînin. Tû dikarî navê edîb û şairek ji min ra bêjî ku ne ehlê medresê bû? Hûn bo çi xwe biçûk dibînin." Ev gotebêj û şîrovekirin dom dikir û diçû.

Li hebsa Entelyê, caran em li ser pirsra Kurdan disekiniyan. Çare çi ye? Derman çi ye? Wê çawa be? Me çend fersend revandine? Hê fersend henin an na? Me van pirsan pir diêj dikirin, me serad û bêjîng dikir û hûr û kûr û dûr merheze dikirin, me tu rêkek ji rêka rêxistinek millî, cihanşimûl, bi rêkek aşî û demoqrat, bi sebir û sebat û bêhna fire pêva tişteki nedida ber xwe.

Seydayê Mela Ebdirehman xwe rast dikira, tiliya xwe ya şehdê dida eniya xwe û dişidanda, ji kûraniya dilê xwe weha digo: “Çi bibe bila be, bi çi kûl û halî be, bivê nevé, divê ku Kurd ji bona Şerê Korfezê hazir bin. Wê şerekî mezin li vê herêmê bi-qewime. Dewletên cînar, wek Îraq û Îran û ên din, an jî dewletên mezin wek Rûsya, Emerîqa û yên din; wê xwe li Korfezê bidin. Lewra ev herêm tev jî petrol e, dewlemend e; Inglîzan vê derê terkirin. Wê vê valeyiyê hinek dewletên dî tijî bikin û ev mudaxele wê bibi sebebê şerekî giran.” Erê, sal 1968 e. Ev gotin, gotinên Mela Ebdirehmanê Radyocî ne.

Sal di ser da derbas bûn. Bi tertîb û finazan rêxistina me PDKT'ê hat sabotekirin. Li ser navên me hinek ronakbîrên Kurdên mêrxas çûn Başûr, bûn xwedan çek û meqer, Seîd Elçî qetilkirin û li ser vê bûyera çepel hatin kuştin, rêxistin û xebatê li ber çavên me reş kirin. Kurd di salên 1971 û 1975'an sews bûn, di salên 75-76'an û vir da dengên texrîş xerîb derxistin. Em hin bûn hevalên Çînê, hin yê Enwer Xoce. Hin hevalbendê Brijejev û yên din bûn hevalên Stalîn, Troçkê, Lenîne mezin, Markîs û Perînçek û yên weha. Heytahotêk ket Kurdistanê; de babo werin vê dilanê. Vê çirokên nivîşên 58'an û 68'an; belkî yên 78'an jî baş dizanin. Ewên ku hêja jî di govendê da ne tu gotina min ji wan ra nîne, lewma ku hê germ in, govend giran e û mecal nedîtine li dorûberê xwe mêze kin. Belê evên ku govend berdane, ez bawer im ku giş bi xwe va hatine, dormedarê xwe dîtine, şaşıyên xwe nas kirine û dizanin ku poşmanî feyde nake.

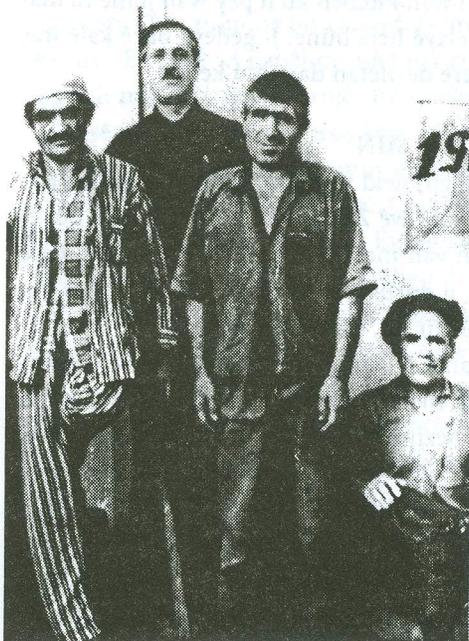
Her wiha Şerê Korfezê, Şerê bi nav û deng û meşhûr hat di ser pehlewana, siyastzan û pêşkêşên me yên mêrxas da borî. Şerê Îran û Îraqê qediya, Îraq dest avête Kuweytê, Emerîqa li wê xist, şerê Îraqê kir; Îraq teslîm stand, serekeşîr û misteşarên Kurdistanê başûr bi îşaretek biçûk êrîş birin ser bajarên vê heremê û Kurdistan xistin bin destên xwe û Seddam li wan hate xezebê, Kurd reviyên. Kurd wek lehî ketin deşt û çiya û geliyan, bi piyên xwas ketin medya û televîzyonên alemê. Alema dinê kurdan dît, wan nas kirin, gunehê wan bi halê me hat, emerîqa rexnekirin û ev dewleta hakimê dinyayê ji şerma xwe hat telbê Kurdan. Kurdan bi ser hev va anî. Satatuyek ji wana ra da çekirin. Helbijartinek çêbû, Kurd bûn wek dewletek azad.

Di vê hengavê da riya min kete Diyarbekir. Ez çûm min Seyda li dikana wî ya ku radyo tamîr dikir, li dora Mizgefta Mezin bû, ziyaret kir. Min wî teqdîr kir. Min gelek wî qedirbilind kir. Min pesnê wî ji wî ra da. Min go: “Seyda ma ne heyf e ku tû heyata xwe di nava toza van radyoyên kerpixî derbaz bikî! Tê bîra te, te li hepsa Entelyê van tiştên dîgo?”

Wexta ku min gotinên wî yên hepsê xiste bîra wî, pir kêfxweş bû, kursiyê xwe anî nêzikê min. Qutiya xwe deranî cixarek pêça, pêxist, du-sê mij lê da û dîsa weka ku di hepsê da tiliya xwe bire eniya xwe, recifî û ji dil weha gote min: “Niha mêzeke, min li hepsê van tiştên ne ji kerametên digo. Ji xwe min sebebên ku wê şer derkeve vediki-ra. Ev sebeb ana jî hene û neqediyanê. Şerê Korfezê neqediyanê, netefiyayê. Hê pizo-tên agir di bin xweliya germ de tijî ne. Ew dewlemendî li ciyê xwe da disekinîn. Îran û Îraq heya westiyân, ji halê xwe ketin li hev xistin. Îraq wisa zanî ku meydan ma jê-ra, lê kengê dewletên mezin meydanê xalî dihêlin? Ez dibêm, dîsa jî divê Kurd ji bo-na şerê korfezê hazir bin.”

Min got: “Seyda, şerek an pêlek ji vê lehiya şer hat û derbaz bû. Me ji paş va lê mê-ze kir. Me xwe hazir nekîr û em niha jî ne hazir in. Gelo bi dîtina te, ji xwe va, jiber xwe va, ficwetên, an hezbelqeder, tiştêk ji me ra bi ser ketiya an na?” Seyda kenîya. Belkî Beydaba’yîya wî hate bîra wî. Go: “Erê Mela, mela, mêzeke... Pir tişt ji me ra bi ser ketine. Weka te go, ev tişt di dervê îrade û haziriya me da tecelî kir. Li Başûr, bi qî-ma te feyde nîşan da. Ew êdî dewlet in. Kes nikare wana ji vê niqte bîne jêr. Wê qe-deme qedeme azad bibin. Herçî em in, em Kurdên Bakur in, ji me ra hê pir divê. Be-lê divê em jî ji fersendan ra tim hazir bin.”

Ev xeberdan di neqeba min û Seydayê Ebdirehman da di sala 1991-92’yan da bo-rî. Seydayê hêja çû dilovaniya xwe ya heq, lê şîretên wî divê tim di guhên me da bin. Divê em ji dîrokê dersan bigirin. Nexwe wê tim fersend bîn wek pêlên avê biborin û emê piştî van fîrsetan li çokên xwe bidin. Weka ku *Cegerxwîn* dibê:

*Hate ber derî, min lê nenêrî
Lê gava ew çû, min dil daye dû
Min dil daye dû, me dil daye dû.*

Hebisxaneya Antalya- 1968
Seydayê Ebdirehman yê dawî ye

Ji pozê qelema Mele Evdirehman jiyana wî

Ez Evdirrahman UÇAMAN. Li gora nifûsa rasmî, ez di sala 1934'an da, li wîlayeta Diyarbekir, li qeza Licê, taxa Qer Hesen hatime dinyayê. Malbata me jê ra tête gotin "Elî Romî". Li gora ku me ji pêşiyên xwe bihistiye, dibêjin yek ji bapîrên me yê kevin, dema ku ji eskeriyê hatiye, bi haway eskerê Romayê xwe wergirtiye û girêdaye, jibo wî hawayî jê ra hatiye gotin "Eliyê Romî". Elî bûye Romî, ji ber ku cîranê Kurdistanê ewê Roava, Împaratoriya Romayê bûye, gelekî caran jî leşkerê Romayê bi nava Kurdistanê da hatine, bi cî bûne, talanan birin, şer kirine... Êdî di Kurdistanê da navê insanê Roava bûye, Rom û ev nav di literatûra Kurdî da bi cî bûye. Hêjî di kelimê şeran da ji Tirkên ra Romî tête gotin.

Mala me "Malmela" ye, yanî çend bavê ku em navê wan ji mezinên xwe hîn bûne, tev jî melayên mezin û hêja bûne. Ji wan kitêbên ku li pey wan ji me ra mane jî, tête zanîn ew di zemanê xwe da melayê hêja bûne. Ji gedeyê bavê kalê me, Mela Evdiletîf filitiye, ewanê din tev di şerê dewletan da şehîd ketine.

DÊ Û BAVÊ MIN,

ZAROKIYA MIN Û XWIŞK Û BIRAYÊN MIN

Diya min keça Mela Rasûlê Xanikî ye (gundekî Hezroyê). Diya diya min (Rabîe), xwişkava bavê bavê min e. Diya min navê wê Zelîxe bû. Jineka pir zekî bû, bi aqil bû. ruhekî wê yê filozofî hebû. Tev li van meziyetên xwe yên hêja jî di xuyê wê da sertitî hebû. Belkî jî ew sertiya wê, ji durustiya wê dihat. Yek birakî wê hebû (xalê min), ew ji diya min çend qat serttir bû, durûst bû û hew...

Ez gelek piçûk bûm. Mala me ji Licê anîn Diyarbekirê. Ji zarokê lawîn, ez mezin bûm. Birayê min A. Melik ku ji min 21 meh piçûktir bû; A. Selam jî hêj du salî bû. Xwişkava min Nazîme du sal ji min mezintir bû. Me bi tirkî nizanîbûn. Diya min bi tirkî dizanibû. Ewê ji me ra digot: "Eger yekî bi we ra xeber da, hûn bibêjin, 'Ben Türkçe bilmiyorum.'" Em li Çixûr Mehelyê, di xaniyekî da bi cî bûn. Du diranê min ê şîr, ê jêrnê pêşîn ku ketibûn lê ewane ku di ciyê wan da derketibûn, hêj baş şûna xwe tijî nekiribûn. Hêj roja sisêyê hatina mala me ye, ez bi zarokên cîranan ra derketim kûçê, min xwest ez bi serê xwe herim çarşiyê... Mala bi alî çar-

şiyê da xaniyekî mezin hebû, eskerakî bi tifing li ber derê wî dima. Min wî eskerî û ciyê wî baş di çavê xwe da bûhart, da ku ez wenda nebim. Ez di wê kûçeyê da hatim, pir, hindik, ez derketim çarşiyê (nava derê Mêrdînê û Derê Çiya). Jibo ku min serê kûça ku ez têde ketime çarşiyê nîşan nekiribû, piştî ku ez di çarşiyê da hinkî çûm û hatim, min wê kûça ku diçe ber mala me şaş kir. ez di wê cahdê da diçim wî serî û tême vî serî; newêrame ji wê cahdê jî dûr bikevim ez... Dereng bû, êvar hindik ma, qey ji dikançyan yek, ez bala wî dikişînim, hat ber min, bi Tirkî xeber da, min got: "Ben Türkçe bilmiyorum". Kurmancî xebere dan jibo ku sûc bû, herkes newêra bû xeberde... Mêrik yekî peyda kir, bi Kurmancî ji min pirsî, min got; mala me di kûçekî da bû, lê nêzikî mala me eskerakî bi tifing hebû... Mêrik min anî serê kûçekî û got, "Di vê kûçê da rast hera, netirse". Ez hatim malê. Çend roj paşê bavê min mala me ji Çixûr Meheleyê bire Tirba Sipî, heta mehekî em li wê man. Bavê min mala me anî ber Qurşun Camiyê (xaniyê Evdirazaqê Macir). Oda pir mezin bû, germ nedibû. Bavê min di nava navderê û odê da oberiyekî di şûna dîwar da vegirtibû... Ew zivistan gelek sar bû. Bû bihar û bavê min çêleka me ji gund anî... Êdî şîrê me hebû. Xela rabû (Nanê Qert). Sala pêşîn jibo ku qûtê me hebû, em zarûk nizanibûn, bi tenê ev têtê bîra min ku diya min bi tasan bûl-xur, simêdî (teftî), ard dida hinkî cîranan, digot, "qûtê wan nemaye".

Sala dû wî -bavê min li Licê dima- zivistanê diya min ji me ra got: "Lawo, qûtê me jî nema!" Jibo ku firin bi pera nan bide, divê qertê nan hebe. Jibo ku qertê nan jî ji ciyê wî bête standin, divê cûzdanê nifûsê hebe. Em jî di nifûsa Licê da qeyd kirine, wê gavê cûzdanê gedan jî divê rasmê wan lê bihata xistin. Ez di tayê da bûm. Diya min me bir çarşiyê, rasmê me da kişandin. Nifûs memûriyê Diyarbekirê -Ez navê wî nabêjim- serê her cûzdanekî pênc quruş distand. Em pênc kes bûn di malê da, qey wê rojê şîrê çêleka me rijiyabû, yan jî nehatibû firotin, bîst quruşê me hebû, pênc quruş kêmbû; cûzdana me neda, ez û diya xwe em ji dayrê zivirîn hatin malê, diya min pênc quruş ji jinkeka cîran deyn kir. Roja dî em çûn dayrê me cûzdana xwe anî. Qert dane me. Herba Cîhanê a Duwem bû, ew ne bes bû baran jî nedibariya. Li Ewropayê Yahûdî di firinan da dihatin şewitandin. Bi propaxandê Elman û Eraban dihat gotin ku, "Yahûdiyan hewrê asîman girê daye, ji ber wî baran nabara." Taxa Yahûdiyan nêzikî taxa me bû. Em zarok bûbûn neyarê Yahûdiyan. Me digot, "Çira hewr girêdane? Em birçî man." Ê ku dizaniyan jî qey newêribûn bibêjin, "Evan gotinan dirawê Elman û Eraban in." Jibo ku Yahûdiyan ji dinyayê hilînin, van nebûyan bi ser wan da diraşînin ku dijminatîya Yahûdiyan bi serê xelkê bixînin... Ev propoxande di ruhê me zarokan da kar kiribû hem jî ji me ra dihatin gotin ku "yahûdî zarokên musulmanan dibin, di dergûşa şûjînan da dihejînin, teştê di binê dergûşê da datînin. Jibo ku xwîna zarokan tê da bicive, lewra ew mayanê xwe bi wê xwînê hevîr dikin." Em zarok bûn, me jî bawer dikir. Jibo vî hawayî me gelek li wan rebenan zilm dikir. Eger diya min bi-

bîhsta, bi me ra dixeyidî û digot, “Evan gotinên weha, dirawên Erab û Elmanan in, Yahûdî esîr in, guneh in, têkilê wan nebin...” Di wî nêzikî da diya min xişrê xwe firot, xirbekî kirî. Jibo ku em ji kirêciyê bifilitin, me di wê xirbê da du ode ava kir. Payîz zû hat. Baranê bi ser me da girt. Du malê cîranê me yê yahûdî bûn. Ez bêkeys nexweş ketim. Cîranê me yê yahûdî yek ji wan navê wî Rindo bû. Du pêçî riyê wî yê spî hebû. Jina wî her roj dihat mala me, ji diya min dipirsî, digot: “Cîran gelo gede çawa ye? Parî ber bi xêr bûye yan na?” Ew mala di ji navê mêrik Mîro bû, navê jina wî jî Azê bû. Çêleka wan hebû, şîr difirot! Ew jinik rojê çend car dihat û ji diya min pîrsa halê min dikir. Ez gedekî neh yan jî deh salî bûm. Ez gelek bi ber xwe diketim. Lewra di berya ku ez nexweş bikevim, min jî gelek kevir di Yahûdiyan werkiribûn. Min camê mala Rindo şikandibû. Piştî ku ez ji nexweşiyê rabûm, min birayê xwe digirt ez diçûm mala Mîro û em bi zarokên wan ra dileyztin. Lê dîsa jî serê min ji ber wan kevirên min xwar bû. Ez îro di van bîranînanê xwe da, ji wan cîranên me yê Yahûdî uzir dixwazim. Lewra ji zarokiyê pê ve tu tiştekî ku ez pê xudan haq derkevim tûneye, di kevir werkirina li wan.

Karên ku min di zarokiya xwe da kiriye:

1. Heywanê malê çêrandin.
2. Qûm kişandin (Bi keran ji ber Dîclê).
3. Şîrê xaw firotin.
4. Şagirtiya terzî (13 meh).
5. Şagirtiya xerat (Çend roj)...

Jibo ku pêşiyên me “bav û bapîr, ji alî dê û bavê da, hem ji pismam û xalan da”, malmela bûn. Melatî hem bi rûmet bû hem jî dezgehê xwedibûna bê zorkeşî bû, tiştê ku di mekteban da dihatin dersdan, bi piranî ji medrasê ra ters dihat, piştî ku min *Qur'an* û *Nûbihara Seydayê Xanî* xwend min ji *Xayetê* dest pê kir (Zivistan 1943-44, Apê min, pismamê bavê min Licê) bihara 44'an ez hatim Diyarbekirê... Çûm deştê li ciyekî ku lê bixwînim geriyam, min li gundê Îsaqan, li ba Seydayê Mela Evdîlqadir ciyekî dît. Ez zivirîm hatim, Diyarbekir, jibo ku ez kincê xwe û nivînê xwe bibim. Di vê zivartinê da tiştekî bê hawa di serê min da derbaz bû. Ez ji Îsaqan hatim Derwêş Hesenan jibo ku ez bême serê rêya karwanê Liciyan. Bi wan ra werim Diyarbekirê. Ez hatim ser cehda karwanan, ez rastê karwanekî nehatim. Ez geham ber çemê ambarê av rabûbû. Ez newêrabûm li avê dim. Min digot ewê av min bibê, ji wî bûhûrî berjêrtir (2 km) pirak hebû, jibo ku li ber wê pirê gundek hebû, têda macirê Bulxar rûdiniştin, ji mera hatibû gotin ku “macirê Bulxar yekî Kurd bi tenê biqefilin îşê nebûyî tînin serê wî”, ji ber vî ez newêrabûm herim wê pirê. Ez li kenarê çem li ser tûmpûkekî rûniştim. Belkî karwanekî wera... Min hew dît ku xortekî ji aliyê rêya Licê da hat (30 salî bû) “Xwarzê, xêr e!” Min got, “av rabûye hem jî sar e, ez newêrame lêdim...” Got: “Na xwarzê, av hindik e, em derbaz bibin li wî ceberî emê agir vêxin xem neke. Em derbasbûn,

me cilê xwe wergirt.” Wê gavê jî got, “Xwarzê rê dûr e, wext teng e. Em bi agir dandanê ve bilî bibin, emê derang bimînin. Em hinkî bimeşin emê germ bibin.” Min got: “Tu zanî”. Li wê rasta piştâ gundê Yabacıyê. Min heta qeytanê sola xwe girê da, min li pêşiya xwe nihêrt, kes tûne, ez zîvirîm, min çavê xwe li çarmendorê xwe gerand, min wî nedît. Ez hê jî nizanim bipişkêfim. Hatim ber çemê Dîcleyê, min deh quruş da ez ketim qeyikê derbasê alî bajêr bûm, êdî êvar nêzik bû.

Roja dî ez hatim xanê ku karwanê deştiyan li wan dimînin, min pîrsa wanê ku bi alî Îsaqan da herin dîkir, sofikî got: “Rêya min di nava gundê Îsaqan da diçe.” Min got: “Xalo, tu lihêfa min bavêjî ser piştâ bergirê xwe heta Îsaqan?” Got, “Tu feqî yî?” Min got, “Belê.” Got, “Ser çavê min û bavê min!” Paşê ez hîn bûm ku ew Hozan, navê wî “Hiseynê Silêman e”. Ew siwar bû, min jî li pey xwe siwar kir. Ber bi êvarê em gehan Îsaqan. Ew derbas bû û çû Qazuxan. Qaşu Qazuxan. Paşê min wî merivî nas kir, ew hozanekî hêja bûye, hem jî qomedyenekî bûye, bexçewan û cenanekî gelek mahir bûye.

Min bêqanûniyê û durûtiyê jî di medraseyê da dît. Berya ku ez hêj neçûbûm medrasê min vî bawer dîkir ku însanê xwenda bi her hawayî xwe bi qanûnê dîn dinyayê ve girêdayî ye, na însan ne ew bûn ku min wan nav dîkir, însan tiştêkî durû bûn. Seydayê min du jinê wî hebûn, yek ji wan bi girêdan û wergitin û xwedîkirina xwe, ne kêmi wan jinên delaliyên ku di serayê malemezinan da, ne ewa dî (jina mezin) tevli ku gedeyê wê hebû, ji a piçûk jî gede tune bû, ew bi gedeyê xwe ve, di mala Seyda da xizmetçiyê nanoziko bûn.

Baweriya zarokiyê ji sade diliyê û dil paqijiyê gelek car di însan da bêhêvîti û bêbawerî çêdike. Min ji dîrsa kîtabê û seydayan zêdetir, ji dîtin û tevgerên wan ders digirt. Gelo ev seydayê min, mezinatî û piçûkatiyê bi çi dipêve? Rûmeta zengîn û ciwêlekan bi çi ji hev diqetîne? Ez wê biharê li wî gundî mam, min ji kîtaba Enwarê qîma îbadetan xwend, tiştê ku min dixwend jî, ez dikarîbûm li pey xwe ders bidim. Lewra bêfamkirin ez di ser kelîmekê ra derbas nedibûm. Berya her tiştî min bi seydayê xwe da zanîn ku ez bêfamkirin û bêserî ketin derbaz nabim. Di vê tiştê ku ez bixwînim ji hinkî dî ra bibêjim. Lewra bi dîtina min amac ji xwendinê û hînkirinê ne hînbûn tenê ye, amac dinê hînkirin be. Em çend feqî civiyabûn li wî gundî, ber bi havînê hemû belav bûn, ez û Feqî Qasimê Meyrê (ji gundê Derwêş Hesenan bû) em bi tenê man. Hevaliya wî xweş bû. Zekaya wî gelek qut bû. Tayîna min mala Meryemê dida. Cilê min jî wê malê dişuşt. Axayê wî gundî navê wî Evdilkerîm Keya bû, reng feqî bû. Serê payiza 1944’an ez çûm gundê Tepecikê. Min li ba xocayê gund ciyê xwe çêkir. Navê wî Mela Mihemed bû. Însanekî sert bû. Cesur bû. Ji tu kesekî ra kêmani nedikişand. Salê wî jî li dora heftêyî bû. Feqîkî wî hebû, navê wî Sîrac bû. Ew ji min jî hurtir bû. Ew jî ne zekî bû. Ez 17 roj li wî gundî mam. Min çend ders ji Enwarê li wêderê jî xwend, ez hatim malê. Bavê min got, “min ciyê te li Mermerê da (nahiye) li ba Mela Evdilselam çêki-

riye, tu jî dev ji xwendina fiqhê berde, dest bi ilmê alet, sarf û nahwê bike.” Meha duduyan a payîzê hêj neqediya bû. Ez çûm gundê Mermerê (Firê). Min û Feqî Mihemedê Mistanî “Mehmet Altındağ” me dest bi xwendina serfa zimanê Erabî kir. Navê wê kitêbê “Bîna” ye. Me wê kitêbê qedand. Me dest bi kitêba duwê kir. Navê wê “Izzî” ye. Ew zivistan gelek nerm bû. Di gunde da hevrêzê nahiyî hebû. Cendirme hebûn. Lê çavê xwe ji xwendina medrasê ra digirtin. Cumhûriyet li Enqerayê hatibû îlan kirin. Lê qanûnê cumhûriyetê di Kurdistanê da nehatibû bi cî kirin. Bi tenê qanûnê eskerî û papur, pêç û qamçûr bê kêmanî, belkî zêdetir bi bargiranî nîrê zulmê li ser ûstuyê Kurdistanê dihanî. Di binê siya navê dîn da li gelekî gund û bajarê Kurdistanê ew ahenga kevin yanî ahenga medrasê bi qanûnê nû (Tewhîdê Tedrîsat) nehatibû terk kirin. Ew zivistana (1944-45) yek ji wan salê zêde sar û berf û baran û tîpî bû. Ez gede bûm. Biraziyekî seydayê min hebû. Salê wî nêzikê sihî bû. Ji apê xwe pişt digirt. Bi çavsorî li feqiyan serdestî dikir... Rojekî wî min dahf da ez bi dev û rû bi ser cerê da şuş bûm. Cer şikiya. Ez gelek êşam. Piştî ku min hêz da xwe, ez rabûm “gerake min ûsa negota” min di nava hevalan da jê ra got, “tû bi kertolê hicrê xwedî dibî, ma ez tayê te me tu vê zorbetiyê li min dikî!” Ev gotina min bi devê hinkî hevalan dighîje guhê seyda. Seydayê me jî gelek şevan şîva xwe ji malê dida hanîn. Wekî feqîkî bi me ra rûdinişt. Şîv dixwar. Êvarê em li ser şîvê ne. Seydayê min got: “Evdîrahman!” Min got: “Libê” “Te ji biraziyê min ra gotiye, tu bi kertolê hicrê xwedî dibî.. Min ciyê te xirab kir...” Min got: “Seyda, biraziyê te ji nîşka da dahf li min da û ez bi ser cêr da ketim. Cêr şikiya. Ez şil bûm, ez gelek êşam. Hin ciyê min şimitîn ji hêrsan ew gotin ji devê min derket, gerak min negotana...” Seydayê min got: “Ez dersa te nadim...”

Ez fikirîm. Zivistan gelek dijwar û sert e. Bi kerîya lawûr û cenawur ji şafirê çemê Ambarê dajon nava gundan; bê çek tu kesekî bi tenê nikara ji gundekî derkeve, seydayê min ciyê min xirab kiriye. Fam nake yan jî ji hêrsan bîr pê nabe ku ev gede here û cenawur wî bixwin... Gelo sûcê wî çi ye? Min jî dizanibûm ku ez dused mitro ji gund dûr herim, êdî tu kesekî nikara min ji devê lawuran derxîne... Gelo ez bi çi li vêderê biminim, heta ku parî rê vebibin. Tirsra wan cenawuran rabe, ez gelek fikirîm. Hinekî heval jî jibo ku ez di famkirina ders û xwendinê da ji wan pêştir im, ew dixwazin ez zû herim. Ji ber pozê wan derkevim. Ez viya jî dibîminim, piştî vê bêhvîtiyê, ev hate xeyala min ku, seydayê min eskerî nekiriye, di wî gundî da jî qarakola cendirman û nahîye mûdurî hene, min ji wan hevalî ku ew hergav dibêjin, “Seyda dibêje min ciyê wî xira kiriye bila ji gund derkeve.” Min jî ji wan hevalan ra got: “Hûn herin ji Seyda ra bibêjin ku bila ew jî çentekê xwe yê eskerîyê bavêje piştî xwe, ez û ew em bi hev ra herin bajêr”. Piştî vê gotinê deng ji wan û ji seyda biriya.

Bi vî hawayî ez li wê derê mam. Rê vebûn. Tirsra cenaweran nema, kendal jêrda ji berjêr şemirîn, çavî derbûn, dara kaniyan û kenarê newalan bi hilma avê zer

bûn. Min destûr ji seydayê xwe xwest: "Ez hêjî şerm dikim û ber xwe dikevim ku min ji hevalan ra got, "Bila Seydayê min jî çenta xwe hazir bike" Hem jî dema ku ez çûm, min ji wî destûr xwest. Lewra ku bîra min da bû jî dîsa jî min ji Seydayê xwe uzr nexwest û ev jî ji giraniya kîna min û zarokiya min bû, lewra divê ku Seydayê min di wê bêkeysîyê da pir li ser çûyina min nesekîniya. Ez hatim Elî Bardaxan (4 km. li başûrê Mermerê ye). Melayê wî gundî seydayê Mela Kamil bû. Min ciyê xwe li ba wî çê kir. Jibo ku dostaniya wî û kalê min hebûye, wî ji min ra digot: "Birazî, min bihistibû ku tu û seydayê xwe bi hev ketibûn. Ez dikaribûm biraziyê xwe ji wê derê bînim, lê min te nehanî jibo ku ez biraziyê xwe fam bikim, hela çiças di ber xwe dide." Min got: "Ez biraziyê te me, ez zû bi zû ûstuyê xwe danayînim..." Ez dozde ro li wî gundî mam, di nava medrasê da gerr hebû ez jî gero bûm. Seydayê Mela Kamil û jina xwe dihatin Diyarbekir. Min got: "Ez jî bi we ra tîm bajêr." Seyda û jina xwe her yek li hespekî suwar in.

Hevalekî dî ji heye ew jî tî Qadiyan (mala wan li wî gundî ye). Heval bi hefsarê hespê Seyda girt, hefsarê hespa jina wî jî min rahiştê. Em gihan ser cehda karwanan (ji gundî kilometrayekî ye). Min hefsarê hespê da destê jina Seyda û min got: "Tu xwe û hespa xwe îdara bike, ev rê dîr û dirêj e, çamûr û av û delav e..." seydayê min got: "Birazî, te çira hefsarê hespê da destê xanimê?" Min got, "seyda, ji wê derê heta bajêr (Diyarbekir), 5 saet dajo, ma destê xanimê neşikiyaye, bila ew bi hefsarê hespa xwe bigira..." Seydayê min got, "Tu pirr mizawir î, Ez di kendal û beyaran da dihatim. Hevalê min jibo ku hefsarê hespa Seyda ji destê xwe berne-da, ew di nava cahda Karwanan da heta guzekan di çamûrê da diçû xwarê...

(Seydayê Mela Evdirahman, xwejinênîgariya (otobiyografiya) xwe heta li virnivîsiye...)

KURTEJIYANA SIYASÎ YA SEYDAYÊ EVDIREHMAN

Sal 1930 bû. Zulm û zordariyek bêhempa û nedîtî li ser axa welatê me berde-wam dikir. Stêrkên (istêrkên) gelek azadîxwazan qelişibûn, ewrên reş û tarî li ser welatê wan digeriyan. Rindî û xerabî, ronahî û tarîti rabarê hev bûn. Tarîtiyê dixwest serdestê ronahî be, wî vemirîne. Tarîti û xerabiyê navê xwe danîbê Ehrîmen. Qencî û rohiyê jî xwe bi navê Hûrmiz didan nasandinê. Ehrîmen û alîgirên wî her û her êriş dibir li ser Hûrmiz û alîgirên wî. Bi vê yekê dixwestin wan bi xwe ve girêdin. Lewra, Hûrmiz û alîgirên wî dixwestin pêlên ronahiyê li welatê xwe belav bikin û azadiyê bînin ser axa xwe, xwe ji nepakî, xerabî, nerindî û tarîtiyê xelas bikin. Alîkarên Hûrmiz yên wekî Elîşêr, Şêx Seid, ...û ed. Serî hildabûn, lêbelê tîkçûbû. Dijberî û tîkoşîna qencî û xerabiyê, beredewamî dixwest. Evcar pêlên ronahiya agir li ser çiyakî bi heybet û mezin diçûrîsiya û belav dibû. Belê ew çiyayê xêrxwaz, Agirî bû.

Di wê pêvajokê da gelek gund, qeze, cî û war hatibûn rijandin û kavilkirin. Alîgirên Ehrîmen, serdestî ji ê Hûrmiz girtibûn. Belê, tam di wê demê da li bakurê rojheleta Diyarbekirê, di qontara çiyê da qezekî piçûk hebû ku rûniştevanên wî alîkariya Hûrmiz dikirin û navê wî jî Licê bû. Belê, Seydayê me jî di sala 1934'an da li qeza Licê û di taxa Qer Hesên da ji dayik bûye.

Wê demê di Licê da tû avayiyekî Cumhûriyetê tûnebû. Bi gotina Tahsîn Ekinçî, berpirsyarê Cumhûriyetê di qonaxa Mehmed Begê da diman. Wekî gelek ciyan di Licê da jî, jibo perwerdekirina zarokan Hicre û medrese hebûn. Seyda Evidrehman jî di nav wan şertan da û cîkî wesa da mezin bû. Ew ji malekî xwenda tete. Bi gotina wî, ew ji malekî "Malmele" ye. Bi gotina Tahsîn Ekinçî, diya Seyda Evidrehman jî xwenda bû û di mal da dersê Qur'anê dida zarokan. Belê, Seydayê me di malek wesa da bingeha zanyariya xwe datîne û mîraza xwe ya pêşî digre. Piştî wî jî xwendina xwe berdewam dike, heta ku îcazeta meletiyê digre. Demekî pîrr kurt meletiyê dike û pişt ra bi dilê xwe dev ji vê karê berdide.

Di sala 1955'an da dema ku li gundan meletî dike, di nava gel de li gor şert û mecalên xwe û rewşa wê demê, li ser bingeha nasandina nasnameya neteweyî dixebite. Ji ber vê yekî jî bi egera ku "Propaganda Kurdçîtiyê" dike, tete gilîkirin û jî aliyê hêzên dewletê ve tete binçavkîrin. Di wê demê da bi rêya qaçaxçiyên bi hin Kurdên binxetê yê wêk Cîgerxwîn ra tîkilî girê dide, nameyan dişîne û werdigire.

Hepixana Diyarbekir ya Eserî - 1972
Seydayê Evidrehman di rêzeya serpiyan milê çep yê serî da ye.

Hebixana Diyarbekir ya Eskerî - 1972

Seydayê Evdîrehman di rêzeya serpiyan milê çep yê serî da ye.

Di sala 1958'an da, vegera Mistefa Berzanî ji Yekitiya Sovyetan, li bakurê welêt jî tesîrek mezin dîke û bizavên neteweparêz û şoreşgerên Kurd hîn bêtir diherikîne û dilezîne. Di vê pêvajokê da, dewletên dagirker jî li ser neteweparêz û xwendekarên kurd zulm û zordariyek datînin; li bakur bûyera binçavkirina 1959'an (bûyera 49'an) û li binê xetê (Sûriyê) jî ji alî dewletê ve binçavkirina 200 kesan, jî ber vê yekê ye. Di wan deman da Seyda jî li Diyarbekirê bi cî dibê û bi kesên ku doza neteweparêziyê dikin ra têkiliyê xwe pêşta dibê û êdî bi awayek rêxistinî dest bi xebatê dîke. Ev xebata wan, di sala 1961'an da bi destpêkirina şoreşa Başurê Kurdistanê, werdigre û êdî wekî şaxek PDK-I'ê di bin kirasekî siyasî da dewam dîke. Wê demê Seyda ji aliyekî ve karê siyasî yê veşartî û ji aliyê dî ve jî di nava çalêkî û pirotestayên aşkera da cih werdigre.

Seydayê Evdîrehman "Di sala 1967'an da kete partiye (PDK-I)". Ew hîn bi parti û partîzaniyê germ nebûbû, bi tevî hin hevalên xwe bi operasyonêk têne binçavkirinî û girtin. Sedemê vê girtina wan ev bû: Di "Muş Otêlî" da li ser Şefîqê Haniyatê (Şefîk Issî) (Ku Şefîk di wê otêlê da katib bû) nizamname, program û mora Partiyê tete girtin. Girtina Seydayê Evdîrehman bi vê yekê ve girêdayî ye. Di mahkemê de parastina xwe, li ser bingeha parastina hebûn û mafên Kurdan amade dîke.

Di sala 1969'an da cezayê wî û hevalên wî xilas dibê û ji hepîsxaneyê dertên. Seydayê me disa jî têkoşîna xwe didomîne û di damezirandin û rêvebirina beşa Diyarbekir ya DDKO'yê cih werdigre.

Di sala 1971'an da esker dest datînin li ser rêvebiriyê û îdareya awarte îlan dîke. Ew û hevalên wî wêca ji ber doza DDKO'yê têne girtin û mahkum dibin. Di sala 1974'an da bi "Efoya giştî" têne berdan. Piştî vê demê, herçend ku heta mirina

xwe li ser nêrînên xwe yên siyasî dimîne jî, bi awakî bizavî (aktîvî) di nava siyasî-
tê da cî nagire. Piştî 1974'an, giraniya xwe dide li ser babetên çandî û bêtir jî li ser
etîmolojiya zimanê Kurdî lêkolîn dike. Bi tevî vê yekê di nav gel da propaganda
kurdperwerî û neteweparêziyê dike.

EM SEYDAYÊ EVDIREHMAN ÇAWA NAS DIKIN?

Belê, bi rastî jî ew merivekî zanyar bû. Bi tevî vê yekê, ew di babeta ziman û dî-
roka Kurdî da jî pîspor bû. Ew pîr û zanyarê me bû û wan taybetan jî di xwe da
dipa. Di nava civata Kurdan da însanên wekê wî gelek hindik in. Lewra çavkani-
ya zanyariya wî, ji malbata wî dihat. Bav û kalên wî xwedî medresê bûn û her yek
ji wan zanyarêkî bû. Seydayê me, ji vê rewşa hanê îstifade kir û hîn zêdetir pêste-
çûyin ji faaliyeta xwe ra kire amac û vê yekê jî pêkanî.

Seydayê Evdirehman, ji serî ve di nava xebata WAR'ê de cîyê xwe girt û nêzî-
kê salekî ye ku endamê lijna nivîsaran yê kovara WAR bû. Ew hîn nû li vê xebatê
germ bûbû, ku bûyerekî (qezekî) bêtalîh emrê wî qût kir û me jî bê Seyda hişt. Em
bi navê Kovara WAR, bêtir dixwazin nêrîna Seyda ya li ser însan û civatê diyar bi-
kin. Li gor Seyda, bingeh û zemîna hemû tiştî însan e, hemû tişt berhemê faaliye-
ta însan e, ji dervayê faaliyet û têkiliya însan tû berhemekî çandî tune. Ji ber vê ye-
kê çand, berhemê faaliyet û têkiliya însana ye û bi wan pêşta diçe, dibe hêzekî
maddî û însanan dişekilîne.

Kîjan însan? Pîrsa wî ji xwe re dikir. Însan bi serê xwe hebûnek ferdî ye gelo?
Yan jî bi kanunên xwezayê sinorkirî ye û hebûnek xwezayî ye gelo?

Seydayê me van herdu bersivan jî rast nedidît. Li gor wî însan bi naveroka xwe
ne ferdî û ne jî xwezayî ye. Ew berhemê têkiliya navbera însana ye, yanî bi nave-
roka xwe hebûnekî komjînî ye. Ew komejînên ku li ser cografyayê belîkirî da di-
jîn, di nava kûrayiya dîrokê da çanda xwe diafirînin. Bi vê manê, wî însanan he-
bûnekî çandî didît.

Dema ku çanda civatan (komjîn) çêdibe, bi civatên dî ra jî têkiliya wan dibe û
bi beramberî tesîra wan li ser hev dibe. Di nava zemanê da çêkirina çand û band-
ûra li ser faaliyetên wan, amaca wan e. Di nava civatê da însan jibo ku amacê
wan cihê cihê ne, lihev dikevin û li ser vê zemînê civat dişekile û bi civatên dî ra
jî li ser vê bingehê têkilî girê dide. Belê, tê zanîn ku Seydayê me dîrok û faaliyeta
însan, berhemê faaliyeta bi amac didît. bi vê yekê ve girêdayî, xelasiya neteweyên
bindest jî, bi amaca wan ya xelasbûnê ve girê dida. Li gor Seyda, însan û civatên
bêamac wekî laşekî bêserî ye.

BERHEMÊN WÎ

Piştî vê yekê, em dixwazin li ser xebatên wî yên çandî jî çend gotina bêjin:

Xebatên wî yên wek kitêb *Ferhenga Kurmancî-Hewramî-Dimilî-Senendajî* (Ji aliyê wî û Seîd VERROJ ve hatiye amadekirin ku di her hejmara Kovara WAR'ê da tête weşandin), xebata wî ya *Etîmolojiya Zimanê Kurdî* di destê me da ye, em dê her hejmara WAR'ê da qisim qisim biweşînin. Ji xeynê vana, 26 Sureyê Qur'anê wergerandîye bi zimanê Kurdî û hin nivîsarên wî yên di hene liser edebiyata Kurdî. Eger ew bextreşî li ser Seydayê me da nehata, wî gelek tiş dabû ber xwe ku dê li ser wan binivîsanda.

Belê, Seydayê EVDIREHMAN, merivekî ezîz û hêja, kurdperwerkî bi bîr û bawer, zanyarekî gelemperî û bi taybetî jî zimanzanekî pispors û endamê lijna nivîsaran yê Kovara WAR'ê bû. Koçberiya wî ya ji nava me, jibo Gelê Kurd û Kovara WAR' windabûnek pîrr mezin û bêhempa ye. Ew dê bi nivîsar û berhemên xwe, her û her di nava me da bijî. ■

Jibo Bîranîna Seydayê Mele Evdirehman

ŞÎRO

Şînek li dil keder ser da
Hundabûnek mezin deng da
Bi ax û nal sed nale da
Kî bûn, çi bûn, gotin SEYDA

Zivistan bû bahoz û sar
Dawî anî li dost û yar
Me qet nedî rojek bihar
Kî bûn, çi bûn, gotin SEYDA

Şîna li dil xwîn bû rewan
Histirê çav nadin eman
Mamoste nav EVDIREHMAN
Kî bûn, çi bûn, gotin SEYDA

Nabî jibîr li dil me jîn
Ger bi ken bim dil tê girîn
Ferman ji Yezdan bû çunîn
Kî bûn, çi bûn, gotin SEYDA

Cejna me hat matem bikar
Şîna te girt gund û bajar
Deşt û çiya kevir û dar
Kî bûn, çi bûn, gotin SEYDA

Ziman zanest wek te çi kes
Min qet nedî, nabînim kes
Mem ê jar im mame li qefes
Kî bûn, çi bûn, gotin SEYDA

Li AMED'ê te veşartin
Histirê çav xwîn dihatin
Dicle giryan tev Firat in
Kî bûn, çi bûn, gotin SEYDA

8'ê Adarê 1998 AMED

Helbesteka Asûd li Ser Ronahiya Mamoste Evdirehman

MIRIN mezin e...

Û em yê wê ne...

R. Marîa Rilke

Spîn
Ro çû ava
Daşikest çûqleka dilî
Ji nivê ra

Ro çû ava
Ez bûm lê ne ez bûm
Ez di himbêza xewneka dijwar de bûm
Li wir, li hûndir
Li hindavî serê te
Li tenişt bedena te yê tazî
Girnijîna zelal a evîna min î, rûheyv
Çawan jî berze dibû
Li ber çavên min
Êdî çend rondik ji wê
Û çend ji min

Ro çû ava
Sedsalek xwe ji bircên Amedê
Avête jêr
Kê guh dida xûşîniyê?

Belê, ro çû ava
Min kûlîlkeka hemareng
Ji dara azadiyê birrî
Bihn ne da
Seyda...

4'ê Adarê 1998, Diyarbekir

Ferheng-Vajname'yê

(KURMANCÎ - HEWRAMÎ - DIMILÎ - SENENDEJÎ - IV)

ABDURRAHMAN UÇAMAN - SEÎD VERROJ

M

MAÇ	KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDEJÎ
MAÇ	maç	maç	miçi	maç
ramusan	-	-	lew	buse
MADEN	filz	filz	maden	filz
MAF	heq	heq	heq	heq
heq	-	-	-	rewa
MAHÎN	mayne	mayîn	mayîn	mayîn
MAHKEME	mahkeme	mahkeme	mahkeme	mahkeme
dîwan	-	dîwan	dîwan	dîwan
Mahû (maka beraz)	malose	xoze	xoze	malose
MAK	jek	makî	makî	jek
zak	-	-	-	axoz
MAKER	mahere	manker	manker	maker
manker	-	-	-	-
MAKÎNE	makîne	makîna	makîna	makîne
MAL	mal	mal	mal	-
serwet	-	serwet	serwet	serwet

MALBAT

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
MALBAT	qingeze	bab/m	qingeze
êl	hoz	êl	hoz
eşîret	–	eşîret	dudman
qebile	–	qebila	–
ber	–	babik	–
azbat	–	–	–
babik	–	–	–
MALDARÎ	binewan	maldar	binewan
xanedar	xanedar	xanedar	xanedar
MALÊS	qêmaxe	malês	qêmaxe
ardexewk	–	–	–
MALIŞTIN	pakew kerdey	pank kerdiş	pak kirdin
malîn	ere malay	estariştin	malîn
paqijkirin	–	ritiş	–
MALÎN	malîn	ritiş	malîn
malandin	malayre	estariştin	–
malîştin	–	–	–
MALXO	xawen	wayîrê keyî	xane xweyî
Xwedîmal	–	–	xawen mal
MAM	mamo	dat	mamo
ap	–	ded	–
MAMAN	mamane	dêk	maman
ebe	–	eba	–
MAMZA	mamoza	datîza	mamoza
–	–	–	amoza
MAR	mare	mare	mare
mehr	–	–	–
MARÎ	çêlî	marî	makew
mêkew	–	–	–
MAR KIRIN	Mare biryey	mare birrnayîş	mare biryey
–	–	mare kerdiş	mare kirdin

MASE

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
—	—	mare birryaya	jin awerden
—	—	—	îzdîwaç
MARUTE (hewma masî)	hewm	qefê çemî	qolax
MASE	lim	mase	mase
mêz	mêz	—	mêz
xîz	—	—	—
MASÎ	masaw	masî	masî
MAST	mas	mast	mas
MAŞE	meşaq	maşe	meşaq
maşik	—	—	—
MAT	mat	mat	mat
kerr	beht	kerr	beht
—	—	—	bahên
—	—	—	gêç
MAT MAYIN	mat	mat mendiş	maq
zîqbûn	zaq	zîq biyayîş	zaq
—	demeq	—	demeq
—	—	—	waq
MAYÎ	mene	mende	mene
—	paşe	mendeca	pezîre
—	menciya	—	mak
—	—	—	ma
—	—	—	cîmak
MAWE	mude	molet	mawe
MAZÎ	mazî	mazî	maze
Mela	mela	mela	mela
—	mamusa	—	mamusa
—	—	—	axuwun
MELE	meley	asnaw	mele
sobe	—	—	awtenî
MELE KIRIN	mele kerdeyî	asnaw kerdiş	melekerden

MELED

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
MELED rêava	meled -	rêber raber	meled raber
MELHEM -	mehlem petpetî	melhem -	melhem petpetî
MEMIK	meme	memik	memke
MENCEL tencere qûşxane beroş	qazan - - -	qazan tencere qûşxane -	qazan tîyane - -
MENGEL -	mengelye -	moqal manqal	mengel agirdan
MERBÊR bêr	xakenas -	hiwe -	xakenas -
MERCAN -	mercan bizk	mercan -	merca -
MERG çîmen	gîwaçar -	merg/m çîmen	giyaçar -
MERMER	mermer	mermer	mermer
MESÎN -	aftawe -	mesîn -	mesîn aftawe
MEŞK -	helêze mane	meşk kin	meşke kune
MEŞQ ho nivîs	meşq -	bonderê nuse biyayîşmeşq -	- -
MEŞXUL girêday sergerm	meşxul xerik sergerm	meşxul pa mendiş sergerm	meşxul xerik sergerm
MET bibî	metye -	emi bibî	mîmik -

METZA KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
METZA -	metîyeza -	emiza -	mîmikza mîmikzak
MEWIJ mewij -	kişmiş heşkuçî -	işkijî pisêtikî hejkijî	kişmiş mewij -
MEXLUQ dûrûstker	aferîde dasukar	mexluq -	mexluq dasukar
MÊXWEŞ -	- -	mêxweş miz	laûbul (miz) lorte (pirr şîrîn)
MEYDAN qad	meydan -	meydan raşte, deşt	meydan raşte
MEYMUN -	meymun -	meymun qeşmer	meymun -
MEYZER	meyzere	bûxçik	meyzere
MEZIN zilam - - -	gewre zilam zil xir -	pîl xurt hembaz - -	gewre zalam zil xir kelan
MEZIN KIRIN	ene ardey	pîl kerdiş	benav hawirdin
MEZKERE mezrike pist	made - -	tetik/m pist/m -	made - -
MÊ -	makî -	makî -	ma make
MÊEFÎD dêledêw	deledêw -	- -	deledêw -
MÊJÎ mêjo	mux -	mezg -	mux -

MÊJIYÊ HESTÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
KURMANCÎ			
MÊJIYÊ HESTÎ	pîşe	muz	pîşe mawke
—	—	—	—
MÊJO	tarîx	tarîx	tarîx
tarîx	—	—	—
dirok	—	—	—
MÊJVE	qedîm	verêna	qedîm
MÊR	şu	mêrde	şu
malxo	—	—	—
zîlam	—	—	—
MÊRANÎ	pîyayeti	peyayê camêrdê	pîyageti merdaneki
—	—	—	—
MÊŞ	meşî	meys	megez
MÊŞA HINGIV	heng	heng (hing)	heng
MÊVAN	meyman	meyman	meyman
rêwîng	rawyar	rayan	rawyar
—	rêwker	—	rêbker
—	rêwar	—	rabker
MÊVANÎ	meywanî	meymanê	meymanî
MÊW	mêw	mêw	mêw
MIFT	mift	mift	ift
belaş	xorayî	belaş	xorayî
bedawa	rug	bedawa	hrewa
MIJÎN	milknay	lewtiş	mijin
—	mirinay	—	milêdan
—	çeknay	—	çekandin
—	—	—	çekanin
MIJ	mij	mij	mij
duman	tem	duman	tem
MIKURÎ (îtîraf)	pêhat	mikurî	pêhat

MIL

KURMANCĪ	HEWRAMĪ	DIMILĪ	SENENDAJĪ
MIL	qol	pol	qol
–	bal	–	bal
–	bahu	–	bahu
–	–	–	bazu
–	–	–	aseyîn

MIL
hemêz

waweşî
–
veradî kerdiş
–
baweş
binkeş

MILDAN (îtaat)

mildan
–
–
sere ronayîş
–
fermanber
mildan
minîyan
fermanber

MILÊB

sêzne
–
malêb
malêv
şen
–

MINDAL

zarok

role
zawle
–
gede
tifal
doman
–

gede

–
qij
–

MIRAR BÛN

mirdar bîyey
mirday biyayîş
mirda bûn

MIRAR

mirdar
–
mirdar
mordar
mirdar
topik

MIRIN

gandan

merdey
gîyanday
–
merdiş
gan dayîş
–
mirdin
gîyandan
–

candan

MIRĪ

merde
merde
mirdik

MIRK

zengar

pas

muryane
–
cengar
zengar
–
muryane
mur
–

MİŞAR

xişt

hîzar

mişar
–
–
mişar
–
–
mişar
–
here

MİŞK

mile
merre
mişk

KIŞMIŞ

qeysî

zerdelî

şêlane
–
–
mişmiş
qeysî
zerdelî
şêlane
–
–

MITRIB KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
MITRIB -	sazne -	mitrib -	mitrib lotî
MIZ mêxweş	miz mêxweş	miz mêxweş	miz mêxweş
MIZGEFT	mizgî	camî	mizget
MIZEWIR -	fizul -	fizul mizewir	fizul irduk
MIZGÎN -	mizani demweşane	mizgîn -	mizgani demxweşane
MÎ mêşin	mey -	mêşna -	mer -
MÎRKUT	mêkûwt	mîrkût	mêkûwt
MÎX bizmar	mîx bizmar	mêx -	mîx bizmar
MÎL MÎz -	mîl mîz -	hilboy mîz -	mîl mîz zaraw
MÎZANOK piflik pizdan	mîzildanê tirtemani pizlî	mîzmîzok - pizlî	tîzanok gimêzan -
MÎZO şatir	gelmêz -	mîzo -	gimêz şatir
MODIK pungalek hêlvanik	ramê - -	billon billan modke	mark mare -
MORÎ morik - - -	more morxe - - -	murî morê - - -	more morxe tas morîtxe miroxe

MÜVERÊZ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
KURMANCÎ			
MOVERÊZ	birbir mazi	morika monî	maze
waziya pişt	–	movika manî	benge
–	–	–	ben
xirtik	çimge	movik	–
MOZ	qolançe	moz	qolançe
MOZEBEŞ	sorepiyaz	çaring	soremoze
MOZEGEZK	berzeçire	çirçirok	fililkere
çirçirok	–	–	–
MU	mu	mu	mu
–	merez	–	merez
MUALİM	mualim	muaîlm	mualim
ustad	usa	usta	usa
mamoste	mamusa	mamusa	mamusa
MUÇINIK	muçin	muçin	muçin
gurge	–	qisqonci	–
MUÇYARÎ (vaîz)	muçyarî	wahzî	muçyarî
–	pen	–	pen
MURÊŞ	murêze	xurmê	–
MURR	murr	murr	murr
miruz	latir	miruz	latir
MUTBAX	yagaçaştî	mutbax	aşiyesxane
MUTTÎH	hermander	goşdar	golemiş
–	ram	–	ran
MÛHÛR	mone	mor	mor
MUNASIB	mûnasib	mûnasib	feraxur
MÛRUZ	lut û put	miruz	lut û put
MUSABEQE	kêwilkanî	mûsabeqe (yariş)	mûsabeqe

N

NE KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMİLÎ	SENENDAJÎ
NE	na	nê –	
ne	ne	ne	ne
me	me	me	me
–	nerê	–	nerê
NAÇAR	naçar	neçar	naçar
NADIR	tasux	kemî kemî	tasux
–	qat	raray	qat
–	–	gege	–
NAL	nal	nale	nal
NALÎN	nale	nalîn	nalîn
kalîn	niknay	–	nikanin
NANA KETÎ	kole	nana veşata	kole
NAP	kelbî	didanê kûtikî	kelwe
kilpe	–	kelbe	kelbe
NASANDIN	pina sinasnay	sinansnayîş	nasanin
NASBÛN	aşna bîyey	sinasyayîş	aşna bûn
–	–	–	pêda hatin
NASÎ	aşinayî	sinasyaye	aşinayî
nîyasî	–	bi vengn	aşinasî
NASÎN	ejnasey	sinasnayîş	nasîn
–	–	sinasnayîş	–
NASKIRIN	aşna	sinasnayîş	aşna
–	ejnas	–	–
–	aşnas	–	şinas,
–	–	–	aşnas
NAVEND	mabeyn	mabeyn	naw
navbirr	durî	beyntar	beyn
civîn	–	–	baxwer

NAVÇAV	KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
NAVÇAV				
henî		pêşanî	çare	pêşanî
—		tewêl	—	tewêl
—		cemîn	—	cemîn
—		—	—	çêre
—		—	—	nawtewêl
—		—	—	nawçaw
NAVÇE				
herêm		hewze	mintiqe	nawçe
—		—	—	—
NAVÇÎ				
navbîn		nawcî	monçî	nawcî
—		—	—	—
NAVDAR				
meşhur		ejnasya	sinasyaye	nawdar
—		—	meşhur	nasyak
NAVDAY				
navdeng		namî	namedar	benaw
—		—	namedayox	—
NAVBER				
—		weru berey	verê berî	berderga
—		asanu berey	binder	asane
—		çîro berey	—	jêr beran
—		—	—	tekye
NAVIK				
nêv		navgîn	zere	navgîn
hindir		—	mîyan	nawik
—		—	—	—
NAVOK				
—		nehe	nak/m	nawik
NAVPÎS				
pavnno		xirabnav	namexirab	riswa
pîsnav		tiro	tiro	tiro
—		—	namepîs	—
—		—	riswa	—
NAVRAST(merkez)		navras	mîyan	navras
NAVRASTIK				
ferqa serî		tewq	hîva serî (xeta gili)	twqe ser
—		—	—	—

NAVEND	KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMİLÎ	SENENDAJÎ
NAVÛDENG meşhûr –	kilkenîşan – –	– – –	vengan – –	kilkenîşa nigus nima
NAVZIK nav hundir	dili dililem –	– – –	zere – –	nawzik naw –
NAZ xemze – – – – –	naz lare xemze lence – – –	– – – – – –	naz – – – – –	naz lare xemze lence în an xinçe
NAZDAR	nazdar	–	nazdar	nazdar
NAZIK barik qelemî	nasik – –	– – –	nazik – –	nazik barik –
NEBÛ bûhtan – derew	bohtiyani – – –	– – –	bohtani iftira nêyayî zurî	bohtiyani delese – desheles
NEFES GIRTIN Û DAYIN	henase	–	nefes girotiş û dayiş	henase
NEFES TENGÎ –	nefes tengî –	–	nefes tengî –	nefes tengî henase birkî
NEGOTÎ –	newacya –	–	nêwacyaye nêwacyaye	nêwêjyak –
NEHÊLAN	bergirtin	–	vergirotiş	bergirtin
NEHÊJA kolexwarî li xwarî	korewerî – –	– – –	bêqîmet nêerciyaye –	korewerî – –

NEKELĪ

KURMANCĪ	HEWRAMĪ	DIMILĪ	SENENDAĪĪ
NEKELĪ kal nepijî	negirya kal -	nêgiryaye kal nêpewjyaye	nekolyak kal -
NEKES - -	nakes derben celeb	nekes - -	dirnal dirge celeb
NEM hêm ritubet	nem şo -	nem huut ritubet	nem şo -
NEMIKURĪ - -	înkâr kerdey - -	înkarkerdiş xwi nê nayîş -	înkâr kirdin enma kirdin legop dan
NENAS biyanî -	bêgane - -	bênas şar xerîb	bêgane naşnas -
NENIK pîrik dapîr	mama - -	dapîr - -	nene - -
NENOK (jina ku zarok neyîne)nezok		ocaxkor	nezok
NEQEB lexme -	wile qumeş kure	neqeb - -	neqeb qumeş kure
NERB şitil şîne rîşe	nemam - - -	narbe şitle -	nemam - - -
NEREMĪ	nerûma	nerîmak	nêrûma
NERM -	nerm şil	nerm -	nerm şil

NERME	KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
NERME		wilme	nermik	nerme
NERX		nerx	vaayê	nerme
–		–	fiyat	wilwe
borsa		mezen	borsa	bayî
qur		–	fiyat	–
NESRÎN (gul)		wilî	vilî	nesteren
NEŞIYAN		zebûn	nêştanayîş	zebûn
nekarbûn		bêhêz	bêhêz	bêhêz
–		ereme	–	biryak
NEVÊ		nizim	nizim	nizim
ne tişt		–	kewte	–
ketî		–	–	–
NEVÎ		netewe	torrin	netewe
torrin		retewe	–	newade
nevî		–	–	–
NEWROZ		newroz	newroz	newroz
NEXUYA		penan	xeybane	penan
penî		–	nêasaye	nadiyar
NEXWENDÎ		ûmî	nêwende	ûmmî
–		–	cahil	nexwene
NEXWEŞ		neweş	nêweş	besterî
nesax		şeket	–	şeket
–		manya	–	kot
–		–	–	kevtik
–		–	–	maxoş
–		–	–	cemam
NEXWEŞÎ		peşiwe	nêweşi	peşiwe
–		hewl	–	hewl
–		peşuke	–	peşuke
NEY		neyçe	ney	ney

NEYNIK KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
NEYNIK	cam	neynik	cam
qodî	—	—	ayne
xodî	—	—	—
qotî	—	—	—
NEZERKER	çemhêz	çimpîs	çawhêz
NEZÊK	nezuk	istewr	nezuk
istewr	—	—	—
NÊÇÎR	nêçîr	seyd	nêçîr
rav	raw	—	raw
NÊÇÎRGA	nêçîrga	cay seydi	neçîrga
ravga	—	—	—
NÊÇÎRVAN	neçîrvan	seydkar	neçîrwan
ravker	rawçê	seydwar	—
ravçê	—	—	—
NÊRGIZ	nergis	nergis	nergis
NÊV	dilêrasî	navên	naw
nav	beyn	beyntar	bey
hûndir	dilê	miyan	nawraz
NÊZIK	nêzik	nizdî	nêzik
NIFIR	nifrîn	zewtî	nifrîn
nifrîn	—	—	niza
NIGRANÎ	pejare	didilê	pejare
dudilî	—	—	niza
NIMÊJ	nimac	nimaj	niwêj
limêj	—	nimac	—
NIVÎN	livuyage	livîn	cîgeh
livîn	pagewban	cilî	cîke
nivîk	yakî	—	rex û xaw
cî	—	—	liv û doşeg

NIŞADIR	KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DİMLÎ	SENENDAJÎ
NIŞADIR		nişadir	nişadir	nişadir
NIŞNÎVÎ		war	war	war
-		laywar	-	laywarik
NIŞTER		nişter	nişter	nişter
NIŞTER KIRIN		çiznay	nişter kerdiş	çizanın
-		geseş	-	geztin
NIŞTIMAN		niştiman	welat	niştiman
welat		melwen	-	melwen
NIVANDIN		wisnay	hewnakerdiş	xewnanin
xewdakirin		witnay	witnayiş	-
NIVÎSÎ		niwîsya	nusyaye	nusya
NIVÎSÎN		niwîsey	nustîş	nivîsin
NIVÎŞ		serecêr	serecêr	serecêr
serejêr		-	-	-
-		lêjî	-	berexwar
NIZNIZ		çirike	pelik	çirike
çirçixê		-	zerzeng	çixçixê
NIZM		nizm	nizm	nizm
NÎLUFER (çiçek)		lewlaw	nîlufêr	nîlufêr
-		-	-	lewlaw
NÎSK		mîjuy	mercî	nîsk
-		-	marcî	-
NIŞAN		nişan	nişan	nişan
xal		xale	-	xal
şan		-	şanik	-
benek		-	-	-
ben		-	-	-

NÎV	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
KURMANCÎ			
NIŞKA	kûtupir	nişkava	kûtupir
nîşkave	—	—	—
nîşkada	—	—	—
NÎŞQÎN	nizgerey	histikî	nizgere
eyîsik	bernesikê	—	niske
NÎV	nîmey	nême	nîme
nîvik	la	nêm	la
NÎYAZ	kel	kel	kel
daxwaz	—	waştîş	nîyaz
NOK	nuwey	nehê (nehî)	nok
NOLA	pêse	hezê	wek
mîna	—	zê	—
bîna	—	sey	—
fena	—	—	—
wek	—	—	—
NORMAL	mîyane	mîyanê	mûtewesit
navanî	—	normal	—
NUMAL	kelûpel	numal	kelûpel
alav	—	kermerê keyî	kelûpur
—	—	—	nawmal
—	—	—	espawmal
NÛBÛK	tarekar	veyva newa	tazekar
NÛHA	awexte	enka	awsa
ev wext	êse	eka	êse
nûka	—	nika	lemduwa
—	—	—	ew wext
NÛKÛL	denûk	nekûl	nûk
dimk	—	—	denûk
NÛQTE	nûqte	nûqta	nûqte
xal	xal	—	xal
NÛZAY	taze yawapîne	newe zaya	terza
terzay	—	zaclan	—

O

ODA KURMANCI	HEWRAMI	DIMİLİ	SENENDAJI
ODA	yane	oda	berke
wetaq	menegra	-	otaq
çavı	melwen	-	melwen
-	-	-	menirga
ORDU	hordu	ordî	ordu
arteş	-	-	-
qoşen	qoşen	-	qoşen
ORİSPİ	celeb	orispî	celeb
-	-	-	gorêz
OX	oxey	ox	oxey
oxweş	Oxeyç	oxeyş	oxeyç

P

PA	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
PA	pa	pa	pa
pê	qaç	ling	qaç
–	qol	–	qol
–	qiç	–	laq
PACE	teşabî	paca	teşabî
kûlek	–	paja	kûnarojke
pencere	–	şibak	–
şibak	–	–	–
PAÇAL(çala binê ling)	paçal	çala ning (ling)	paçal
zengu	–	–	–
PAÇE	derqaçe	fekê pancî	derpaçe
devling	–	–	–
PADAŞ (ûcret)	padaş	heqê destî	padaş
destmêz	êza	heqê ked	êza
–	ecir	–	ecir
–	–	–	miz
–	–	–	siza
PADAŞ	padaş	–	padaş
ceza	ceza	ceza	ceza
–	–	–	eza
PADIŞAH	padişa	padişa	padişa
şah	–	şah	pawîşî

PAHN KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
PAHN	por	pahn	por
pan	pan	pan	pan
pehn	perdar	—	perdar
PAHNÎ	pajne	paşnek	pajne
PAK	pak	pank	pak
paqış	pakî	pankê	pakîze
—	pûxte	—	—
PAL	kêlga	hêga	kêlge
—	—	—	pele
PALAN	kopan	palan	palan
cil	cil	cil	kopan
kûrtan	—	—	—
PALAS	palas	palas	palas
PALDAY	palewday	pal dayîş	paldanewe
hêsa	—	asan	—
PALE	pale	pale	pale
kirêkar	kirêkar	—	kirêkar
—	—	—	fale
PALÎ	rankê	paldim	paldû
—	—	—	rankî
—	—	—	ranik

PANATÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
PANATÎ	panayî	–	pana
pêşkêş	wer	–	panî
raberî	–	–	ber
arz kirin	–	–	–
ber kirin	–	–	–
PAPUÇ	pala	papuç	gale
galik	pawere	sewl	gewş
şimik	xamîne	şimik	–
pêlav	–	–	–
xaruk	–	–	–
PAQÎŞ KIRÎN	şaknay	estarişiş	jakanin
malîştin	malay	ritiş	–
PARÇE	parçe	parçe	parçe
PARÊZ	bastan	bostan	bostan
PARÊZKAR	Parêzkar	Parêzkar	Parêzkar
–	–	peye	–
bûstan	–	–	bosyan
PARÊZ KIRÎN	parêz kerdey	parêz kerdiş	parêz kirin
parastin	laday	pawitiş	ladan
PARR	parr	parr	parr
–	–	–	pareke
PARS	pas	parse	pars
–	geve	–	hepe
PARÊZ KIRÎN			

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
–	were	–	were
–	–	–	heçe
PARSU	çeleme	parsu	çeleme
parxan	–	qabirxa	–
–	–	parxan	–
PARZUN	palu	parzun	palu
PASAPORT	pasaport	pasaport	pasaport
PASUR	pasur	–	pasur
PAŞ	dima	dima	duma
–	–	baldîna	–
PAŞDEMAYÎ	ciyameney	camendiş	ciyemen
dudamayî	mene cika	tepa mendiş	daman
dawîmayî	–	erey mendiş	bazman
duheval	–	erey kewtiş	–
PAŞÊ	dimacar	dima	duwacar
dawîyê	–	badîna	lewdiwa
duwayîyê	–	–	duwayeme
PAŞGOTÎN	xusp	xeybet	xusp
PAŞHILANÎN	paşday	açarnayîş	paş keft
paşdanîn	–	tepa vistiş	note
–	–	–	nîyate
PAŞÎ	dumayîy	dimayê	dumayî

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
dawî	–	pey	perr
dumahi	–	–	–
PAŞÎN	dumayî	peynîyin	duwagihî
–	–	–	qire
–	–	–	pergîhîn
–	–	–	axireîn
PAŞÎV	parşew	paşîv	parşu
–	–	parşew	parîşyu
PAŞMAYÎ	menewe	apey mendiş	paşmene
duheval	–	tepa mendiş	–
dumayî	–	camendiş	–
PAŞNOKE	çîyew demay	wexto ameye	lemewsa
hatî	çîyew lay	wexto bêro	lamewduda
PAŞVE HATÎN	gêlaywe	agêrayîş	geryanewe
–	–	tepa ameyîş	helew geryan
–	–	peyser ameyîş	–
PATİK	peştew milî	pey milî	poq mil
paşûstu	poqetew milî	patik	poqete
şatik	–	–	–
PAVERÎNG (fêkiyê rijyayî)	warêze	wangêl	barin
	rizya	rizyaye	rizyak
PAWAN	paseban	pawitox	pasewan
acan	nekeban	bendewar	nêkeban
ajan	ajan	–	çawyar
–	–	–	pilis

PAYE KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
PAYE	paye	paye	paye
-	-	-	pa
PAYEDAR	payedar	payedar	payedar
nemir	-	-	nemir
PAYÎZ	payîz	payîz	payîz
-	kelarêzan	-	kelarêzan
-	-	-	xezan
PAYÎZE	payîze	payîze	payîze
pence	-	-	-
PAYMAL	paymal	yaxme	pamal
talan	-	talan	paşil
-	-	-	leqeşil
PEJMURDE	sîsya	pejmurde	sîsyak
şerpeze	çirç	şerpeze	çirç
-	-	gelto	jakyak
PEL	la	pel	la
laper	lapere	rîpel	lapere
sefhe	ru	-	ru
-	ta	-	ta
-	dîm	-	dîyu
PELEWAN	palawan	palawan	palewan
-	-	-	pel
PELK	pelk	qapaxê çimî (corên)	pelk

PAYMAL

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
PEMU	peme	peme	peme
-	luke	-	luke
PENA BÎ XÛDA	pena bi xûda	humay bipawo	pena bi xûda
PENCE	pence	pence	pence
-	çepol	lep	çepul
-	çepok	-	çepok
-	-	-	pencole
PENCERE	pencere	paca	pencere
-	orosî	paja	orosî
PENÎ	penamekî	limitikî	penamekî
bêdeng	bêdeng	bêveng	bêdeng
dizîka	-	-	-
PENÎR	penîr	penîr	penîr
PERCÎM	percîn	perçîn	percîn
percîn	-	-	perc
percan	-	-	-
PERÇEM	pope	bisk	pope
temurî	kilawe	-	kilawe
navçavîk	xulamanî	-	-
poçax	-	-	-
PERÇÊ GANIYA (organ)	enam	parçê ganî	pel û po
PERÇÎN	perçîn	perçîn	perçîn

PERDE

KURMANCÎ   HEWRAMÎ   DIMILÎ   SENENDAJÎ

PERDE	pêç	perde	pêç
xêlî	xul	xêlî	xul
bad	sur	—	sur
bîçe	pasar	—	girj
PERD	awêrin	hêrsok	ateşî
PER GIRTÎN	bal girtey	pel girotiş	balew girtin
—	—	—	perin
PERÎ	perî	perî	perî
PERÎŞAN	peker	perîşan	perîşan
—	melul	melul	peker
—	peşyu	—	peşu
—	—	—	perîş
—	—	—	perîz
PER PER	pel pel	pel pel	per per
PERRE	hereme	perre	hereme
pul	pul	pul	pul
dirav	amîte	—	awîte
têkhel	têkel	—	perrêşan
PERR Û BASK	qaç û qol	pol û bask	qaç û qol
perr û pê	pa û pil	perr û bask	pel û pa
PERSU	peta	serd girotiş	peta
persî	zûkam	zekemî	zûkam
asirm	—	—	—
şobe	—	—	—
bapêş	—	—	—

PERT KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMİLÎ	SENENDAJÎ
PERT	pert	vengra	pert
tewş	–	tewş	–
sil	–	–	–
PERWANE	perwane	perwane	perwane
–	–	–	perpole
PEŞK	qorix	peş	peşk
qorix	–	piş	qorix
PEŞK KİRİN	beş kirdey	bar kerdiş	tabeş kirdin
par kirin	beşbeş kirdey	–	beşbeş kirdin
PEVKETİN	têkşiyey	pêkewtiş	têkçun
–	çiyawazî	têkewtiş	çiyawazî
PEYA (1)	peyade	peya	peya
peyade	–	–	peyade
–	–	–	papyak
–	–	–	pêkare
PEYA (2) (şexs)	peya	peya	peyak
PEYDA	eşkera	eşkera	eşkera
–	peydar	peyda	peyda
dîyar	dîyar	dîyar	dîyar
–	yoseywe	–	duzinewe
PEYDERPEY	peyderpey	pêpeyra	peyderpey
–	–	têdima	–

PEYÎR	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
KURMANCÎ			
PEYÎR	ko	–	ko
pêro	–	–	koh
PEYMAN	peyman	pêameyiş	peyman
pêman	–	pê omeyiş	–
PEYWENDÎ	keyn û beyn	têkili	keyn û beyn
têkili	–	–	–
girêdan	–	pêra girêdaye	–
PÊÇ	pâçazî	pêç	pêçaz
badan	pêçdayî	piştiş	badan
pêçan	lul	tadayiş	lul
–	wa	–	taw
–	waday	–	tawdan
–	–	–	helpêçanîn
–	–	–	qemç
PÊDA	şun be şun	cêdima	piştseryek
berêkê da	–	têdima	duwa be duwa
peve	–	têreyd	–
PÊGAN (îsabet)	pêgan	ca de	pêgan
–	–	cay xwi girotiş	–
PÊDANÎN (întizam)	saman	serraşt kerdiş	saman
–	seqam	–	seqam
PÊKHATÎN	astî kirdey	pê ardiş	astikirdin
PÊK HATÎN	sazyay	biyayiş	sazyan

PÊKVE	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
KURMANCÎ			
PÊKVE	ham qewli	yew biyayîş	destyekî
yekîti	ham desî	–	yekteki
hevrayî	–	seycê biyayîş	hewdesî
PÊL	şepol	pêl	şepol
PÊMAN	peygamn	peymendiş	peyman
peyman (belga bazarê, – lihev hatinê, aştîyê)	–	pêameyiş	–
PÊNCE	penca	pancas	penca
PÊR	perî	perê	pêreke
PÊSÎ	kolî	–	kolî
kolî (cûzam)	–	–	–
PÊŞ	were	ver	werdem
ber	werdem	verê	ber
wane	velê	vernî	cilew
berge	cilew	–	–
PÊŞGOTÎN	dîbace	vatişê vernî	sereta
dîbace	–	–	dîwace
destpêk	–	dest bide kerdiş	–
PÊŞÎ GIRTÎN	wergîr	vernî girotiş	bergîrî
rê nedan	werbes	vernî bestîş	berbin
–	–	vernî birnayîş	gel
PÊŞÎ (1)	peşule	vizik	tofane
pêşu	–	–	–
kelmêş	–	–	–

PERD

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
PÊŞÎN (2)	welîn	verên	berkin
pêşî	walîn	vernî	berk
berê	werewe	verê	lebera
–	ewel	ewil	ewel
–	–	serî	ser
PÊŞÎN (dest bi dest) helekan		pêşîn	helekan
–	pelepel	dest de	–
–	–	dest bi dest	–
PÊŞÎYA	pêşiyak	nanê tenur	pêşyak
–	tenurî	–	–
PÊŞKÎR	selem	–	sewzixir
PÊŞMERGE	pêşmerge	pêşmerge	pêşmerge
PÊŞNIMÊJ	wernemay	mela	berniwêj
PÊŞQAZÎ (dema bêd) pêşwaz		gamî aver	berew bêrî
PÊŞWAR	pêşwar	serek	pêşwar
serok	pêwaywe	serok	pêrayî
–	werewpêrî	–	perewpêrî
–	–	–	pêrî
PÊŞVE	pêşga	rehetî	pêşga
hizur	–	hizur	–
PÊÊT	pitew	pêt	pitew
pît	çeç	–	çeç
sext	req	–	req
tund	–	–	qors
–	–	–	sext

PÊVEBÛN KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
PÊVEBÛN	çespîya	pêra bîyayîş	çespîya
—	—	pêra beste	—
PÊVEKÎR	haluçyare	pakerdox	daluçke
—	aluçyare	—	awîzan
—	—	—	bel
—	—	—	beleçek
—	—	—	elqawês
PÊVEKÎRÎN	lêknay	pa kerdiş	lêkanîn
lê anîn	—	bide ardiş (erdiş)	—
PÊVEND	pêwend	têkilî	pêwend
PÊVEDAN	day pune	pede dayîş	pêvedan
—	gesay	—	—
PÊXOŞ	raxim	waşttox	xozkar
xwezîkar	—	—	—
PÊXÛR	pêxwer	pêwer	pêxwer
PÊXWAZ	pawerwa	warway	papetî
xwas	paxirwa	—	—

- 1) Bi tevayî ji bo însan tê xebitandin.
- 2) Bi tevayî ji bo însana tê xebitandin.
- 3) Zarokê nû zayî.
- 4) Çêlê teyran.
- 5) Zarokê ku şîrê jinekî di vexwe.
- 6-7) Çêleyê teyrê ku hêj baskê wê derneketiye.
- 8) Çêleyê marr.
- 9) Zarokê jin û mêrê pîr.
- 10) Zarokê ku nû bi lingan digere.
  - a) Çêlikê beraz.
  - b) Çêlikê meymun.

PİÇUK	zarole (1)	wirdêk	menal
zarok	zawle (2)	tut	bebe
geda	werwêrik (3)	geda/m	werwêrik (3)
gede	golale	gede/n	piçuk
dişke	wirdey	şinik	role
–	beç (4)	leyîrê teyran	beç (4)
–	lamij (5)	–	lamij (5)
sirsuruke	zerqote (6)	–	zerneqote (6)
–	pasarî (7)	–	pasarî (7)
dişkemarr	tulemer (8)	leyîrê marri	tulemar (8)
pîrzay	pîreza (9)	–	pîreza (9)
–	parokle (10)	gedeyo ki payku	paruke (10)
–	kirbeçe (11)	leyîrê aroşî	paşîle (11)
nozîk/nûxur	nolem (12)	gedew verên	bereza (12)
–	parkole (13)	leyîrê heş	parukle (13)
–	heşkole	–	–
dişkeşêr	şêrkole (15)	leyîrê şêrî	şerkole (15)
şiwilxe	pore (16)	–	pore (16)
–	bazele (17)	–	bazle (17)
kegav	goreke (18)	–	goyreke (18)
–	–	–	pelx (a)
–	–	–	qeşmer (b)

11) Çêlikê keroşkê (xirnik).

12) Zarokê pêşin za (nûkri)

13) Çêlikê hirçê.

14) Çêlikê hirçê.

15) Çêleyê şêr.

16) Şitla nû ya mêşa hingiv.

17) Ewan çêleyên ku guvrîk bûne.

li xweser dikarin bijîn.

18) Golika ku ji şîr ve bûye.

Li Ser Salvegera 100 Saliya Rojnamegeriya Kurdî Çend Gotin

Yekemîn rojnameya kurdî *Kurdistan* di sala 1898'an da bi rêvebirîya malbata Bedirxaniyan li Qahîre'yê hate weşandin. Ji wê rojê heta evro sed sal derbas bû. Di vê pêvajoka dûr û dirêj da gelek tişt gûherî; bi tevî hemû asteng û neyîniyan gelek rojname û kowar hatin weşandin. Hinek ji wan, jiyana xwe ya weşanê dûr û dirêj berdewam kirin û hinek jî di demek kurt da mecbûr man ku jiyana xwe ya weşanê rawestînin. Evro jî beramberê weşangerî û rojnamegeriya kurdî gelek asteng û pirsgirêk hene. Me divê em li ser van asteng û pirsgirêkan hûr bibin û jibo çareserkirina wan rê û rêbaz nişan bikin.

Çapemenî ji bo hişyarbûna civat û milletekî wesiteyekî gelek girîng e. Çapemeniya kurdî jî di nava pêvajoka dîrokê da bi vê manê cihê xwe girtiye û evro jî vê rol û girîngiya xwe berdewam dike. Xwediyê Rojname *Kurdistan*'ê jî vê rewşa hanê di hejmara heştan ya rojnamê da weha tîne ziman: "*Ez dizanim ku Kurd di derheqa dîroka Kurdistanê da xwedî zanebûnek zêde nîn in. Ji bo vê yekê, ezê di her hejmarê da, di derheqa Kurd û Kurdistanê da nivîsaran binivîsim.*" Wek vana, em dikarin gelek vekokan bidin, lêbelê ez naxwazim dirêj bikim. Lewra bi tevayî hin tişt ji alî herksî ve têtê zanîn, ne hewce ye em wan ducar bikin.

Li gor dîtina me (*War*), jibo vê civînê tiştê herî girîng ew e, ku çalakiyên pîrozbahîya salvegera 100 saliya rojnamegeriya Kurdî, jibo me bingeh û firseta gengeşî kirirna pirsgirêkên çapemeniya kurdî pêk anîye. Ev pêngavek gelek girîng e, bi tevî kêmasiyên xwe. Li ser vê bingehê, gotina me ev e:

Jibo pîrozbahiyên salvegera 100 saliya rojnamegeriya Kurdî, çalakiyên ku hatin ravedan, bêtir di Bakurê Kurdistanê da li ser çapemeniya Kurdî rawestiyên. Lêbelê, divê em bi tevayî li ser çapemenî û rojnamegeriya kurdî hûr bibin û li her çar perçê jî rewşa wê li ber çavan raxînin. em dizanin ku li dervayê Bakurê Kurdistanê jî gelek rojname û kowarên giranbiha û hêja derketine. Her wekî Niştîman, Helale, Kurdistan, Rojî Kurdî, Rojî Nîwî (li Kurdistanê Rojhelat hatine weşandin), Hawar, Ronahî, Jiyan, Ziban, Pêşkewtin, Gulan, Peyman,.. (li başûrê Kurdistanê), Riya Taze û hwd. (Ji alî kurdên Sovyetê ve têtê derêxistin.)

Pirsgirêk û astengên li pêşberê çapemeniya Kurdî, bi yê Tirk, Arab û Faris ra muqayese kirin ne dirist e. Jibo faaliyeta çand û çapemeniya neteweyên serdest, alîkariya dewletê mumkûn e. Dewlet bi xwe, jibo hedefên xwe yê siyasî bi maddî û manewî alîkarî dide û ew bi xwe jî di nava vê faaliyetê da cî digre. Ji ber ku Kurd netewekî bindest e, ne bes e ku em bêjin li bin nîrê zordarî da ne, hemû faaliyetên wan yê çandî û çapemenî têne qedexa kirin û ew kesên ku di vê faaliyetê da cî bigrin bi her awayê têne ceza kirin.

Ev pêwîst û bargiraniyên objektîf, rewşa faaliyetên li ser çand û çapemeniya Kurdî ye. Bargirani û astengên pêşberê me, bi vê rewşa hanê ve sînorkirî nîn e. Bargiraniya me ya mezin, bi rewşa me ya subjektîf (pîşekar) ve girêdayî ye, yanî bi feraseta me ya çandî û polîtîk ve girêdayî ye.

Pirsgirêkek çapemeniya Kurdî heye ku herî girîng û birîna me ya reş e; ew jî ziman û zaravayên wî ne. Lewra ziman, şeklê hebûna netewî ye. Gelek rojname û kowar hene ku xwerû bi zaravayên deverî û cihê cihê dertêne. Em dizanin ku rîya pêşveçûna zimanê me bi lêkolîn, nêzandin û berhevdana zarava û devokan ra derbas dibe. Lêbelê çalekiyên me dijberê vê yekê ne. Eger em bi awakî kûr û fire û rîyek rats li ser zavayên zimanê Kurdî rawestin, dê xuya bibe ku zaravayên kurdî pîrr nêzîkê hev in. Ev kêmasiya me, ji tunebûna siyaseta me ya li ser ziman e. Divê li çar aliyê Kurdistanê siyaseta me ya li ser ziman wekhev be û di faaliyetên çandî û çapemenî da bête karanîn. Heta nûha me ev yeka hanê pêk neaniye.

Bi navê Kowara *War*, em dixwazin li ser vê pirsgirêka ziman û çapemeniya Kurdî, nêrîn û rêbaza xwe diyar bikin; Ji ber ku zimanê Kurdî nebûye zimanê dewlet û perwerde kirinê, wek zimenk zikmakî û jar maye. Evro jî gelek nivîskarên Kurd di faaliyetên çapemenî û weşanê da zimanê xwe yê zikmakî kartînin. Ferqîtiya navbera zaravayên Kurdî, bêtir li ser navên xwezayî, nebat, giya, dar û hwd. ne. Lêbelê, divê ji bo pêşvebirina ziman, çapemenî û weşanên Kurdî ji afirandina gotinên nû û navendî kirina faaliyetên li ser ziman, di nav têkiliyê da bin û bi hev ra bixebitin. Divê jibo zimanê Kurdî navlêkên nû bêne afirandin. Jibo her zaravaya zimanê Kurdî, çekirina lîteratora zanistî, teknolojîk û siyasî, her yek zaravaya zimanê Kurdî dike zimanek serbixwe. Evro li başûrê Kurdistanê da rewşa zaravaya soranî gihâştine vê qonaxê, ku dibêjin soranî zimanekî serbixwe ye. Bi tevî gotinên ku ji Arabî, Farişî û Azerî di vê zaravayê da bi cî bûne.

Divê çapemenî û weşanên kurdî, berhemên xwe bi zimanê Kurdî bidin. Em dizanin ku gelek asteng pêşberê vê yekê hene. Berhemên ku bi zimanê Arabî, Farişî û Tirkî hatine afirandin jî hene, bi tevî ku çavkaniya wan çanda Kurdî ye. Divê evan berhemên jî di nav çanda Kurdî de bêtin hesibandin. Gerek em li ser şekil na, li ser naverokê rawestin. Tersê vê yekê jî rast e. Çawa ku hin berhem bi Kurdî hatine nivîsîn, lêbelê ne berhemên çanda kurdî ne. Ew berhemên ku bi naveroka xwe li ser coxrafya Kurdan ji desthilatbûna Kurdan ra xizmet neke, nabe ku ji ber-

hemên çanda wana bête hisabkirin. Her çiqas em berhemên nivîskarên biyaniyan wergerînin zimanê Kurdî jî, ew nabin berhemên çanda Kurdî. Mîsal; em bêjin ku me berhemên V. Hugo, Gothe û hwd. wergeranidn bi zimanê Kurdî, dê feyda wan jibo dewlemendbûna çanda Kurdî hebe, lêbelê wan berheman nabin berhemên çanda Kurdî. Jibo vê yekê, li ser zimanê weşan û çapemeniya Kurdî jî divê em bi vê awayê bifikirin.

Pirsgirêkek herî girîng ya weşan û çapemeniya Kurdî jî ev e; têkiliya di navbera wan û xwendevanan pîrr qels e. Qutbûnek di navbera wan da heye, jihev pîrr dûr in. Lêbelê çavkaniya berhemên çanda kurdî, xelkê Kurd bi xwe ye. Ji ber vê yekê, divê em ji xelqê xwe hîn bibin, ji wî bigrin, dewlemend bikin û carde pêşkêşê wî bikin. Mîsal; divê em çîrok, kilam û hwd. berhemên çanda Kurdî di nava xelkê da berhev bikin û wan ji nû ve wek roman, çîrok, sînema û bi motif û mûzîkeka nû û bi awakî dewlemendtir pêşkêşê xelkê bikin. Di vê babetê da xebata M. Uzun û hwd. layiqê pesindanê ne.

Bi encamî, li alî çapemenî, nivîsîn û ziman da pîrsgirêk û astengê me ya pîrr girîng jî; di nivîsandinê da pêkanîna alfabeyên newekwe e. Bi dîtina me, divê li çar alî welêt alfabeja latînî bête ecibandin û karanîn. ■

WAR

Hacî Qadrî Koyî

MÎKAÏL CANPOLAT

Hacî Qadrî Koyî, helbetvanê şoreşger û welatparêz li gundê “Goreqerec” (1) ku dikeve başûrê rojava yê bajarê Koyî li başûrê Kurdistanê, ji dayik bûye. Di derheqa sala ji dayik bûn û mirina Hacî Qadrî Abdulrehman Saîd (2), Mihemed Emîn Zekî (3), Refîq Hilmî (4), hemû sala 1232’ê hîcrî (1816-1817 mîladî) jibo ji dayîkbûna Hacî Qadrî datînin. Elaaddîn Secadî (5), Gîw Mukriyanî (6), Mihemedê Mella Kerîm (7) jî sala 1815 ji bo dayîkbûna Hacî qebûl dikin. Mesud Mihemed (8) jî sala 1824 wekî berwara dayîkbûna Hacî datîne. Reşîd Findî (9) salên 1815-1816, Sadiq Borakayî jî wekî Mesud Mihemed sala 1824’an jibo dayîkbûna Hacî tîne zmên. Bi kurtî sala ji dayîkbûna Hacî, heta niha bûye mijarê gengeşiyê navbera dîrokvanên wêjeya Kurdî de. Li ser sala mirina Hacî Qadrî Koyî, heta sala 1972’ê li başûrê Kurdistanê bîr û rayên cewaz di navbera rewşenbîran de hebûn. Lê bi gel komkirin û çapkirina rojnama Kurdistan ji aliyê Dr. Kemal Fuad (10) ve ew gîr û girift jî hatin çareserkirin. Ji ber ku di hejmara sê ya rojnama Kurdistan ya sala 1898’an de hatibû xuyakirin ku Hacî Qadrî Koyî “sala di wefat kir” (11). Ango Hacî Qadrî di sala 1897’ande koça dawiyê kiriye. Bi saya rojnama Kurdistan sala koça dawiya Hacî û helbesta wî ya bi navê “*zemanê resmî caranî nemawe*” gêhîştîye heta roja me. Em dîsa bizîvirin li ser jiyana Hacî Qadrî. Navê bavê Hacî, Ehmed bû û navê diya wî jî Fatê bû. Her du jî gund de bûn. Jiyanên xwe li gundê xwe bihûrîbûn. Em ji vê yeka anê di saya helbestek Hacî pêdihesin:

*Bawkim Ehmed bû nawî bîrimdê
Xelqî ladê bû daykî min Fatê* (12)

Wê dema bavê Hacî dimire hêj ew piçûk bû. Di gel dayika xwe ji gundê xwe dihêlin û tîn li bajêrê Koyî nişecî dibin. Dayika wî, wî dide ber xwendinê û dişîne ji bo mizgeftên Koyî ji bo perwerdebûnê. Ji bo xwendan derdikeve û xwandin û perwerdekirina Hacî diide ser milên xwe. Hacî di zaroktiya xwe de jî jîr û jêhatî

bû. Hertim amade bû ji dû zanistan bigere û biçê bajêr û welatên din ji bo xwendinê. Lewra jî jibo xwendinê cara yekemîn Hacı û hevalê wî Emdulah Celîzade ⁽¹⁴⁾ rêketin û çûn "Balek". Li wê derê mamostayê wan Mehmudê Ibn-û Adem ⁽¹⁵⁾ bû. Adem xwe jî xelkê Balek bû, wê demê di devera Soran de zanayên wekî wî yan tûne bûn yan jî gelek kêmbûn ⁽¹⁶⁾. Navê Adem ji devera wî derçûbû heta gihiştibû welatên din yê der û dora Kurdistanê.

Di helbestek xwe de Hacı Qadrî basa çûyîna xwe û Ebdullah Celîzade ji bo balek dike ku diyar dibe Hacı înanekî hejar, destkurt û belengaz bû. Di helbesta xwe rewşa xwe bi awayekî zelal û diyar tîne berçavan.

*We bîrt dê zemanê çûyîne Balek
Be pêxawsî ne qewsim bû ne kalek ⁽¹⁷⁾*

Diyar dibe ku wê demê Hacı bê sol, bê kalik û pêxas diçe ji bo Balek. Hacı Qadrî di helbestekî din de jî tê li ser wê geşa xwe bi gel Ebdullah Celîzade jibo Balek, nîşan dide ku Ebdullah Celîzade siyar bû ew jî peya bi gel diçû. Lê bi awayekî hûnerî û ciwan wê rewşê tîne berçavan:

*To xoş debezî hespî bezînît pêye
Min nageme to hespî bezînîm pêye ⁽¹⁸⁾*

Hacı Qadrî ji mella Ebdullah re dibêje ku tu xweş diçî te hespekî zinkirî heye, ez nagehîjim te hespê min yê zinkirî piyên min in. Ev helbest ji rewşa aborî ya helbestvanê bi nav û deng Hacı Qadrî tîne holê û nîşan dide ku heta kîjan radê Hacı Qadrî jar û destkurt bû. Warîdata wî tune bû ji bo xwe hespekî bikire û bi gel hevalê xwe bi siwarî biçin Balek ji bo xwendinê.

Piştî 5 sal li Balek Hacı Qadrî dîsan rêdikeve ber bi Kurdistanê rojhelat diçe û li dû zanîn û xwepwerdebûnê digere, Hevalê wî jî ango Mella Abdullah vedigere jibo Koyî. Bi rastî jî Hacı Qadrî ne tenê hejar bû, kesekî wî jî tunebû. Wê dema em civata Kurdî ya wê demê tînin berçavan ku kur û keç di derguşê de dizewicandin. Mirovên jin nedianîn yê hejar bûn yan jî yê ku nedikarî next (qelin) bidin. Em îro nikarin vê rewşa taybetî ya Hacı seda sed usa şîrovebikin. Lê ev rastî ya civata me bû û heta niha jî gelek deveran her berdewame. Lê Hacı ji bo çî vegere? Kesê wî jî li Koyî nîne. Hacı bi xwe di helbestek xwe de vê rewşa xwe ya taybetî tîna zmên û dibêje:

*Her min im esta warisî Isa
Bê jin û mal û bê kur û me wa*

Hacıyê bêkes diçe ji bo rojhelata Kurdistanê û nêzikî çar salan li bajêrên serdest, Mahabad û hinek bajarên din dimîne. Piştî qedandina xwendina xwe, Hacı

vedigere ji bo bajêrê xwe, Koyî.

Di derheqa nasnavê "Hacî" jî gelek nîqaş di navbera rewşenbîrên başûr de hatine kirin û hêj cih bi cih berdewam dike. Gelek rewşenbîrên wêjenas û dîroknas li xwe dipirsin, gelo Hacî Qadrî Koyî çûbû Hac, ji bo vê yeka hanê jî ev nav hatiyê lêkirin. Hacî xwe jî di helbestekî xwe de dide xuyakirin, ku neçûye Hacê:

Menzilî meymen nemawe êsteke eyameke

Rahetî mumkîn niye neçûye Medîne ya Mekke (19)

Li Koyî di navbera Hacî û şêxan de gîr û girift durist dibin û nakokî kûr dibin. Çekêk Hacî Qadrî hebû ew jî helbestên wî bûn. Bi gel helbestên xwe ve Hacî diji şêxên Koyî dest bi şer kiribû. Berxwedan û serî neçemandina Hacî, desthelata Şêx Nebî xistibû li nav tirsîyek mezin. Şêx Nebî û murîdên wî bi gel sofîyên Koyî halwestên gelek tuj û sext beramberî Hacî wergirtin û heta xwastin Hacî bikujin. Hacî, helbestên xwe yê wê demê ve bi dû dengê çînên bindest, diji axa, şêx û derebegan. Di wê civata derebgayetiye de Hacî Qadrî têdikoşîya diji çînên serdest û dixwast bingehê civata Kurdî ya wê serdemê biguherîne. Hacî Qadrî jî wekî mella û helbestvanekî bi nav û deng dikari bû bi çînên serdest û zordar re rêk biketa û dû berjewendiyên xwe yê kesayetiye bimeşîya. Lê Hacî Qadrî hemû jiyana xwe jibo azadkirina welêt û çînên bindestên Kurdistanê terxan kiribû. Qet çarek jî nexwest bi gel nokerên dagirkeran yê li Koyî rêk bikeve. Roj bi roj navbera wan pêtir xirab dibû û Hacî jî xwe her berdewam dikir. Bi wî awayî Hacî bûbû armanca êrîşên kevneperestên Koyî.

Em dizanin di wê serdemê de dewreki mezin yê şêxan di nav komên xelkê Kurdistanê de hebû. Şêxekî dikaribû gelek serokên eşîr û axa bi xwe ve girêbida yan jî bê desthelat bihiştta û kontrola xwe ya nîqaş li ser wan û mirovên wan saz bikira. Wê dema em dewra Melayê Batê di şikestina bizava Kurdî ya başûrê Kurdistanê de tînin berçavan, wesa wî dewra şêxan xuya dibe. Wekî em dizanin Iro jî hinek şêx kontrol li ser dehan hozan çêkirine. Kirine murîdê xwe. Serhildan ji aliyê rewşenbîran ve di wê serdemê de diji şêxan karekî asan nebû. Pêwîste di nav vî çarçovê de em mezintiya Hacî Qadrî û şoreşgertiya wî bi nixînin.

Hemû nivîsevanên kurd ku li ser Hacî Qadrî nivîsîne, basa koçkirina wî ji Koyî bo Istanbolê û nakokiyên di navbera wî û şêxê Mawîlî de dikin. Piraniya rewşenbîrên Kurd ku yê li ser jiyana hacî Qadrî nivîsîne, li ser wê bîr û bawer in ku sedema serekî ya derçûyina Hacî ji Koyî, şêx Nebî û murîd û sofîyên wî bûn. Hinek nivîsevanên Kurd jî hene (pirr degmenîn) ⁽²⁰⁾ dibêjin Hacî bi dilê xwe Koyî hiştiye û çûye Istanbolê û carekê din venegeriyaye ji bo Koyî. Lê jibo vê yekê jî tu grovan nîşan nadin. Disa ew jî dûr û dirêj li ser nakokiyên navbera Hacî û desta şêxan û sofîyan radiwestin. Hacî xwe jî di helbestên xwe de diji şêxan rawestiyaye

û gelek bi tundi jî şêx û melê û softi rixne kiriye. Dîsa Hacî xwe jî di helbestek xwe de li ser sedemê çûyina xwe bo Istanbulê radiwete û dibêje:

*Le quşxanewe ta demî îçqela
Le Bayîz axa e ta mihley qelat
Hemû xîzmî xomim dezanim dêlen
Lê bê hurmetîman bû Hacî helat* (21).

Wê dema em ji nêzik ve bala xwe didin vê malika Hacî em dibînîn ku Hacî gelekî bîriya Koyî kiriye û di helbesta xwe de navê çar taxên Koyî ango quşxane, îçqela, Bayîz axa û qelatê aniyê zman. Ji ber ku Hacî ev helbesta li Istanbulê nivîsiye û şandiyê ji bo heval û hogirên xwe yên Koyî. Li ser peyîva “bê hurmetiyê” jî li başûrê Kurdistanê di Navbera rewşenbîran de gelek niqaş hatine kirin. Lê hemû rewşenbîr li ser wê baweriyê ne ku kesî li Koyî “bê hurmetî” bo Hacî nekiribû û Hacî jî însanekî qedir giran bû, ji aliyê xelkê Koyî ve dihat hezkirin. Lê di vê çarî-nê de peyîva “Helat” jî bo mijara me gelek girîng e. Ji ber ku Hacî xwe dibêje ku ez reviyam, Mirovekî qedir giran, hezkerê gel, bilbilê Koyî eger bi devê xwe vê yekê qebul dike û dibêje “helatim”. Ev belge bîr û boçûnên duyemîn pûç dike û nîşan dide ku Hacî ji destên şêx û softi û murîdên Koyî reviya û çû paytextê dewleta Osmanî. Eger fişara şêx û murîdên wî nebûya, ji bo çî Hacî di 50 saliya xwe de heval û hogirên xwe bihêle û biçê Istanbulê?

Hacî Qadrî di helbestên xwe de jî li ser şêx Nebî radiweste û wî tawanbar û rixne dike:

*Site esir jneyetî bi mezhebî hîmarî
Ibn-û Adem nemawe serî pan kat wek marî* (22)

Li gor hemû nivîskarên ku li ser Hacî nivîsîne yan jî diwana wî ji bo çapê amade kirine, dibêjin ev helbest ya Hacî ye. Bi taybetî jî xîsmekî Hacî bi navê Mella Ebdullah yanzde yan diwanzde sal piştî mirina Hacî li ser jiyana Hacî nivîsibû. Ew jî vê yeka hanê qebul dike û dibêje ku ev helbesta ya Hacî ye û li ser şêx Nebî vehandiye. Di derheqa ravekirina vê helbestê nivîsevanên Kurd xwedanê rayek hevbeş nînin. Beşek ji wan dibêjin ku şêxê Mawîlî 16 jin ji bo xwe anî bûn û pêk ve markiribû. Heta hinek ji wan dibêjin ku 16 jinan zêdetir jin anîbû (23). Beşek ji rewşenbîrên Kurd li ser wê bawerî ne ku şêx Mawîlî jinek ji bo xwe anîbû, lê li gor rê û rêçkên civatê qebul dikir, ev yeka hanê nekiribû. Ecama bîr û bawerîyan bi gel hevdu ne ku Hacî, di vê derê de li Şêx Mawîlî rixne kiriye û dîsan bi gel hevdu ku şêx Mawîlî mirovekî bê rewşt û fêlbaz bû. Ji bo vê yekê jî Hacî dibêje: “Eger Ibn-î Adem ma-

bûya sûrî wî wekî ye mer pandikir”.

Hacî her di helbestên xwe de êrîş dibir li ser şêxayetiye û hewil dida rêya zanîstê nişanî xelkê bide û durûyîtiya şêxan nişan bike:

*Siklî tekeye û xaneqahî şêxekan
Waqîha rengîne, ema bû riyana
lem hemû şêx û murîdaney iya
ferdekî naçîte mizgewtî xuda (24)*

Li gor Hacî, şêx û murîdên wî xelkê dixapînin û bi zikr û duayên wan ve qet tişteke çareser nabe. Eger çareser bibûya mirtiv wekî qarun devlemend dibûn:

*Faydey ger bûyaye zikr û duw’a
Debû qarûn gedayî ser rêga (25).*

Ev gotinên Hacî wekî bruskê li Mêjîyên şêx û sofîyan dike. Ji bo parastina berjewendiyên xwe û desthelatê xwe di nav civata Kurdî ya wê demê de hemûyan hev girtibûn û dixwastin Hacî holê rakin. Ev plana hêzên kevneperest dijî Hacî Qadrî serneket. Ji ber ku mella û sofîyên dostê Hacî rê nedan ev kuştina cih bi cih bibe. Mella Ebdullah Celîzade û Emîn axa hember (Hacî di helbestek xwe de pesnê wî dike) vê kiryara şêx û murîdên wî derdikevin. Paşê jî bi gel Hacî diaxivin û jê daxwaz dikin ku piçekê halwestê xwe beramberî teke û şêxan nerm bike û êrîşên xwe rawestîne û xwe agadar bike. Hacî daxwaza wan refus dike û naxwaze êrîşên xwe dijî “Ker Nebî” (26) û hevalên wî rawestîne û dibêje: “*Heta ku ruhê min di bedena min de be, waz jê naynim û ez ji vê derê jî namînim*” (27).

Piştî vê gotinê Hacî jî Koyî dihêle û diçe Hewlêrê û li wê derê bi gel helbestvan Keyfî (keyfî jî ji destê şêxên Koyî reviya bû) ku li ser jiyana Hacî nivîsîne, berwar rasteqîn ya çuyîna Hacî ji bo Istenbolê diyar ne kiriye. Li gor Mesud Mihemed Hacî di sala 1864’de ji Koyî derçûye û Gîw mukriyanî jî wesa bawer dike ku di navbera salên 1853 û 1854 an (29) de rêket ji bo Istenbolê. Ev derketina Hacî ji Koyî ya dawiyê bû. Hacî qet venegeriya ji bo bajêrê xwe. Ew jî wekî Nalî li welatê biyane ango li Istenbolê koça dawiyê kir û li goristana “Qerece Ehmed” hate veşartin (1897).

Hacî Qadr û Peydabûna Hesta Netewî

Hacî Qadrî Koyî di helbestên xwe de ne bi tenê dijî şêx û sofîyan derdiçû, belku wê zêdetir jî dijî dewletên dagirker derdiket û hewl dida ji bo hişyarkirina gelê Kurd. Wê dema ku em basa jiyana Hacî Qadrî dikin, pêwîste li ser berhemên Hacî, bi taybetî jî li ser helbestên netewî yê Hacî rawestin. Ji ber ku Hacî Qadrî jiyana xwe ji bo Kurd û Kurdistanê terxan kiribû. Min li jorê jî baskiribû ku Hacî

nezewicî bû û zarokên wî jî tunebûn. Bi rastî jî Hacı evîndarê welêt û bav û rêberê kurdan bû. Ew ji bo Kurdistanê jiya û xebata xwe jî heta roja mirinê ji bo azadî û serxwebûna Kurdistanê terxan kiribû. Hemû rewşenbîrên kurd ku li ser Hacı Qadr nivîsîne, her tim bala xwendevanan kişandine li ser helbestên wî yên netewî. Lê li ser peydabûna hesta netewî li cem Hacı Qadrî Koyî gelek gengeşe di navbera rewşenbîrên Kurd de bûne û hêj jî berdewam e. Ji bo agahdarbûn li ser rewşa wê demê ya civata kurdî û rada bilindhûna hesta netewî, rewşenbîran gelek girîngî dane û didin vê mijarê. Hemî rewşenbîrên ku li ser Hacı lêkolîn kirine yan jî dîwana Hacı ji bo çapê amade kirine. Li ser peywendiyên Hacı bi gel mala Bedirxanan, Mem û Zîna Ehmedê xanî û çûyîna wî bo Istenbole radîwestin. Pîranya van rewşenbîran peydabûna hesta netewî li cem Hacı Qadrî di nav van peywendiyên de digerin û basa kargerîya wan li ser Hacı Qadrî dikin. Jibo vê yekê hana jî pêwîste em hinekê li ser van xalên li jorê rawestin. Beriya ku em li ser vê yekê rawestin pêwîste em bizanin ku rewşenbîrên Kurd jî li ser vê mijarê ango li ser peydabûna hesta netewî li ba Hacı Qadrî Koyî xwedanê rayek hevbeş nînin. Bi giştî rewşenbîr di nav xwe de bûne du beş: Beşek ji wan wesa difikire, ku Hacı piştî çûyîna xwe ji bo Stenbolê dest bi nivîsandina helbestên netewî kiriye; beşe din jî li ser wê rayeye, ku wê dema Hacı li Koyî bû helbestên netewî vehandibû û li Stenbolê jî her berdewam kiriye.

Hacı Qadrî Koyî evê dema bi gel hevalê xwe Keyfî (ew jî helbestvane) diçin ji bo Stenbolê, Keyfî destpê dîke huquq dixwîne. Hacı jî ji bo zorakên Bedirxaniyan mamostayetiye dîke. Pêwîste em bizanin ku Hacı Qadrî di pêvajoyek dîrokî de jiyabû. Di sed sala 19'an de hemû mîrmişînen Kurdan ji aliyê dewleta Osmanî ve yeko yek hatin ruxandin. Hacı jî wekî şahîdekî dîrokî ev karesatên ku li ser Kurdan de peyde bibûn yan didît yan jî dibihîst. Di encam de kargerîyek gelek mezin li ser vî zanayê Kurdperwer û welatparêz dikir. Wê dema Hacı çûbû ji bo paytextê dewleta Osmanî mîrmişîna Botan jî hatibû ruxandin. Weku tê zanîn serhîldana mezin ya Mîr Bedirxan di sala 1846 de şikestin xwar. Ya Yezdan Şêr jî ji 1853 heta 1864'û 1865'an de çûbû ji bo paytextê dewleta Osmanî. Wesa xûya dibe ku binemala Bedirxaniyan li Stenbolê desteser û di bin çavderiya dewleta Osmanî de bûn.

Li gor Elaaddîn Sicadî sedema serekî ya guherîna naveroka helbestên Hacı ji helbestên klasîk ve bo helbestên netewî "vexwarina ava bîr û baweriyên" (30) Bedirxaniyan bû. Gîw Mukriyanî jî vê guherîna ku di helbestên wî de peyda bûye bi "hesta pak" ya binemala Bedirxaniyan ve girê dide. Mîr Celadet Bedirxan jî basa Hacı dîke ku dibêje Ez dikarim bêjim ez Hacı nasdikim, ji ber ku sala ku çûye rehetmetê ez hêj nû ketibûm ser lîngan". (31) Û em dikarin dehan belge û nîşan binin ku peywendiyên Hacı bi gel vê mala bi nav û deng ve heye. Dîsan em dikarin dehan nivîserên rewşenbîrên Kurd wekî nimûne binin ku mala bedirxaniyan tesîr li

ser Hacî kiriye di niştimanî bûna wî û helbestên wî de. Lê ez hezdkim di helbestên Hacî de hinek mînanan derxînim û nîşan bidim li ser tesîra vê binemala welatparêz li ser Hacî Qadrî Qoyî:

*Bedîrxanî li ser la çê le mew pas
Le her lawe detanharîn wekî aş* (32)

Di vê helbestê de xûya dibe ku hêj Bedirxaniyan li ciyê baweriyê ne û Hacî dibêje “ger Bedirxaniyan qada xebat û şoreşê biçin, dujmin we wekî aşî dihêrin”. Helbestvanekî wekî Hacî di wê wextê de xwedanê helwestekî wesa bû û dîsa em peyamê ji bo Hacî bihêlim:

*Emîrek mawe paşaye
Gotî Kê ye? Gotim şêr e
Gotî lêre? gotim lêre heta Taran û Hîndîstan
Be xey şêre wekî nawî li serda durmin endaze
Temayan her hew mawe tewawî xakî Kurdistan
Heçî cêgay umêd mame û ewey dil xoş deka ewro
kesî dî lew beder nabête xemxurî gelî Kurdan* (33).

Reşîd Findî jî li ser vê helbesta Hacî Qadrî radiweste û dibêje ev helbest li ser Ezdîn Şêr hatiye vehandin. Tiştêk jî bo me xuyaye ku wê dema serhildana Mîr Bedirxan, Ezdîn Şêr serleşkerê mîrê Botan bû. Di dema şer de peywendî bi gel Osmanîyan çêkir û dijî şoreşê derçûbû. Piştî ruxandina şoreşa Mîr Bedirxan dewleta Osmanî soz û peymanên ku dabûn Ezdîn Şêr, cih bi cih ne kirin û Ezdînşêr jî serhilda dijî dagirkerên Osmanî. Şêrê Ezdîn Şêr jî 1853 heta 1864'an dewam kir û ew jî hate fetisandin di nava xwîna de. Di vê helbestê de jî xuya dibe ku wê dema Hacî dibêje: “Emîrêk maye, paşa ye” “bi xwe şêr e wekî navê xwe”, di vê yekê de qesta wî Ezdîn Şêr e. (34).

Wê dema em nêzik ve bala xwe didin dîwana Hacî û lêkolînên li ser hatine kirin bi hêsanî tê dîtîn ku Bedirxaniyan kargerîyek gelek mezin li ser wî kiribû. Piştî şikestina şoreşên Bedirxaniyan Hacî bi gel kul û kesera dilê xwe, bi xemû hêsiyan ve ev helbesta hanê bi awayekî gelek ciwan û hûnerî nivîsiye:

*Cîhan bûyite Cizîre behrî gîryem
Babê bohtan eto Zîn emîn Mem* (36).

Di vê helbestê de peyîva “Cizîre” tê du wata. Yekem wekî di zmanê Erebi de bi mana dîrgeh di nav deryaya gîryanê de; wata duyem jî Cizîrabetan e. Peyîva Bohtan jî di du mana de hatiye bi karînan; yek jî wata Botan cih û warê Zîn e, ya duyemîn jî di

mana direjw de hatiye bi karînan. Hacî ne tenê dibêje hêsrê çavên min bûye derya , ew her berdewam dike û pesnê mîrên Botan û Baban dide û wan wekî Seyîd û şêxên netewa kurd nişan dide:

*Hakim û Mîrekanî Kurdistan
Her li Botane we heta Baban
Yek be yek hafizî şeriyet bûn
Seyîd û şêxî qewim û millet bûn*

Bi kurtî em dikarin gelek nimûna bibînin di nav helbestên Hacî de û nişan bidin ku Hacî di bin tesîra mîrê Botan de maye û wan ji kargerîyek gelek mezin li ser hesta netewî ya Hacî de kiriye. Di vê helbestê de xuya dibe ku wê dema Hacî ev helbesta dinivîsî, mîrnîşînên kurdan hatibûn ruxandin. Ji bo vê yekê jî Hacî ji bo mîrên Kurdan dibêje “Hafizî seriyet bûn” yan jî “Seyîd û şêxî qewim û Millet bûn” Diyar dibe ku dema rabûrduya vê karê hatiye karînan wekî “bûn”.

Piranya rewşenbîrên Kurd ku di derheqa Hacî Qadrî Koyî de nivîsîne yan jî lêkolîn kirine, hertim bi awayekî yan jî awayekî din basa E. Xanî û kartêkirina wî li ser peyda bûn û geşkirina hesta netewî li cem Hacî kirine. Ji bo mînak em dikarin bêjin Gîw Mukriyanî wê dema basa peydabûna hesta netewî li nik Hacî dike “xwendina Mem û Zîn” a Xanî wekî sedemekê nişan dide. Sadiq Bihaddîn Amêdî jî li ser peywendiyên Hacî û Xanî radiweste û dibêje: “Hacî li ser rêç û şopa xanî çûy” (38). Dîsan Kerîm Şareza jî li ser vê peywendiyê radiweste û basa “dest dirêjkirina Hacî ji bo yekemîn helbestên netewî yên Ehmedê Xanî” (40). Ango ya E. Xanî li ser Hacî Qadrî Koyî kirine. Lê pêwîste em gotinên Mîr Celadet Bedirxan li ser “Mem û Zîn” û berhemên din yên Ehmedê xanî destbixin û bixwînin. Ji bo vê yekê jî gotinên Mîr Celadet Bedirxan serokaniyek hêja û binirxe. Celadet Bedirxan wesa dibêje: “Hacî Qadrî Koyî, xaniyê duane, ew jî wekî xanî bi derdê milletê xwe şewitî, şîir û qesîdeyên wî tevde li ser millet û welat in.”

... Ez îro şîreka Hacî ne çapbûyî belav bikim, her wekî me gotî Hacî perestkarê Xanî bû, Hacî li ser (Mem û Zîn) a babê min û destnivîsa şîira jêrîn nivîsandiye (Zemane resmî caran nemawe)... (41) Di gotinên Mîr Celadetî de jî xuya dibe ku Hacî li ba Bedirxaniyan bû û li ser bergê destnivîs ya Mem û Zîn'ê ev helbesta navbirî nivîsiye. Ji şîrovekirin û ravekirinên hemû ev rewşenbîrên Kurd jî derdikeve ku tovên helbesta netewî yên ji aliyê Ehmedê Xanî ve hatibûn çandin bi gel Hacî Qadrê Koyî û helbestên wî ve du bare şin bûn.

Serokaniya herî girîng ji bo peywendiyên Hacî û Xanî, helbestên Hacî bi xwe ne. Bi saya helbestên wî em dikarin rada kartêkirina Xanî li ser Hacî bibînin. Ji bo vê yekê jî pêwîste em payemê bidin Hacî û bibînin ew çî li ser E. xanî û berhemên wê difikire:

Zemane resmî caranî nemawe
Çiraxî nazim û munşî kujawe
Li dewrî ême roman û cerîde
Eger çî meqsede zanîn bawe
Eman qedrî bizanîn em kitêbe
Le dinya êstekî hemtay nemawe
Le eyamî heyatî Şêxî Xanî
Le ser nusxey xetî ew nusrawe
Le lay erbabî oy bo qedir û qîmet
Xezîney fewhere û kîsey dirawe
Le memûhî duwel Soran û Botan
Le sayey em kitêbe nasrawe
Le Kurdan xeyrî Hacî û Şêxî Xanî
Esasî nezimî Kurdî danenawe ⁽⁴²⁾

Di vê helbestê de Hacî gilî û gazindên xwe ji zemanî dike û dibêje; adet û resmên zemên winda bûne, daxwaz ji xwendevanan dike ku nirxa vê pirtûkê bizanin. Ji ber ku di dinê de pirtûkekî wekî wê niha nemaye. Dîsan li gor Hacî, mîrgehên Botan û Baban ji saya bîr û bawerên di vê pirtûkê de hatine xuyakirin, tên naskirin. Ji nêzik ve wê dema em bala xwe didin vê helbestê wekî Reşîd Findî jî dibêje: “gotinên Mîr Celadet rast in” ⁽⁴³⁾ ku “Hacî ev helbesta li ser bergê destnivîsa *Mem û Zîn* ‘ê nivîsiye. Ji ber ku Hacî dibêje: “*qedrê vê pirtûkê bizanîn*”. Ev tê wê manê ku pirtûk di destê Hacî da ye, Pêwîste bê zanîn ku Hacî jî qebl dike ku bingeha helbesta netewî *E. Xanî* avêtiye. Lê gelek nivîsevan rexne ji Qadrî girtine ku navê xwe berî *E. Xanî* nivîsiye. ⁽⁴⁴⁾

Dîsan Hacî Qadrî di helbestên xwe de basê *Mem û Zîn* a *E. Xanî* û diwana *Melayê Cizîrî* dike û dibêje ev herdu pirtûk gelek bi nav û deng in. Tercumeya wan gihîştine heta Fransayê û hewil dide ku heval û dostên wî jî wan bixwînin:

Mem û Zîn û diwanî Şêxî Cizîrî
Gelê çakin be sehlî bînîne gir
Em duwane emêste tercemeyan
Zore hetta le nêw Frengistan ⁽⁴⁵⁾

Pêşgotina *Mem û Zîn* a *E. Xanî* gelek bala Hacî dikêşîne û Hacî jî li ser rewşa Kurdan û de basa pirtûka navbîrî, helbestên tiji hesta netewî dinivîsîne. Ji bo Hacî “*Mem û Zîn pirtûka netewa kurd e*” ⁽⁴⁹⁾ û Ehmedê Xanî jî şahbaz e, nizm nafi-re û ew hertim di nav “fezayê bilind” de difire:

Ehmedî Xanî sahibî Mem û Zîn
Şahbazî Feyazî eylîn (46)

Piştî van çend gotinên kurt, di derheqa peywendiyên Hacı bi gel E.Xanî ez dixwazim bêm li ser helwesê, Hacı beramberê bajêrvaniyê, bûyerên nav netewî û helbestên wî yên netewî. Lê beriya ku li ser vî aliyê Hacı rawestim, ez dixwazim bi kurtî li ser hatina Hacı ji bo Stenbolê bisekinim. Wekî me li jorê jî bahskir, wê dema ku Hacı hat ji bo paytextê dewleta Osmanî wî ne tenê berhemên E.Xanî xwand û peywendî bi gel binemala welatparêz ya Bedirxanan sazkir. Wekî tê zanîn ku paytextê dewleta Osmanî navenda peywendiyên siyasî û çandî jî bû. Bi gel çûyina Hacı bo Stenbolê, asoyê wî jî fireh bû û karibû bi saya peywendiyên xwe ji nêzik ve bala xwe bide bûyerên navnetewî û pêşketinên çandî, pişesazî û siyasî yên ku li Ewropa rûdidan, sudwegire. Dîsan Hacı li Stenbolê karibû peywendiyên xwe bi nûnerên bizavên rizgarîxwaz yên dijî dewleta Osmanî duristke û hevberkirinê di navber wan û Kurdan de bike. Bi wî awayî jî karibû bi başî rewşa kurdan û Kurdistanê têbigihîje.

Wekî me li jorê jî bahs kiribû ku Hacı Qadrî Koyî jiyana xwe ji bo welatê xwe terxan kiribû. Hem xebata wî ji bo hişyarkirina gelê kurd bû. Di helbestên xwe de Hacı hertim wekî rêberê kiribû bi zav kiriye û li ser hemû mijaran helbest vehandiye ji bo pêşxistina civata kurdî. Hacı Qadrî Koyî di serdema xwe de nekaribû bîr û baweriyaya xwe bi rêya pirtuk, namilke, rojname û belavokan belav bike. Ji ber ku wê demê dagirkerên Kurdistanê dujminê hacetên hişyariyê bûn. Weşanên hêzên rêkeberiyê hertim qedexebûn. Loma jî eger em dixwazin bîr û baweriyaya Hacı bizanin pêwîste di nav helbestên Hacı de wê yekê bigerin. Ji berku Hacı bi gel hemû gir û giriftên civata Kurdî ya wê çaxê ve mijûl bû. Hacı bi gel hemû hêza xwe ve xebat dikir. Ji bo serxwebûn û yekîtiya Kurdistanê. Hêvî ya wî ya pîroz sazkirina dewletekî yekbûyî ya kurdan bû. Ji bo vê yekê jî wê dema Mesud Mihemed dibêje: “Yekîtiya Kurd û Kurdistanê û pêkhatina dewletek Kurdî di nav çarçova Kurdistanek mezin de ne her hêviya pîroz ya Hacı ye” û bes, belkî mezintirîn, pîroztirîn, ronaktirîn, paktirîn, çêtirîn û asmantirîn armanc û hêvî xew û xeyala Hacı bû vê rastiye Hacı tîne li ber çavan. Helbestên Hacı dev bi dev, dever bi dever di nav xelkê Kurdistanê de belav dibûn. Wekî avek bêdeng dibû ruber ber bi sezkirina goleke ku dewr û dora wê bîr û baweriyên netewî bi saya av û tava Hacı şîn dibûn. Hacı wê dema destêpkir bi Kurdî, li ser Kurd û Kurdistanê binivîse, fikra xwe jî li ser vê yekê bi awayekî zelal dida xuya kirin:

Mehmûme boye Hacı mehdet deka bi Kurdî
Ta kesî nelê bi Kurdî nekirawe medhî barî (47)

Hacı Qadrî giringiyek gelek mezin dida zmanê Kurdî û bi kar anîna wê û we-
kî şagirteki dilsoz û xemxwerê E. Xanî hewil dida ku hemû kurd bi zmanê Kurdî
bixwînin û binivîsin. Ji bo wî kêmasiya zmanê Kurdî tunebû. Ji bo vê yekê jî ge-
lek rexnên tund ew zanayên kurd ku bi zmanên biyane ve dinivîsin, digirt. Ji bo
wan “zanayên” Kurd dibêje ku biganene ji tercuma zmanê xwe, esrara kitêbê xel-
kê dizanin, yekser ulemanê gir û hûr van ne xwendine du herfê Kurdî. Wê dema
em ji nêzîk ve bala xwe didin helbesta Hacı wesa tê xuyakirin ku, tê bêjî ji bo du-
mahîka sedsala 19’an ne nivîsiye ji bo îro ango dumahîka sedsala bîstan nivîsiye.
Ji ber ku îro gelek Kurd yê ku “zana” û “ulema ne” dehan zmanên bigane (biyanî)
dizanin. Lê wek Hacı jî dibêje du herfên kurdî nizanin. Dîsan Hacı ji bo wan di-
bêje, ustadê xetin ji wan hersê zmanan ango pisporê zmanê Erebi, Farsî û Tirkî
ne. Wê dema em bala xwe didin dîroka wêjeya Tirkî, Erebi û Farsî em dibînin di
van welatan de gelek Kurd hene yan mîrê helbestê yan jî yekemîn romannivîs in.
Lê du herfê Kurdî nizanin.

Dîsan Hacı ev kevnepereştan ne dihiştin yan jî ne dixwastin ji bilî zmanê Ere-
bî, kitir bihata bi karanîn bi navê musulmanatiyê. Wê dema rêya nivisandin bi
zmanê Kurdî digirtin, rexne jî dikir. Ew mirov û dewletên wesa hêj hene û hal-
westê xwe her berdewam dikin. Piştî van hemû rixnan û gazindên xwe Hacı dibê-
je ji bilî Kurdan milletên “bê pirtûk û nivîsin li ser erdê nemane”. Wesa jî serîncâ
Kurdan dikişîne li ser rewşa aloz ya Kurdan. Em peyamê bidin û binêrin Hacı çi
dibêje:

*Her Kurde le beynî kullî millet
Bê behreye le xwêndin kitabet
Bêganeye le tercemey zmanî
Esrarî kitebî xelkî dizanî.
Yekser ulema dirîşt û ûrdî
Ney xwênduwe du herfî Kurdî
Ustadî xetin le em sê zmane
Wek dê le zmanî xoy bêgane
Sahîb kitêb û peyame herkes
ême nebê bûne qewnî Çerkes
Xo mumînîn ne rusin
Bo çi kufre zman man binûsîn
Milletî bê kitêb û nûsîn
Xeyrî Kurdan niye le rûyî zemîn⁽⁴⁸⁾*

Hacı li ser peywendiyên zman û dîrokê radiweste û nişan dide ku eger dîroka
Kurdan bi kurdî bihata nivisandin, mîr û padşahên Kurdan heta heteyî dijiyan. Ji

ber ku îro jî wê dema em bala xwe didin lêkolînên li ser dîroka kurdan, gelek tişt nexuyane û pêwîstiya lêkolînên kûr dixwaze. Yek ji sedemên van aloziyan nenivîsandina dîroka kevn ya Kurdistanê û negihîştina belgên nivîskî heta roja me ye. Li ser vê mijarê Hacî wesa dibêje:

Kitêb û defter û kaxez

Ger bi Kurdî binûsraye zemanî

Mella û zana û pîr û padşaman

Heta mehşer dema haw û nîşanî ⁽⁴⁹⁾

Hacî Qadrî koyî di helbestekî xwe de jî zmanê Kurdî û yê Farisî hevber dîke û dibêje zmanê Kurdî çi cewaziya wê bi gel zmanê Farsi heye? Ji bo çi Farisî raste û Kurdî kêmiya wê heye? Hacî ji xwe di pirse eyba Kurdî çiyê? Her peyivên wê heqin û eyba wê jî nîne. Bala însanan dikişîne li ser metirsiya têkçûyîn û winda bûyîna zmanê kurdî. Paşê jî helbesta xwe bi gel vê yekê dumahîk tîne ku zmanê Kurdî yê Farsi kevtir e û dîsan dibêje: “Di pêti bûnê de bila kêm jî be çi qiyamete mîna Ermenî jî nabe” bi vî awayî nîşan dide ku pêwîst e Kurd bi zmanê xwe binivîsin û bixwînin. Eger kêmasî hebin jî pêwîste jê netirsîn û di hemû zmanên din de jî kêmasî hene. Em dora gotinê jî bo Hacî bihêlin ka çawa ew bi xwe vê yekê tîne zmên:

Kurdî axir çiyê eyibî

Her kelamî heqe niye ayibî

Lefzî Kurdî, belaw nebû, girdbû

Wa le mabeynî ême da têtû

Le fesahet bila muherrabê

Çi qiyamet be Ermenî jî nabe

Ya le gel Farisî çi ferqiy heye

Bo çi ew raste em kemiye

Ba wicudî eger bikey dîqet

Tê degey kam le kamiye sîrget

Çunkî ê me qedîmtirin le wan

Be tawarixî cumleyî edînan ⁽⁵⁰⁾

Dîsan di vê helbesta jorê de Hacî wesa dide xuyakirin ku Farisan peyivên Kurdî dizîne û zmanî Kurdî yê wan kevtir e. Pêwîste vê yekê jî bêjin ku di sala 1968 an de li Iranê kongra rojhelatnasan kombûn, tê da hate xuyakirin ku rêgeza Kurd ya Farsan kevtire. ⁽⁵¹⁾

Gelek helbestên Hacî hene di derheqa zmanê Kurdî de em nikarin di vê gotarê de basa hemûyan jî bikin. Lê em vê beşê jî bi helbestekî Hacî ve dumahîk binin:

*Eger Kurdek qisey babî nezani
Muheqqeq daki hîze habî zani* (52)

Di vê helbesta jorê de Hacî dide xuyakirin ku eger Kurdek qisên bavê xwe ango zmanê bavê xwe nizan be, muheqqeq dayîka wî qehpe ye û bavê wî jî vê yekê dizane. Yan jî vê yekê bizanin. Ji ber ku “da bizani” tê dumana wekî min li jorê da-ye xuyakirin.

Hacî Qadrî Koyî di helbestên xwe de li ser netewa Kurd dût û dirêj radiweste û pesnê kurdan dide, ji bo bilindkirina hesta wan ya netewî û bilindkirina bawerî ya wan bi xwe. Wê demê em vî helwestê Hacî bi gel hinek siyasetmedarên Kurd ku hertim çêran li Kurdan dikin, hevberî hev dikin, dûrbînî û rastiya helwestê Hacî jî xuya dibe.

*Xwe dezanin sulaley Ekrad
Lê rewe bigire ta degate qubat
Hemû zana û hûnerwer û mîr in
Zîrek û jîr û ehlî tedbîrin
Dan û beşînyan lela bawe
Xwênî meydanyan lela awe
Le secahet hemû wekû Rustetem
Le sexawet hemû wekû Hatem.* (53)

Hacî di vê helbestê de pesnê Kurdan dike li vê derê heta qubadê hemû sulala kurdan hesab dike. Kem û zana, hûnermend, mîr, zîrek û jîr nişan dide xwe bexşandin li cem Kurdan adete, xwîna xwe di meydanan de wekî avê dirjînin ji aza-yetiye, wek Rustem ji mêrantiyê wekî Hatem, Kurdan nişan dide.

Hacî Qadrî Koyî di helbestekî xwe de jî yek ji şivan û gavanên kurdan besî sed hezaran leşkerên dijmin dibîne. Canfedaya wan wekî Hatemê te, qurbaniya wan wekî Alî Berdek nişan dide.

*Le gawan û ciwanî Kurdekan yek
Bese bo leşkerê sed kere dulek
Bi fîday şuwanan Hatemî tey
Bi qurbanî sepantan Alî Berdek
Mirişki ewê seyndî sehêne
Le kin enga firûce hacî lek lek
Guwanî mîgelî êwe le şer da
Wekû qessabe dujminî mîgelîseg* (54)

Hacî Qadrî wesa nişan dide ku gelê Kurd kevntirîn gelê Kurdistanê ye. Gelek xelk jî ji kurdan peyda bûne û li vê cîhanê de belav bûne. Bingeha vê teoriya Hacî li ser keşta Nuh hatiye danîn. Hacî dibêje: Wê roja ku bi emrê xudayê xoştevî ew xelk tey bûn nonan, kesek nema ji du cinsên candaran ji bilî yên ku hatin nav gemiya Nuhî. Hacî her berdeyam dike û dibêje: Ew roja ku gihiştîyê wextê nişan kirî, sekinî li ser çiyayê Cudî, her sê kurrên wî ew cih û wêrên mîna gulşema ji xwe re kirin mesken. Niha ev Cizîra ne xoştevî yekem avadaniya dinyayê ye, kurrên wan yên rasteqîn jî kurdin li warê bav û kalên xwe ne, xelkê rûniştevanên welatan tevaya wan ji van belavbûn, dîn û mezahîb û peyaman ew kirine grup û qebile. Bi vî awayî Hacî dixwaze nişan bide ku Kurd kevntirin xelkê deverê ye û xwedanê di-rokek kevnare. Ka em binêrin Hacî çawa vê yekê di helbesta xwe de tîne zmên:

*Ew roje be ehrî heybî mennan
Ew aleme paki bûwe nonan
Taqêki nema le cînseynî di roh
Xeyrî ewey hate keştiy Nuh
Ew roje gehîşte wextî Mehûd
Westawe le ser çiyayekey cûd
Hersê Kurri kirdyane mesken
Ew cêy û mekanê mîslî gulşen
êsta ke Cezîre bê muhaba
Mehmûreyî ewele le dunya
Ewladî sehîbyan be burhan
Kurdin le şwênî ceddî xeyan
Sukkanî biladî rubhe meskûn
Ser paki lemane munsehîb bûn
Hê tefrege bûn munih û hen deng
Ayîn û mezahîbs û resailî
We kirdaye firge û qebayilî (55)*

Ev bîr û bo çûyina Hacî di namên pîroz yên Ezîdîyan de jî têtê xuyakirin ku yekem car li ser dinyayê Kurdistan peydabûye li pêş 12 hezar sal ji cara yekemîn “wehî” jî aliye Xwedê ve bo Meleke Tawus bi zmanê Kurdî hatiye xwarê

Hacî hewil dida ji bo yekîtiya welatê Kurdan û daxwaz dikir bibin xwedanê perwerde nivîsîn, kinc û berg, zman, risim û dîn. Şewrên wî ji bo yekgirtina axa Kurdistan wesa dibêje:

*Le Botan ta Baban û Serhedî rey
Le ew latir weha noş bêta ser dey
Bihîne yek le tehlîm le nûsîn
Cil û berg û zman û resîm û ayîn (56).*

PERAWEZ

1-Goreqerec: Gundekî wêran kiriye. Di derheqa vî gundî Ebdulsetar Tahîr Şerîf di pirtûka xwe ya bi navê “Hacî Qadr, şairî şoreşger û pêşkewtinxwaz û demokratîy netewê Kurd” de çapa Bexda 1977, di rûpelên 43-47’an de gelek agadari dide.

- 2- Ebdulrehman Saîd, komele şîrî Hacî Qadrî Koyî, çapxana dar el-Selam, Bexda 1925
- 3- Mihemed Emin Zekî, Mîşahîr El-Kurd, Bexda 1952
- 4- Refîq Hilmî, şîr û edebiyatî Kurdî, r. 99, Bexda, çapxaneyî tefeyuz 1941 (bergî yekem)
- 5- Eladdîn Secadî, Mêjûy Edebî Kurdî, r. 308, çapî yekem, Bexda 1952, çapxaney Maruf
- 6- Gîw Mukriyanî, Dîwanî Hacî Qadrî Koyî, r. .3, çapî sêyemîn, Hewlêr 19699, çapxaney Hewlêr.

7- Mihemedê Mella Kerîm, Hacî Qadrî Koyî şairî qonaxekî nûye le jiyani netewey Kurd, Bexda çapxana 1969

- 8- Mesud Mihemed, Hacî Qadrî Koyî, beşî yekem, Bexda 1972, r. 100
- 9- Reşîd Findî, Xanî û Hacî (vekolîneka edebiye) Duhok, 1996, 7 38
- 10- Kemal Fuad, Rojnama Kurdistan, Yekemîn rojnama Kurdî, qahîre sala 1898, Bexda 1972
- 11- Jêdera berê.
- 12- Kerîm Şareza, Serdar Mîran, Dîwanî Hacî Qadrî Koyî, Hewlêr 1986. r 9
- 13- Reşîd Findî, pirtûka navbirî, r. 39
- 14- Muderesî, Binemaley zanyaran, çapxaney şefeq, Bexda 1984, r 557
- 15- Reşîd Findî, pirtûka navbirî r 39
- 16- Jêdera berê r 39
- 17- Kerîm Şareza, pirtûka navbirî r: 246
- 18- Jêdera Berê, r 271
- 19- Jêdera berê, r 271
- 20- Mesud Mihemed, Hacî Qadrî Koyî, berê sêyem, r 195
- 21- Reşîd Findî, pirtûka navbirî, r 46
- 22- Reşîd Findî, pirtûka navbirî, r 48
- 23- Jêdera berê, r 48
- 24- Jêdera berê, r 50
- 25- Husên Reşwanî, kovara Karwan, jimara 7, sala 1983, r 30
- 26- Reşîd Findî, pirtûka navbirî, r: 50
- 27- Jêdera berê, r 50
- 28- Mesud Mihemed, pirtûka navbirî
- 29- Gîw Mukriyanî, pirtûka navbirî
- 30- Eladdîn Secadî, pirtûka navbirî, r 355
- 31- Reşîd Findî, pirtûka navbirî, r 69
- 32- Gîw Mukriyanî, pirtûka navbirî, r 7
- 33- Kerîm Şareza, pirtûka navbirî, r 92
- 34- Reşîd Findî, pirtûka navbirî, r 69
- 35- Kerîm Şareza, pirtûka navbirî, r 73
- 36- Mesud Mihemed, Hacî Qadrî Koyî, bergî sêyem, Bexda 1976, r 110
- 37- Gîw Mukriyanî, pirtûka navbirî, r 7
- 38- Sadiq Bihaddîn Amêdî, Hozanvanêd Kurd, r 315-316
- 39- Reşîd Findî, pirtûka navbirî, r 103

- 40- Eladdîn Secadî, pirtûka navbirî, r 214-238
- 41- S. B. Amêdî, Hozanvanêd Kurd, r 319-320
- 42- Kerîm Şareza, pirtûka navbirî, 106-107
- 43- Reşîd Findî, pirtûka navbirî, r 74
- 44- Reşîd Findî, pirtûka navbirî, r 75
- 45- Kerîm Şareza, pirtûka navbirî, r 209
- 46- Jêdera berê, r 221
- 47- Husên Reşwanî kovara navbirî, r 26
- 48- Hûsên Reşwanî, kovara navbirî, r 29
- 49- Hûsên Reşwanî, kovara navbirî, r 29
- 50- Husên Reşwanî, kovara navbirî, r 29
- 51- Husên Reşwanî, kovara navbirî r, 29
- 52- Mihemedî Mella Kerîm, dîwanî Haci Qadrî Koyî, Bexda, 1989, r 202
- 53- Mihemedî Mella Kerîm, pirtûka navbirî, r 281
- 54- Husên Reşwanî, kovara navbirî, r 28
- 55- Husên Reşwanî, kovara navbirî, r 28
- 56- Mihemedê mella Kerîm, pirtûka navbirî, r 314

Meala Cuzû 'Emma

ABDURRAHMAN UÇAMAN

Sebebê destdirêjkirina min alî wergerandina Qur'ana Kerîm bi zimanê Kurdî (zaravayê Kurmancî): Min dît ku ev kitêba muqeddes bi zêdetir ji sed zimanî hatiye wergerandin. Hem jî min dît ku xelkê Kurd hemen hemen ji tevekî misulmanan li pêştirîn di girêdana bi wê kitêbê va. Êdî min li ba xwe biryar da, ku divê ev kitab bête wergerandin bi zimanê Kurdî jî û ji min pêve jî bûhûra min li tu kesekî nebhûrî.

(78) Sûreya Nebe'i (xeber). Mekki ye, 40 ayet e

Bi kurtî amaca vê sûreyê: Ev sûre ji insanen ra dibêje ku çira hûn li ser hebûna xwe ya bêdawî bihev nakin? Û ew daxwaza we hemiyar e, jiwe ewanê ku dibêjin "mirin çûyineka bêhatin e" gelo ew nabînin ku erd bi giraniya wan çiyayan ve her roj di nûqta ciyê xwe yê parîn de ye? Wek bêşigê diçe û tê ciyê xwe yê berê, insan jî nêr û mêyê wî ji axê hatiye çekirin, bi mirinê diçe nava wê, ewê dîsa jî were, insan radikeve (mirina piçûk) dîsa radibe. Şev û roj, stêrk û ro, ba û baran, dar û giya û bostan, diçin û dîsa tene ciyê xwe. Evana tû dibîni, bêhejmar in. Wanê ku tû nizanî û nabîni... Ewê ku ew van îşan lihev datîne ew dê insan jî paştî bîne, hesab pêra bi-bîne, heryekî bi ciyê ku pêdikeve da bişeyîne.

(Bi navê Xûdayê Qancîkar û Qencîdar)

1-2-3. Însan pîrsa çi ji hev dikin?
Pîrsa wê xebera mezin dikin, ew xebera
ku ew li ser wê bi hev nakin

4-5. Na na,
ew dê di pêş da
bizanibin, dîsa ji
na, na ew dê di
pêş da bizanin.

6-7. Qey me
erdê ranexistiye?
Me van çiyayan
jî neçikandiye?

8-9-10-11.
Me, we çêkiriye,
nêr û mê, me xe-
wê daye we jibo
hêsbûna bedene,
me şev jî ge-
randiye perdeya
veşaranê, me roj
jî gerandiye ze-
manê heleza ji-
yanê.

12-13. Me li jorê we jî ava kiriye heft
(qatê) metîn, hem jî me ((têda) çêkiriye
çirakî xwedî agirê pîrr bi tîn.

14-15-16. Me di jor da şiyandiye
aveka pîrr ji wan hewrên hevguwaştî, ji-
bo ku em bi wê derxînin ji axê qut û
put, hem jî hinek bexçeyê ku darê wan
li hev dilefin tû çiyekî namîne rût.

17-18. Bêşubhe hatiye belkîrin ew
roja veqetandinê ku heqqê tû kesekî li
yekî da nehêle, roja ku bûhûrî têtê pif-
kirin pêra hûn tèn pêl bi pêle.

19-20. Asîman
jî jihev têtin vekî-
rin wek deriyan,
çiya jî ji çiyê xwe
têtin hilweşandin,
dibin wekî leyla-
nan.

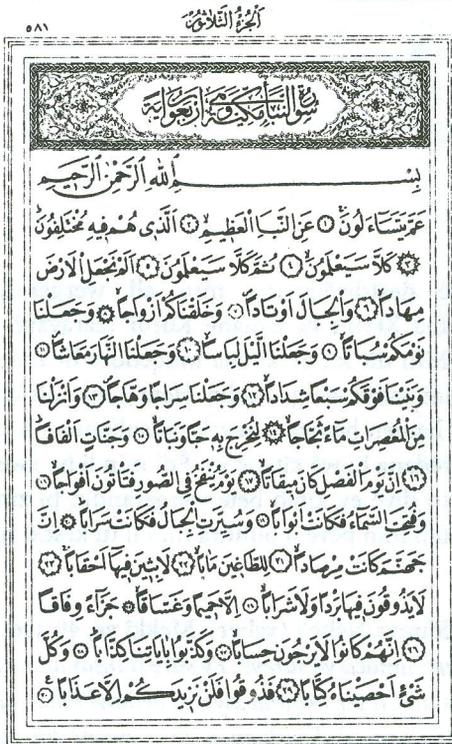
21-22-23. Bê-
şik dojeh çiyê lê-
nihêrîna (resed-
xane) jibo wan
kesên ji rê derketî
ra hêlin e, heryek
ji wan bi zemanê
dirêj têda dimîne.

24-25-26. Ew
tû hênîkayîkî û
vexwarînekî têda
nabînin, bê ava
kelandî û kêma

werivandî, ew vî cezayî li gora kirinên
xwe dibînin.

27-28. Ewan ji pîrskirina tû hesabî
tûcar bawer nedikirin.

29-30. Tevlî ku me her tiştî bi nivî-
sandin dihejmartin, dê bixûn, em jî
peyder pey janêşê li we zêde bikin.

14-15-16-17-18-19. Ma ji te ra nehatiye ew serhatiya Mûsa? Dema ku Xûdayê wî gazî wî kir, li wê newala rûmet bilinda nava tûba (Xwedayê wî jêra got): “Tu here bi alî Fir’awan da, lewra ew rast rast ji serî derketiye. Bi xweşi jêra bibêje: ‘Gelo di te da meyla xwe paqijkirina ji nepakiyan tûne ye?’ Jibo ku tû ji wî bitirsî jî, ez ravayê te bidim rê, ku ew rêya naskirina Xûdanê te ye.”

20-21-22-23-24. Mûsa wê ayeta mezin ji ravay wî da, wî ayetê jî înkâr kir û li ber Xûdê jî serî hilda, paşê pişta xwe da wan û geriya, xelqê li xwe civand û qîriya û got ku: “Ma ji herkesî mezintir ne ez im Xûdanê we hemiyan.”

25-26. Xwedê jibo vî hawayî wî ye pašîn û wê gotina wî ya cara pêşîn (ku wî ji dora xwe ra gotibû: “Min ji xwe pêve tû Xwedayekî ji we ra nizaniya”) rahêla wî bi rahêlanekî ku ew jibo herkesî ra derd e. Lewra di wê işê ku bi serê wî da hat, derseka mezin heye jibo herkesê ku ew xwedantirs e.

27. (Bi dîtina we) gelo çêkirina wê tiştekî pîrr mezin e yan jî wî asîmanê ku Xwedê wî ava kiriye?

28-29. Qatiyê wî bilind kiriye û ahen-

ga wî saz kiriye, şeva wî tari kiriye û ronahiya wî jî eşkera kiriye.

30-31-32-33. Di piştî sazkirinê da jî wî erdê daxistiye, ji nava wî ava wî û giyayê wî jî derxistiye û çiyayan jî çikandiye, ev jibo jiyîna we û terrşê we ye.

34-35-36. Dema ku ew hengama mezin were, wê rojê însan li bîranîna kirinên xwe dadigere, dojah jî ji wî kesê ku dibîne ra jî têtê gerandin eşkere.

37-38-39. Jibo vî herçî ew kesê ku ji serî derketiye û jiyîna vî dinyayê jibo xwe li pêş girtiye, jiber vî hawayê wî doje bi xwe ciyê wî ye.

40-41. Lê herçî ew kesê ku ji derketina hûzura Xûdanê xwe tirse û nefa xwe ji nepakiyan paye, jibo vî bihişt bi xwe ciyê wî ye.

42-43-44. Ew ji te pirsra roja bandê dîkin dibêjin: “Danîna wê kînga ye? Haya te ji hatina wê heye?” Zanîna danîna wê her bi alî Xwedanê te da ye.

45. Bi tenê tû; haydar dikî wî kesê ku di wî da tirsra ji wê rojê ra heye.

46. Ewan însanên ku vî pirsê dîkin, ji wan tirê jiyana wana, dinyayê ya daneka êvarê bûye ya jî dana sibeya wê danê bûye.

أَنْزَلَ الْكُتُبَ

٥٨٣

هَلَّا نَبِيَّكَ سَعِدْتُ مُوسَى ۝ إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِاللَّيْلِ الْمَقْدِرِ لَمَلُوۤا
إِذْ هَبَّ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ دَرَاهُ مَطْفِي ۝ فَقَالَ هَلَّا لَكَ الْآنَ نَزَّكَ ۝ وَأَهْدَيْتَنَا إِلَىٰ
رَبِّكَ فَخَشِيَ ۝ فَأَرَاهُ الْإِذَّ الْكَبِيرَ ۝ فَكَذَّبَ وَعَصَىٰ ۝ نَسَىٰ
أَدْرَسِي ۝ فَخَسِرْنَا دُمَىٰ ۝ فَقَالَ إِنَّا رَبُّكَ الْأَعْلَىٰ ۝ فَأَحْسَدَهُ
اللَّهُ نَسَا الْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ ۝ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَنْ يَخْشَىٰ ۝
ءَأَنْتُمْ أَشْدُّ حُلُفًا أَمِ السَّمَاءُ بَيْنَهُمَا ۝ رَفَعْتُمْ سَمَا۟ فَسَوَّيْنَاهَا ۝ وَأَغْلَقْنَا
لَيْلَهَا وَأَخْرَجْنَا صُبْحَهَا ۝ وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ سَوَّيْنَاهَا ۝ أَخْرَجْنَا مِنْهَا
مَاءَهَا وَمَرْعِيَهَا ۝ وَالْجِبَالَ أَرْسَبْنَا ۝ مَتَاعًا لَّكُمْ وَلَآئِن كُنْتُمْ
۝ فَاذْجَابَ بِآلِطَاتِهِ الْمُكْتَبِي ۝ يَوْمَ تَنذُرْنَا لَآئِن كُنْتُمْ
۝ وَبَرَزْنَا بِجَهَنَّمَ لِمَنْ يَرَىٰ ۝ قَالَتْ مَنْ طَفِيَ ۝ وَأَشْرَحْنَا لِحَيَاةِ
الدُّنْيَا ۝ فَإِنَّ الْجَهَنَّمَ هِيَ النَّارُ ۝ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ
رَبِّهِ ۝ وَهَمَّىٰ النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ۝
يَسْتَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ تُنزِلُهَا ۝ قِيمَ آتَتْ نُزُولُهَا إِلَىٰ
رَبِّكَ مُنْتَهِيهَا ۝ إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مَّنْ يُخَفِّئُهَا ۝
كَمَا نَهَىٰ يَوْمَ تَرَوْنَهَا لَوَيْبُنَا الْأَعْيُنَ ۝ أَوْ صَحَّيْهَا ۝

(80) *Sûreya Abese. Mekki ye, 42 ayet e.*

Bi kurtî amaca vè sûreyê: “Ev sûre bi deh ayetê pêşîn vî bi me dide zanîn; jibo tû kesekî ra ne dûrûst e, “eger pêxember be jî” ku ew însanekî kê m bibîne. Ew însan ha dibîne ha nabîne Xûdê her dibîne û li rûyê meriv jî dixîne û bi hêviya çêbûn û belkiyan, rûmet nayête dayin jibo hinkiyar. Bi şêş ayetên ku li pey wan dehan têtin; danasiya (tarîfa)

Qur'anê ne, şanzde ayetên ku li pey wan têtin; danasiya însan û nankoriya wî jêra dibêjin; însan jibo çi hatiye? Ew kûda diçe? Ew jibo xwarin û vexwarin û zewqê tenê nehatiye. Piştî ku bi sî û du ayetan jî însanan ra yek bi yek hate gotin: “Ew jî kû hatiye û jibo çi hatiye? Bi deh ayetan jî jêra hate gotin ku ew kûda diçe? Çi dibîne?

(Bi navê Xûdayê Qancikar û Qencidar)

1-2. (Muhemed) Rûyê xwe tîrş kir û piştî xwe da wî, jibo ku ewê kor hatibû ba wî.

3-4. Ma tû çi zanî? Dibe ku ew hatibe xwe paqij bike yan jî guhdariya te bike û gotinên te têda kar dike.

5-6-7. Ama ew kesê ku ew xwe muhtac nabîne jibo guhdana wan tiştê ku tû dibêji, tevli ku ne sûcê te ye, piştî ku ev der nekeve ji rîya vajî.

8-9-10. Ama ew kesê ku bi lez hate ba

te, li rastiye dipirse. Hem jî ew Xûdantirs e, dîsa jî tû gûh nadî wî ka ew çi dipirse.

11-12. Na, na ey (Muhammed) ew tiştê ku ji te ra hatiye şiyandin ew şîreteka rêbir e, kî bixwaze ew pê digire.

13-14-15-16. (Ew tişt) di hinkî rûpelên hêja da ne, ewan rûpelana bilind in, paqij in, di destê hinkî nivîsaran da ne, pîrr bi rûmet in, dûrûst in.

17. Mirin lêkeve însan çi nankor e.

18-19-19-20-21-22. Ew vî nafi-kire ku Xwedê wî ji çi çêkiriye? Ji aveka sade wî çêkiriye, paşê hin bi hin wî pêşta xistiye, paşê riyê başî û xerabiyê jêra hêsa kiriye, paşê wî dimirine û di gorê da diveşirîne, dawiyê jî dema ku bixwaze wî ji wê derê dertîne.

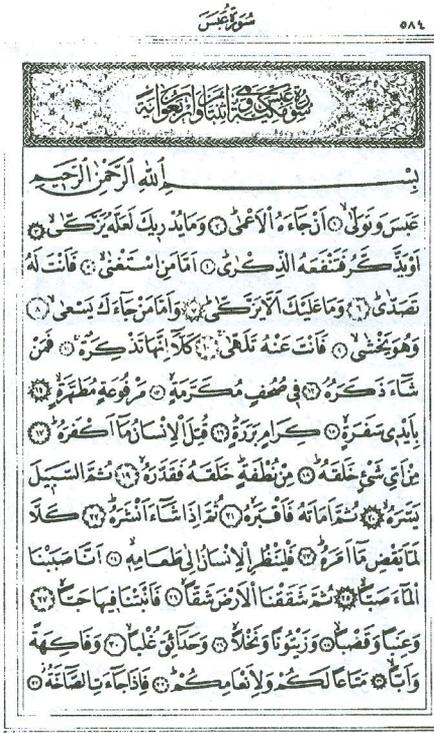
23. Na, na tû însanekî pêk nehatiyê hemî tiştê ku Xwedê emir kiriye jêra.

24. Hela bila însan carekî li xûre-kên xwe binêre.

25-26-27-28-29-30-31-32. Me avê barandiyê bi

barandineka biçî, paşê jî me erdê jihev kiriye jibo zildana tovê nava wî, pêra me têda şîn kir teneyên qut, hem tîrî hem jî ew tiştê ku dibe put, hem zeytûn û Xûrmedar, hem jî wan bexçeyên wek satar, hem fêkî û çêrege, jibo jiyana we û terşê we.

33. Êdî dema ku ew qira bilind likar-keve.

34-35-36. Di wî rojê da meriv dire-
ve ji birayê xwe, hem ji diya xwe û ji ba-
vê xwe, ji hevalên xwe û zarokên xwe.

çav dibîne ewan tiştê ku evro bi sonda jî
bawer nake; wekî dojah, bihişt, kitab,
arş, melek, şeytan...

(Bi navê Xûdayê Qancîkar û Qencî-
dar)

37. Ji ber hesabê kirinê xwe, di wê
rojê da herkes dibe bilyê canê xwe.

1-2-.....14. Dema ku ro lihev
bête pêçandin, dema ku istêrik jî hilwe-
şin, dema ku çiya jî ji ciyê xwe bêtin

38-39. Di wê
rojê da hinkî sîma
diçirisin, bi kenîn
in, pirr geş in.

meşandin, dema

ku evan deveyê

avisê bi deh me-

han jî bêxwedî bê-

tin hiştin, dema ku

lawir jî bêtin ci-

vandin, dema ku

hevav (pirav-der-

ya-bahir) jî bêtin

kelandin, dema ku

her nefsa tek jî têtê

çiftkirin, dema ku

ji wê keçika bi saxî

veşartî jî têtê pirs-

kirin, "gelo ew bi çi

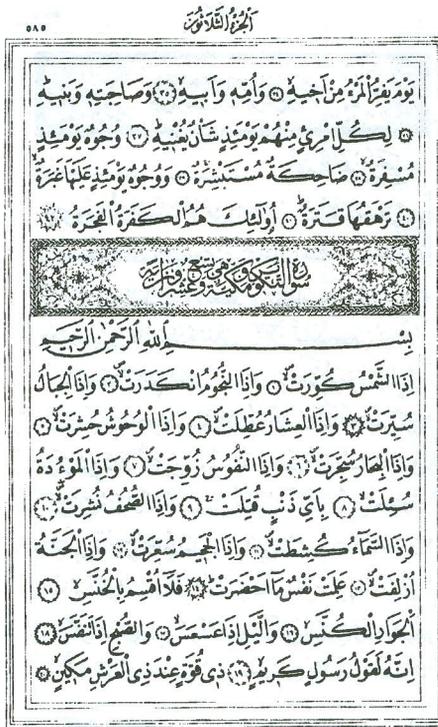
sûci hatiye kuş-

tin?" Dema ku def-

terê xêr û şeran jî

têtin vekirin, dema

40-41-42. Di
wê rojê da hinkî
sîma jî hene ku
muxê li ser wan
niye, tariyê bi ser
wan da girtiye, ha
ewana ne wan ka-
firên ji rê derketi-
ne.

(81) *Sûreya
Tekwirê. Mekki
ye, 29 ayet e.*

*Bi kurtî amaca
vê sûreyê: Ev sûre
dide zanîn ku dê di alema royê da ihtila-
lekî mezin çêbibe, evan tiştên maddî ku
ahenga wan dipelîşe, wê demê insan bi*

zikkirin; ha wê demê herkes ji kirinê
pak û nepak çi daye hev, ew hîn dibe.

* Tefsîr û tercemeyê ku min xwendiyê hemî di dibêje "La" di wê derê da di serê Sureya beled da kelime-
ke zêde ye. Ez nabêjim ku ew nizanibûne, ema ez dibêjim, gelo wan bir bi wî haway nebirine yan ji lê hay
nebûne ku çawa sond ji bawerî û girêdanê ye, di serê xeberê giring da (mühim, edatê nefyê û îsbatê, bi sond
ra yan jî bê sond têtin gotin; Kurmançî: Na; ez hatime, na; wellahî ez hatime. Nehatime... Belê ez hatime,
belê, wellahî ez nehatime, nehatime... Bi Tirkî: Yok; ben gelmemişim, vallahi... evet... im

(83) *Sûreya Muteffifin. Mekki ye 36*
ayet e

Bi kurtî amaca vè sûreyê: Ev sure ji du pîvanan xeber dide, yek ji wan: Ew li vè dinyayê ew pîvana ku têda dizî tète kirin. Ewa diduyan: Pîvana di roja bandê (qiyametê) da ku dereca van dizan û dereca însanê dirûst divê lihev bêne pîvan.

Jibo ku însanê diz, tirsî ji însan dide pêşiya tirsî ji Xwedê, ew dikeve dereca însanê bêbawerî. Lewra ew bi dizîya pel û potekî hindik xwe bêpar dike ji wan qenciye hêjayê ku li însanê durîst dê bêne kirin.

(Bi navê Xûdayê Qancîkar û Qencîdar)

1-2-3. Wey jibo wan kesê ku di pîvanê da di binîve dikin, ewan ew kes in; dema ku ew tişt ji însanan dikirrin ew bi wana piç bi piç hisabê pîvanê dikin, lê dema ku ew tişt difiroşin, wan bi pîvan yan jî bi kêşan ew di binîve dikin.

4-5-6. Çira ew zan nakin ku dê ew bêne şiyandin jibo (hisabê) rojeka mezin, ew roja ku însan radibin, jibo ku hisabê xwe bi Xwedanê aleman bidin.

7-8-9. Na, na rastî ev e, ku deftera herçî însanê bêrê di nava siccinê da ye. Ma tû dizanî ku siccin çî ye? Ew kitabeka nivîsandiye.

10-11. Wey li wan kesên ew înkâr dikin, înkara roja bandê dikin.

12-13-14. Jixwe tû kesekî înkara hebûna wê rojê nake, bê wan kesên ku ew ji rêya aqil derketine, di gunehan da gevizandine. Dema ku ayetên me ji wan ra têtin xwendin; ew dibêjin: Evana çîrokên wan însanên bûhûrî ne. Na, na lêbelê

ewan kedên wan yên di pis (ew dizîya wan) bi ser qelbên wan da tarî hanîne.

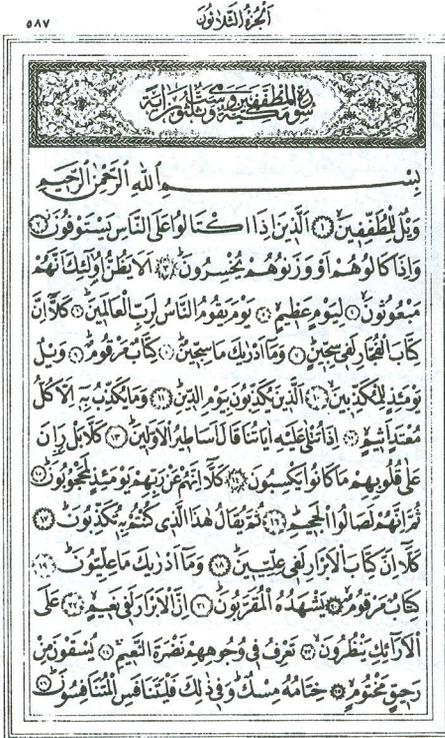
15-16-17. Na, na bêşik ew di wê rojê da ji Xûdanê xwe gelek şermîn in, bêşik; paşê jî wana di dojoyê werkirin e, paşê ji wan ra tète gotin: Ha ev e, ewê ku ew digotin: ew derew e, tişteki weha nîn e.

18-19-20-21. Na, na bêşik herçî wan kesê ku ew ji nepakiyan bêrî ne, defterê wan li (illiyînê) danandî ne, ma tû dizanî ku il-

liyyîn çî ye? Ew kitabeka mohrkirî ye, melayiketê bi rûmet lê dikin çavniheriyê.

22-23-24. Bêşubhe; ewan kesên ku ji nepakiyan bêrî ne, ew dikevin dewranê. Li ser textên xemilandî dikin seyranê. Tu di sîmayê wan da dibinî geşiya dewranê.

25-26. Ji şeraba kaseyê dev seyandî ew vedixwun sseyandina wê bi riskê ye, bila di vè rê da bibeze ewan kesê ku pêşîngêhî

27-28. Ji tesnîmê ye ew tiştê ku (jibo zêdekirina lezzetê) li nava wê (şerabê) hatiye xistin, yanî ji wê kaniya ku meylaketê birûmetê jê vedixûn.

29-30-31. Ev rast e ku wan kesê çewterê, tevzê biken li mu'minan direşandin. Dema ku ew di ber wan da dibûhûrîn jî, çav li hev dişikandin.

32-33. Gava ku çav bi mûminan dixistin jî digotin ha evana ew in; wan yê ku xwe wenda dikin, tevî ku ew nehatine şiyandin; jibo ku li mu'minan xwedîtî bikin.

34-35. Jibo wan hawayê wan, îro jî mu'min bi wan dikenin. Li ser textê xemilandî li wan dinihêrin.

36. Gelo wan kafiran cezayê wan kirinên xwe girtin?

(84) Sureya İnşîqaq. Mekkî ye, 25 ayet e

Bi kurtî amaca vê suryê: Ev sure dibêje "Ey însan! tû vî bizanibe, ew Xwedanê ku wî vî erd û asîmanî çêkiriye, ew wan jihev jî dixîne, tû çi dikî ew te dibîne, wî te çêkiriye, ew te dimirîne û dîsa jî tîne, ev xebatê te hemî nivîsandî ne. Ew

deftera te li gora nivîsandiye nava wê bi te digihîne... Hebûna te ya vê dinyayê perçekî ji hebûna te ya bêdawiye.

(Bi navê Xûdayê Qancîkar û Qencîdar)

1-2-3-4-5. Dema ku asîman bibe şeq û pêkhanîna emrê xwedanê wî lê bibe heq, dema ku erd jî bènûşuf û hevraz bibe, hem jî ew; wan tiştê ku di nava wê da ne bavêje der û vala bibe û pêkhanîna emrê Xwedanê wê lê bibe heq.

6. Ey herçî tû însan î! Ev rast e, tû pîrr bi zorkêşî her (jibo hisab) bi alî Xwedanê xwe da dimeşî, paşî tû pê digijî.

7-8-9. Êdî ew kesê ku deftera wî ji alî rastê wî da pê bête dayin, di pişt wî da hisabekî sivik pêra bête diyîn û ew dê dagere bi ser ala xwe da di şîmakî bikenin.

10-11-12. Û herçî ew kesê ku

deftera wî ji alî piştê wî da jêra bête dayîn, di piştî wê da ew dê hawar li helakê daxîne, (Jibo ku ew felatê di helatê da dibîne, piştî ku helak jî bi destê wî nakeve) ew di dojhê tete werkirin.

13. Lewra ew berê (di dinyayê da) zewqa xwe ji alê xwe bi tenê girtiye (wî hisabê wê rojê nekiriye).

14-15. İnsan zan fikir ku (di piştî mirinê) tucar dager jibo wî nîne. Belê (Jibo hesab wê dagere) lewra ew çî dike Xûdanê wî, wî dibîne.

16-17-18-19. Dîsa jî na (Ev dagera we, ne wekî hatina we ya pêşîn e) lê ez sond dixûm bi şefeqa sor, hem bi şevê û bi wan tiştê ku şev wan dihêwûrîne ji der û dor, bi hîvê jî dema ku ew dibe kilor; hûn dê bibînin yek si, yek ji wan pêlê sor.

20-21. Êdî çî bi wan hatiye ku ew bawer nakin? Dema ku Qur'an tete xwendin jî ew secde nabin?

22-23. Jixwe di bêjin ew direw e, wanê ku înkâr dîkin, Xwedê çêtir dizane bi wî tiştê ku di dilê xwe da vedîşêrin.

24-25. Êdî tû jî mizgîna jarêşa dijwar bide wan. Ema herçî wan kesê ku wan bi xwe bawerî daye hanîn û karê wan qencîkarî bûye, nîmetê bêdawî heye jibo wan.

(85) *Sûreya Burcan. Mekkî ye, 22 ayet e.*

Bi kurtî amaca vê sûreyê: Ewê ku wî aşîman bi aheng lihev daniye, wî her tiştî bi hatina roja wî ve girêdaye. Wî di nava rojekê da jî gelek tiştê weha bi we rava daye, tû çewteriyekî bêceza namîne, ne li dînyayê ne jî di roja bandê. Herçî qencîkar

jî dê bêne xemilandin bi gelek xelatên di mezin. Jibo ku Xwedê wê dipê, kûfr û înkâr bi rastiyê nikarin, ev bes e ku şahid, meşhud, şûhud, şehîd di sê rêz û nîvan da bûne rêz?

(*Bi navê Xwedayê Qencîkar û Qencîdar*)

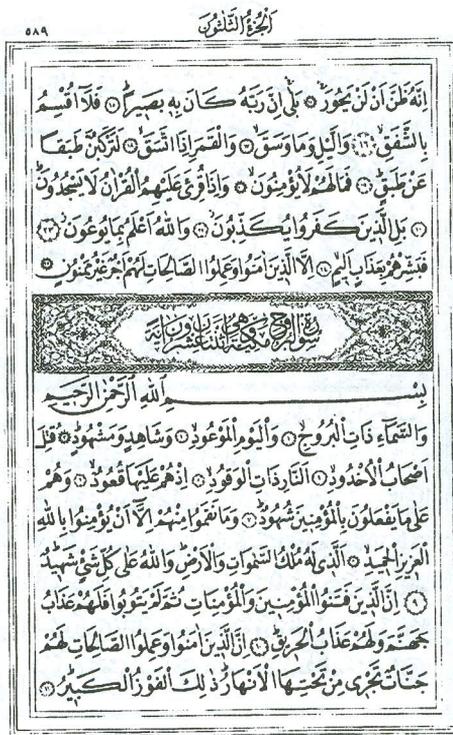
1-2-3. Sond bi aşîmanê ku ciyê bûrca ye, hem bi wê roja ku Xweda bi hatina wê soz daye, hem jî bi her dîttox û bi her tiştê ew ditiye.

4-5-6-7. (Ku) hatine kuştin alê kureqanal, ew agirê ku şewata wê jî tim li bal, dema ku ew rûniştibûn li ser kenar, temaşa zilma ku li mûmînan dikirin bi avêtina vana nava ar.

8-9. Ewan wê zilmê li wan dikirin, bi tenê jibo ku ew bawerî didin hanîn bi Xwedanê serdest û çeyîkar, ewê ku xwedîtîya aşîmanan û erdê her a wî ye û Xwedê bi her hawayê wan li her tiştîyê haydar e.

10. Ewanê ku ew mûminê mêr û jin ji rê derxistin, paşê jî tobe nekirin, bêşik jibo wan heye janêşa bi şewitandinê.

11. Wan kesê ku bawerî bi xwe dane hanîn û karê wan qencîkarî bûye, bêşik jibo wan heye hinkî bihiştê ku di binê wan da çem diherikin, ev e bidestxistina mezin.

12-13-14-15-16. Bêşûbhe rahelana Xwedanê te pirr metîn e, lewra her ew yê ku ji tûneyê çêdike (tûne dike) û tîne, her ew e yê ku gunehan vedîşêre pirr bi evîn e, xûdanê wî hûkmiye ku di mezinatiyê da yê dawîn e, herçî tiştê ku ew bixwaze pêk tîne

17-18. Gelo bi serhatiya leşger ji te ra hatiye gotin? Ku ew Fir'awn û Semud in.

19-20. Na, jixwe wan kesê ku ew bûne kafir, heryek ji wan di qeyda înkare da cî girtiye, Xwedê jî bi her hawayî dor ji wan sendiye.

21-22. Na, ew (tiştê ku ew înkare dikin) Qûr'aneka xwedan mezinatî ye, di ciyekî hêja yê xwe da veşartiye.

(86) Sûreya Ttariq. Mekki ye, 17 ayet e.

Bi kurtî amaca vê sureyê: Ev sure ji însanan ra dibêje; ew istêra sibehê ku avêtina wê, mizgîna nêzikbûna xebatê ye, di beriya destpêkirina karê rojê, divê insan vî bifikire; gelo ew ji çi çêbûye? Ewê

ku wî çêkiriye, ewî, wî vala nehiştiye, çêbûn û xebat û razan û mirin û rabûna wî jî, wekî wan tiştê li asîman û çandiyê di erdê da ne, diçin dîsa tîn. Qûr'an jî jibo aşti û lihevdanîne ye, wan kesê ku ew tersê Qûr'anê diçin ew bi Xwedê ra naçin se-

ri.

(Bi navê Xûdayê Qencîkar û Qencîdar)

1-2-3-4. Sond bi asîman û bi ttariq, ma tû zanî çiyê ew ttariq? Ew istêrekî ye ku ttiriyê qul dike, bêşûbhe, bi her nefsekî ra heye yekî ku ew her tiştê wî hildike.

5-6-7. Jibo vî bi insan li xwe bifikire gelo ew ji çi hatiye çêkirin? Ew ji avekî ku difure hatiye çêkirin. Ku ew derdikewe

ji navbeyna piştâ (mêr) û singê (jinê).

8-9-10. Ewê ku wî ji wê avê çêkiriye ew dikane vî bizivêre, jibo wê ku herçî tiştê veşartî dibin eşkere, êdî ne di wî da hêzekî heye ne jî kesekî ku ji wî ra bibe alîkar.

11-12-13-14. Sond bi asîmanê ku Xwedê dagere, sond bi erdê ku Xwedê hilçire, ku ew (Qur'an) gotina veqetandina rastiyê ji çewtiyê ye, ew ne tiştêkî

yarî ye.

15-16-17. Ev raste ku ew (mûnkir) li pey lêpeka (hîle) mezin dibezin ez jî li pêşiya lêpa wan datînim lêpeka mezin, êdî tû jî pirr nede ser wan mûnkiran, bide wan mûhleteka kin. ■

Vatey verênan; vatey ceribnayey û şîretê kal û pîrandê ma

SEÎD VERROJ

Bi vatedê ay kurdnas û ziwanzanyoxanê ki/ke Kurd û Kurdistanî sero xebitye-nê, danê diyar kerdiş ke çand (kultur) û folkloro kurdan gelekî dewlemend î. Çimkî Kurdî binkî Rojhilata Navîn î. Wayîrê yew tarîxdê kevnar û dur û derg î. Kurdayî awanbiyayişê û şahrezayêda Mezapotamya de wayîrê yew ca û roldê giran î. Lê çi heyf ke ewro bindest mendî, bi heme haway talan benê. Kultur û folklorê yê bi fek yanî bi kilam û çîrokane ameyo heta ewro resayo. Nêameyo nustiş yan jî zaf tayn ameyo nustiş. Yew heta zilm û zordestiya zorkeran, heta bîna zî teralî û kemaneya ma, vera nustiş û pêserkerdişdê folklorê ma biyo bend (asteng). Kultur û folkloro Kurdan ewro zî ganî û şên a, eger ma biwazê û bişênê derê wayîr vejî, hema zî wext esto ma zaf erey nekewtî. Vanê zerra şîwanî biwazo, kelîra tormast virazeno.

Vatey verênan, taîrxî miyan de, yew wexto derg de ceribnayışêda yew millet ra zayenê û peyda benê. Eynî zeman de zîrekê, xwisinasnayışê, resayışê û şehrezayîya yew millet zî nişan kenê (nawnenê). Zaf ray bi kafiye, ge ge zî raşte raşt vajyenê. Vatey verênandê ma, şêlikî miyan de yew zemaon derg de, ceribnayışêda kal û pîrbavandê ma ra zayî, ay roj ra heta ewro amey ma resay. Qorî vetey verênan estî ki , bi muqayese heywanan û bûyerandê tabîatî sero yenê vatiş. Kirra der, vatey verênan yew birrê edebiyata ma yî.

Vatey verênan yê kurdî û yê milletandê dorûnor û cîrananadê jênan nîzdî yewbin î. Zaf vatey verênan estî ki, kê nêzanê ayidê kam millet î. Çimkî ay mille-tê ki cîranê (hemberyanê) yewbin bî, tşkiliya yê biya, dayiş û girotiş beyntardê yê de biyo, zaf ray bi her hawa têmeşyan kewtî.

Kirra der ez wazena vaja ki bi kamik zarava (lehça) ziwandê kurdî beno wa bibo, qandê pawitişdê berê folklor û edebiyatê xwi, hewceyo ma hemin zaravandê ziwandê xwi sero bixebitî û kulturê xwi vinîbiyayiş ra bixelisnê. Bi ena xebata anasarên amaca ma; nîzdî kerdişey û pêgirotişeya zarvandê Kurdî û yewbiyayişeya ziwandê Kurdî ya. Ma bi ena xebata xwi, vatey verênan yê dimilî bi gora fikir û diyayişdê xwi mane kerdî.

* **Adirê qoncan girr o:** Ay qismê dara ke binê erdî de manena, tira vajyeno qonc. Qismê dar û êzima ke binê erdî de bimana pewjiyena, eno sebeb ra qonci rew adir gênê û kila yên vêşî ya. Bi eno qiyas, mêrdimê ke kar û heyatî miyan de pewjî, vera doz û dawana hîna cerabnayey bibê, nêceribnayan ra hîna vêşî xwi ve-ro danê û hîna kemî çewtey kenê.

* **Aqil esto aqilî sera:** Hiş û famê pêrin mêrdiman seycê niyo; tayn mêrdimî kemaqil î, tayn normal î û qorîna zî hîna vêşî bi aqil î.

* **Aqilo sivik, baro giran:** Însanê ke aqilsivik bibê kar û gûrana, doz û dawana ra zî bi eno hawa ewniyenê. Eno sebeb ra giraney û xorîneya meselan (bûyeran) fam nêkenê, zaf ray çewtey û xelety kenê û berê mozan xwiro akenê.

* **Adirdê girrî vera kes nêremeno:** Adiro girr, taniya jê vêşîya yanî hîna vêşî kê germ keno û faydê jê hîna zaf o. Bi eno qiyas, çi û cayo ke faydê jê zaf bo, kes tira nêremeno û her kes wazeno xwi nîzdî jê bikero.

* **Ariş geyreno çimedê aryî ra şono war:** Tayn çi estî ke yew tek rayîr û çarê yên esto, bêxêca ay, rayir derê nêveyniyeno, kê mecbur manenê ke ay hawa bikê. Ariş zî dewldê aryî miyan de çiqas serabin beno û çiqas tadyeno wa tadyo, rayirê jeyo peynî çimey aryî o.

* **Aroş vano:** mi kişenê bes niyo, pê pencdê mi zî mi sol kenê:

* **Alluya ki/ke kê hêdî tukê, erîş ro bena:** Gama ke mêrdim gangiran û dest-giran bo, kar û xebata jê her zeman nêmcet manena. Çi kar û xebata ke wextê xwi de bibo, fayde û qîmetê ja hîna vêşî beno. Çiyo ke bêzerr û gangiraney reyd bibo, nêmcet maneno û bi xwi reyd beno ke zerar zî biyaro.

* **Aşm (hîv) locin ra vêrat, hêdî roşin nêdana miyandê keyî:** Gerek heme çi wextê xwi di bibo, wext ke vêrat qedir û qîmetê jê nêmaneno. Coka vanê; weqît naqît o, karê wextî paşay textî.

* **Aşikî va: Cit mi nîna!:** Welatê ma de aşikî ziyan nêramenê, lêbelê wextê ciwênan beno, ciwalê xwi gênê şonê geşt geyrenê. Wayirê ciwênî agêreno vano: qey şima zî xwi rê cit nêramenê, şima parse geyrenê? Aşik agêreno tira vano: Cit mi nîna!

Raştader zî aşikê welatê ma, bêerd û bêhêgay, şêlik û debara xwi bi sazbandey û hûnermendey viyarnenê. Erd û hêgay kê çinî bê, kê senî cit ramenê.

* **Aşik kelibya, dawil dirneno:** Raşt a, wexto ke kela aşikî wardo û pîzedo safî ra dawil bikuyo, mumkun ke dewil biteqyo. Feqet eno vate wexto ke qiyas bibo, mana jê ena ya: Çiyo ke bê rayûtevdir bibo û sînoranê xwi viyarno, beno ke zirar tira peyda bibo yan zî bibo semedê zirarî.

* **Asinê kerdî kerdî ra nêbo, kerdî nêbiryena:** Bn. Karmê dar, dar ra nêbo, dar pûç nêbena. Bêtalîheya pîl aya ke zirar û xirabey, nas û nizdiyandê kêra kê reso. Ma eno der û zirar zaf diyo û ma ewro zî kaşkenê û veynenê.

* **Ay ke sebiryeno, debiryeno/Sebir esto, selamet o:** Enî wirdî vatey vera yewbin î. Vernî gore, sebir pîzedejnayîşê ano, ê didin gore zî sebir rindey û weşey ano.

* Ay ke teraqa jê çinî bo, îmanê jê zî çinyo. Teraq, berhemê têkiliya civakî yo. Eger mêrdim ena têkiliya mehrûm bo, we bi xo çinî beno.

* Ay (we) ke rayîran sero rakuweno, hewnanê xiraban zî veyneno: Mêrdim ke dekewt yew kar û gûre yan zî doz û dawan miyan, mumkûno ke karê jê zî û zîrarê jê zî bibo. Vernî de gerek kar zî, zîrar zî xwi çiman vera bigîro.

* Ayo ke dêzikan virazo, qulpan zî panano: Ay ke yew kar û gûre biko, hok û moka, ray û tevdîrê jê zî zano.

* Ayre (arye) şî, mend şeqşeqo: Însan yew iş yan zî ticaret biko, işê jê biherimyo yan zî îflas biko û tira çido bêqîmet mano, vanê ayre şiyoy, şeqşeqo mendo. Arye, yew sistem yan zî paloka ya, şeqşeqo zî eno sistem de yew perçeyo wîrdî û bêqîmet o. Yanî şiyayîşê aryî, şeqşeqoy reyde veracê nêbeno.

* Awda vinderta ra bitersê, herikyaya (şiyaya) ra nê: Însano ke bêveng bo; qisey nêkero, derdo xemê xwi, hêvî û fikrê xwi nêvajo, kê nişênê jê/ja bisinasnê. kesê ke qisekerdox bibê, qisanê xwi nêlimnê, vate û fikrê xwi her wext biyarê ziwan, kê ay kesan hîna rehet sinasnenê û têkiliya kê zî abigore bena. Ay wext têkilî de ters û şik nêbeno.

* Azanê şerîfî meverde ca, ziriya herî megoştar: Xeberdayîş û qisanê rindan û raştan meverde ca, qisanê veng, çewtan û bêfaydeyan megoştar.

* Bellû kûlinçî ra kuwena, agêrena vana: 'Qiya ja çend hereya': Ay çiyoy ke kê bi xwi zî yew perçê jê bibê, jêra peyda bibê û jê nêecibnê (begem nêko) û înkâr bikerê. Yanî ay keso ke esil û fesil û kokê xwi înkâr bikero.

* Belxer o, ber bi ber o:

* Berê mozan xwirê meake: Derheqte kê de çiyoy ke yewî vîr û bajarî de nêbo û kê bi xwi jê biyarê însana vîrî, kê bi destê xwi kera bidê gozeka xwiro.

* Berê (keberê) xwi pêt bike, cîranê (hemberyanê) xwi dizde meke: Verê ke kê yew iş bikê, gerek kê ray û tevdîrê xwi rind bigîrê. Wexto kê ray û tevdîrê xwi rind nêgîrê, mumkûno ke sewbîna însanî zî tira zîrar veynê.

* Bergîrê to gem nêtebîşo, meydan de kay meke: Mêrdim wexto ke yew kar û gûre keno gerek bi xwi bawer bo. Eger kê bi xwi bawer nêbê û paştîya kê sist bo, kê nişînê ay kar û gûrî berê serî. Mumkûno kê tede bişikê zî. Eno semed ra, wexto ke kê yew kar û iş bikê, gerek kê baş bifikrî û hesabê xwi bikê, kê bi desmure nêdekuyê miyan û bi destbê xwi, xwi nêşiknê.

* Berxo ke beran bo, koz de belî yo: Çiyoy ke rind, baş û bi esil bo, sere ra xwi nawneno. Derê pesindayîş û wesifdayîş lazim nêkeno.

* Bextê may, textê keyna yo: Cimatê Kurdan de keynarê cihêz kerdiş adet o. Keyna bêcihêz dayîş, ayib û kemaneyda pîl hesibyena. Keyna ke bêcihêz bo, vera şarî xwi şermezar û risiya veynena. Eger feqîrey nêbo, cihêz kerdiş destê marda keynek do. May keynek çiqas vêşî cihêz keynada xwirê biko, qedr û qîmetê ja şarî miyan de hîna vêşî beno. Ca û textê ja hîan berz beno.

* **Bewnî xwi çeng, biçîn şarî neng:** Kê kemanê û çewteya xwi û dornorê xwi nêveynê, timo kemanê û çewteya şarî vajê û neheqî bede bikê, çîdo raşt niyo. verê heme çî gerek kê xwi çimana viyarnê.

* **Bêhemt bibo sek kê yardê marda xwira vanê bawo:** Tayn çî benê ke, kê bi zerrba xwi nêkenê, feqet kê mecbûr manenê bikê. Kê bêhemt kenê.

* **Bê vêr saxkerdiş, aw meginî:** Wexto ke kê yew kar û xebat bikê, verê heme çî kê gerek serûvera hesabê xwi bikê. Eger kê hesabê xwi nêkê, mumkûno kê tira zaf zirar veynê.

* **Bira xêrê biray biwazo, ceniya jê nêgêno:**

* **Bifikrî bewnî, şarî dim meewnî:** Verê ke yew îş bibo, kê rind bifikrî û raşt bewnî, peyniya jê çî bena wa bibo kê axa xwi bi şarî nêanê, poşman nêbenê.

* **Biz bi ling ba xwi leqyena, mêşna bi ling ba xwi leqyena:** Her kes hinda qewetê xwi şêno çî biko û vera ay berpirsyar o. Kê çî bikê xwirê kenê, hewl zî ê kê ya, xirab zî ê kê ya.

* **Biz dizdikî kel wena, eşkera ziyena:** Tayn çî estî ke nêlimyenê, limitikî bibê zî yew wext ra dim eşkera benê. Biz bi dizdikî kel boro zî yew wext ra dim ziyena, kelwerdişê ja eşkera beno.

* **Bi erebî, çinî bî mitribî:** Wexto ke kê biyaye de bî, gerek kê qedir û qîmetê jê bizanê. Mûmkuno ke ay biyaye kê desta şoro yan zî vinî bo, ay wext zî kê hezey mitriban parse bikê çîdo rind niyo. Raşt û rinda jê aya ke; vernî de kê hesabê heme çî bikê.

* **Biro ke tira aw bişimê, kê kerra nêdefinenê:** Çiyo ke faydê jê kê û însanan pêrin rê bibo, gerek kê qedir û qîmetê jê bizanê. Çimkî bîr malê şarî yo, xetimya-yişê jê zirar dano her kesî.

* **Boça her a, ne kîrr bena ne zî derg bena:** Rewş û şertê ke nêbedilê, timo sey cê bibê.

* **Bonê zuray adir girot; yewî bide bawer nêkerd:** Mêrdimo ke vate û kirinê jê yewbin nêgîrê, bawerî nêdano kê. Bikewo çî tengê û çî xirabê jê serî sera yena wa bêro, yew bide bawer nêkeno. Ray vengane jê bi zurayî vejya yo.

* **Camêrdî camêrdan sera benê:** Ay kesê ke ver bi yew amac, vate û kirinê jên yewbin bigîrê, mêrdimê camêrd î. Ê ke hana nî, camêrdîna carmêrdan înkare nê, sera vazdanê.

* **Camêrd mireno name maneno, ga mireno çerme maneno:** Însan ke mireno tira pey berhemê (ber) jê maneno. Hewl xirab bi berhem û kirinandê xwi yeno însanan vîrî. Wexto ke ga zî mireno, tira pey çermê (postê) jê maneno. Kê çî wext hewcey ay çermî bibê û kêrê lazim bibo, ga yeno kê vîrî.

* **Cay xençerî weş beno, cay qîsan weş nêbeno:** kes şêno birîna gandê xwi, xwi vîrî biko yan zî efo biko, feqet şexsiyetê mêrdimî birîndar bibo sek, ay birîn rewew weş nêbena û kê vîrî nêşona.

* **Cenî zî estî, cenîkekî zî estî, keleş cenî zî estî û şêrecenî zî estî:** Cenîkekî, ay ceniyê ke ne kêfê xwi, ne zî qahrê xwi nişênê yewî reyde par bikerê. Dinya eno bêj însanan, menfetê jênê şexsî yo. Kira der eno bêj însanî nanê xwi miyandê şeqandê xwi de wenê. Cenî, ay kesê ke hem kêf û qehrê xwi dornorê xwi reyde par kenê û kêf û qehrdê deronordê xwirê zî benê pardar. Keberê eninan her kesîrê akerdeyo. Keleşcenî zî menfetê derûdordê xwi hinda ê xwi veyenê û xwi zî miyandê enî de veynenê. Şêrecenî, ay ceniyê ke menfetê cimati menfetê xwi sera gênê.

* **Ceniya koşkarî timo warwa ya:** Yew mêrdimo ki/ke xwirê, keydê xwirê, mêrdiman yan zî mileta xwirê nêbo, teberîrê bibo û qabê teberîrê bixebityo.

* **Çilaya yewî êrey ra siba panaya nêmanena:** İnsan çiqas xurt û bi qewet beno wa bibo, gerek heq û huqûq xwi vîrî nêko. Timo tim firsat destê kê de nêbeno, gerek kê(paynekî) jê zî bifikrî.

* **Ciwên ki ame vay ver, her kes malêba xwi todano:** Qorî insanî estî qandê ramitiş, hedirnayîş û viraştişîrê çinî feqet, wexto ki fêkî amey meydan verê heme kesî vazdanê, wazenê tira yew par bigîrê. Her kes wazeno silam bido sifredê hazîrî.

* **Cîrano (hemberyan) xirab kê wayîrê hacda hewl keno:** Cîran hewcay cîranî yo. Çimkî keberê jênan veracê, zaf nîzdî yewbinê. Qabê enîrê gerek paştî bidê yewbin. Cîranî mahtajê yewbin î. Eger cîranê kê xirab bibo sek, paşgêrî, dayîş û girotiş zaf kemî beno, eno hawa zî kê mecbur keno ke, kê xwi abigore bihedirnê.

* **Çew (kes) dodê xwirê nêvano tirş:** Kemanî û şaşitiya her kesî bena. Ay keso ki/ke kemanî û şaşitiya xwi qebûl nêkero, dirist niyo û bi şexsiyetê xwi zî nêresayo. Wexto ki kê rexne biyayîşeyrê akerde nêbê û tehamûl nêkerê, kê nişênê kemanî û çewtiya xwi telafî bikê û aver şîrê.

* **Çew (kes) herdê xwirê nêvano kûrî:** Bew. Kes dodê xwirê nêvano tirş.

* **Çend kê çulîk gî ra bikê, hend boy tira vejyena:** Çiqas kê yew çîyo nêbiyaye û pîs tiyodê, hend tira nerindî û xirabî peyda bena. Ay keso ke serhevdeyê biko, beno tiyodox û sebebê xirabî.

* **Çimo pawite timo vete yo:** Eno vate têkilîda însana sero vajyeno. Ay keso ki kê bide eleqederî, kê rindey û başeya jê wazenê, qandê enîrê jê pawenê û mudaxeley îradedê jê kenê, beno ki eno mûdaxaley ma yew tesîro ters jê sero bikero.

* **Çîyo heram heramey de şono:** Çîyo ki kê bi zexeley û tirawitişey reyde xwi dest finê, beno ki bi tirawitişey û zexeleyda yewnay reyde kê jê vinî bikê.

* **Darba ki kê bi destbê xwi bidê xwiro, darî ja çînyo:** Eger kê xwi bi xwi wayirey doz û dawan û pîrgîrêkandê xwi nêkê, mûtleqa yewna mûdaxele bide keno. Wexto ki îradedê kêre teber yew mûdaxele bibo sek, kê bi destbê xwi xwi birîn (dirvetin) kenê. Ay birîn zî rewî rew nêtewena.

* **Dara ki fêkî nêgêna binde meroşê:** Dara bêfêkî heze heywanda estewr a. Heywana estewr, heze mêrdimêdê bêber û bêfayde ya. Eno vate diyar keno ki, ay

mêrdimê ki bêber bibê, tû faydê yê çinyo û aynan reyde hembazê zî mekênê.

* **Darda gotherî ra max nêvirazyena:** Eger kê qandê amacda xwirê hacetanê xeletan vijênê sek, kê nişênê amaca xwi berê serî.

* **Dar qilyena, ma weynê gil kam heta şono:** Yew kar û îşo ki biyayişeya jê çiman vera bibo, feqet kê nêzanibê rewş ver bi kûra şona.

* **Darb darbra nêşermayena:** Wexto ki kê darb da yewîro, gerek kê hesabê darb werdişî zî bikê. Yanî kê hewlê yan zî xirabî bi yewî bikê, abigore gerek kê hesabê xwi zî bikê.

* **Darî waştîşî, dayîş o:** Eger yew înas muhtac bo û kê biqesidyo, kê dest bêro sek, gerek kê paştî bidê.

* **Dest destî sera esto:** Mêrdim gerek pirinkberz nêbo. beno ki bi tayn wesfandê xwi kê qorî mêrdimana vêşêr bibê, feqet mûmkûno ki qorîna zî kêra vêşêr bibê. ■

HELWSET

Kovara Kulturî û Lîteraturî

Helwest + Kovara Cîhana Çandî û Edebî ye.

Helwest + Analîza Berhemên Edebî ye.

Helwest + Kovara Nûçe û Çalakiyên Kulturî ye.

Helwest + Kovara Kulturî û Lîteraturî ye.

**Bixwîne! Bide Xwendin!
Bibe Abone!**

Navnîşana xwestinê/Adres:

Tensta Alle 43 - 2 tr. 163 64 Spanga / Sweden

Pêrî Yayınları

1- Yeni ve yakın çağda KÜRT SİYASET TARİHİ

SSCB. Ermenistan Bilimler Akademisi. Kürt Kom	2.250. 000
2- 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması / Prof. Dr. Celilê Celil	1.000.000
3- Dersim - Civarık/- İKİ UÇLU YAŞAM Dr. Şıvan ve Elçi olayının içyüzü / H. AKAR	1.300.000
4- Kürtlerin Örf ve Adetleri / Mella Mahmudê Beyazıdı	600.000
5- Tarihî tarihi, Kürtlerde tarih tarihinde kadın / Dr. Kemal Mazhar Ahmed	1.200.000
6- Özlem (Garod) / Hraçya Koçar	700.000
7- Batı -Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve jenosid / M. Kalman	1.350.000
8- Belge, Tanık ve yasıyanlarıyla Ağrı Direnişi / M.Kalman	1.350.000
9- Belge ve Tanıklarıyla DERSİM DİRENİŞLERİ / M. Kalman	2.500.000
10- Dersim Yazıları/Sait Çiya (Tij Yay.)	1.500.000
11- ANILAR -Mahmud Berzenci / Refik Hilmi	1.200.000
12- İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu / Prof. Dr. Şakirê Xıdoyê Mihoyan	750.000
13- Her Dil Bir Halktır / Hasan YILDIZ	800.000
14- XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve MODERNİZM / Hasan Yıldız	1.200.000
15- Kürt gözüyle Yılmaz Güney / Mahmut Baksi.	700.000
16- Özlemin Gül Süreti / Hafız Akdemir	700.000
17- Kürdün" makus talihi" GAP / Osman Aytar	400.000
18- Hamidiye Alaylarından Köy koruculuğuna / Osman Aytar	1.200.000
19- Baban Botan Soran / Dr. Kaws Kaftan	300.000
20- 1925 Kürt Ayaklanması / Prof. Hasretyan, Dr. K.Mazhar Ahmed	350.000
21- Kamışlı Katliamı / Mahmut Baksi	500.000
22- Rewşa Edebiyata Kurdi / amedekar L. Polat	400.000
23- Kurdistana Bi Fiftî- Fiftî / Osman Aytar	500.000
24- Despêka Rêzimana Kurdi / Haydar Diljen	600.000
25- Zıwanê Ma ALFABA / Haydar Diljen	650.000
26- Birîna Bêar. / İlhami Sertkaya	300.000
27- Salar û Midya / Cegerxwin	400.000
28- Bayê Azadiyê / Lokman Polat	500.000
29- Destanên Kurdi / Prof. Dr. Celilê Celil	900.000
30- Zıman û Roman / Mehmed Uzun	750.000
31- Aşkın Kısa Tarihi / Ali Biçer	600.000
32- İnanç Aşk ve Düş / Ali Biçer	600.000
33- Yarın Dügün Olacak Lori.Lori / Edip Çelik.	700.000
34- Küçük Aynalar / Şerko Bêkes	400.000
35- Hasretine Göm Beni / Mehmet Mamaş	300.000
36- Med Halkı Çocukları / Ruban Baran	200.000

Toplu ve seri alımlarda indirim yapılır.
Guraba Hüseyin ağa mah. Dağarcık sok.
Sultan Mehmet han. No: 32/26 Fatih/ İstanbul
Tel-Fax: 0. 212. 621 32 21

- MÊM Ü ZİN VE EDEBİYATIMIZDAKİ YERİ
Remazan ALAN
- KOÇAİN'DE İKİ KİŞİLİK
Sakalî Nurettin Paşa ve Ebubekir Hazım Bey
İsmail GÖLDAĞ
- Yavuz Sultan Selim'in Diyarbakır'ı Fethi ve Egemenlik Ahtası Ahtası
Ali EMİRİ ÇOK, Abdurrahman UÇAMAR
- KÜRT DİLİNİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ
A. AH
- ÇEND QISEY FERHENG - VAJNAME'DE
Kurmancî - Hewramî - Dimilî û Senendajî Sero
Abdurrahman UÇAMAR - Seld VERROJ
- Bealmbuher Yan Ji Kormişkanî:
Piroz Kîrîna Natîna Buharê
N. TUNJ
- FOLKLORA KURDÎ
seld VERROJ

HEJMAR - SAYI 1

HAVÎN - YAZ 1987

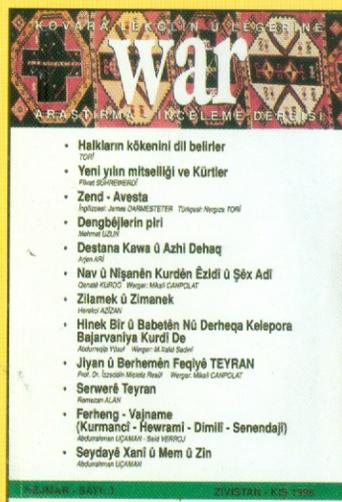
- WAR, warê lêgerîn û lêkolînê li ser çanda kurdî ye.
- WAR, nav û dengê bêwaran e
- WAR, bila bibe warê me hemiyan

- KÜRT HALK ŞARKILARI İÇİN KÜÇÜK BİR POETİKA
Remazan ALAN
- KOÇAİNİ HALK HAREKETİYLE İLOİLİ MECLİS TARTIŞMALARI
İsmail GÖLDAĞ
- 400 YAŞINDAKİ ŞEREFNAME VE ŞEREFKÂH'E BİDLİŞİ
Ahmet ÖNAL
- GULEK Jİ BAXÊ İRENÊ BOTAN: Melayê CIZIRI
Felat DİLGEŞ
- FERHENG - VAJNAME
Kurmancî - Hewramî - Dimilî û Senendajî
Abdurrahman UÇAMAR - Seld VERROJ
- DÎ NAVA KILAMÊN KURDÎ DA HÎN RÛPELÊN DİROKA MÊ: GELİVÊ ZILAN
Seld VERROJ
- BUDA - YÛSÛF Û ZEMBILFROŞ
Remazan ALAN
- TARDXA KURD Û KURDISTANÊ
Osman SEBRİ

HEJMAR - SAYI 2

HAVÎZ - SONBAHAR 1987

- Halkların kökenini dil belirler
TDR
- Yeni yılın mitselliği ve Kürtler
Piroz KİRİNA
- Zend - Avesta
Fahriye JAVANMESTER - Tolpaqî-Negazi TDR
- Dengbêjlerin piri
Mehmet GÜZLÜ
- Destana Kawa û Azhi Dehaq
Agvînê
- Nav û Nîşanên Kurdên Êzîdî û Şêx Adî
Osman SEBRİ - Piroz KİRİNA
- Zilamek û Zimane
Hewramî
- Hinek Bir û Babelên Nû Derheqa Kelepore Bajaranîya Kurdî De
Abdurrahman UÇAMAR - Seld VERROJ
- Jlyan û Berhemên Feqîyê TEYRAN
Piroz KİRİNA - Seld VERROJ
- Serwerê Teyran
Remazan ALAN
- Ferheng - Vajname (Kurmancî - Hewramî - Dimilî - Senendajî)
Abdurrahman UÇAMAR - Seld VERROJ
- Seydayê Xanî û Mem û Zîn
Abdurrahman UÇAMAR

HEJMAR - SAYI 3

HAVÎN - KIŞ 1988

Xwendevanên bi rûmet!
Hûn dikarin hemû hejmarên WARê
ji navnîşana me bixwazin

SEYDAYÊ EVDİREHMAN UÇAMAN
1934 - 1998